

VITAE
ITALORUM
DOCTRINA EXCELLENTIUM
QUI SAECULIS XVII. ET XVIII. FLORUERUNT

VOLUMEN X.

AUCTORE

ANGELO FABRONIO

ACADEMIAE PISANAE CURATORE

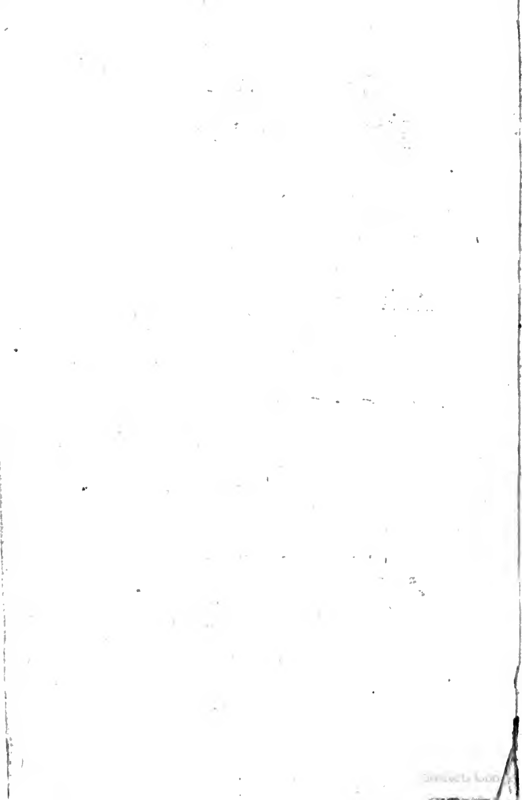

PISIS MDCCLXXXIII.

EXCUDEBAT JACOBUS GRATIOLIUS
SUPERIORIBUS ANNUENTIBUS

ANGELUS FABRONIUS

PETRO METASTASIO

S. P. D.

Multa quidem sunt, quae Jani Vincentii Gravinae nomen illustrant, sed nihil est ad ejus laudem illustrius, quam quod te, vir immortalitate dignissime, ad magnarum artium disciplinas & ad omne officii munus instruxerit. Etenim non mediocris pars ad illum dimanat praeclarae famae atque existimationis, quas meritissimo ab omnibus collegisti hominibus; & extincta videntur maledicta, quae in eumdem contumeliosissime conjecta erant, ex quo te virum summum educavit, & in lucem hominum protulit. Quod quidem nemo ignorare potest, cum semper in ore habeas Gravinae nomen, & in omni sermone multa & ornate & honorifice de illo praedices, eique in primis referas accepta, quae in te homines maxime admirantur, animi bona, praestantiam in poesi, multas litteras, reconditas & exquisitas.

His praeconiis tuis aveo mea quoque adjungere, ornatissime Metastasi, non quod tecum auctoritate contendere me posse putem, sed quod magnopere peccare viderer, si ingressus scribere de Italis doctrina excellentibus, qui nostra & patrum memoria floruerunt, Gravinam praetermitterem. Quae vero in hujus viri moribus, vitae consuetudine & ingenii monumentis explicandis scripto mandavi, a te etiam atque etiam peto, ut limato ac polito judicio tuo expendenda subjicias, cui si erunt probata, omnibus se fore probata debent sperare. Magnam quoque fidem, auctoritatem & firmamentum adjungere poterit iis rebus, quae a me de illo narrantur, confirmatio tua propter domesticum usum, consuetudinem, omniumque rerum communicationem societatemque, quae tibi cum eodem fuerunt. Itaque cum intelligent homines nihil esse in hoc commentariolo, quod Metastasius diligenter non examinaverit comprobaveritque, Gravinae non solum a me praeconium tributum, sed etiam grave testimonium impertitum clari hominis doctissimique judicabunt. Utinam illius sic per me vigeat memoria, ut multos tandem pudeat ita deerrasse a viis optimarum ar-

tium, quas ipse Italis suis monstravit, ut intollerabili neglectu atque fastidiis pene obsolevisse videantur Graecarum atque Latinarum litterarum studia. Quid hoc est, nisi stultitia & perversitas est? Profecto non tantam Gothorum immanissimae gentes e Ponto erumpentes, atque in Italiae pestem atque vastitatem effervescentes obsceno ore ac barbaris moribus perniciem florentissimae provinciae importarunt, quantam isti in Italia nati atque alii dictis, scriptis & factis suis per summum scelus atque immanitatem afferre volunt, dum student avocare homines ab iis fontibus, unde omnis elegantia defluxit! Faveant Galli, adulentur, blandiantur, & linguae lenocinentur suae; hanc unam colendam, expetendam atque, ut ita dicam, procandam putent; glorientur suis nota fecisse Graeca & Latina exemplaria Gallicis interpretationibus; per me licet pergant ridere eos, qui in iisdem exemplaribus versandis diu noctuque elaborant; nos quidem, si sapimus, ita Italicis litteris operam dabimus, ut nunquam oculos a veterum scriptis amoveamus; imitabimurque sapientissimos Romanorum Tullium, Virgilium, Horatium, qui licet Latinas litteras ad summam

gloriam extulerint, nunquam tamen ſuis ita contenti fuerunt, quin totos ſe contulerint ad Demoſthenem, Homerum, Pindarum alioſque hujuſmodi Graecos ſcriptores, perſuaſerintque Romanis hominibus non exemplo modo, ſed etiam voce, ut Graecorum volumina aſſidue pervolutarent. Scio, mi elegantiſſime Metaſtaſi, te in excitanda atque acuenda juventute plurimum valere, cum ſaepe laudes eos ſcriptores, a quibus didiciſti mores & affectus hominum mirabiliter exprimere, exquiſitiſſimas ſententias molli & tenera oratione veſtire, totos ad te rapere auditores lectoreſque tuos, quidquid iis ſpectandum legendumque proponas, ac demum, ut de ceteris ſingularibus virtutibus tuis ſileam, linguam & poeſin Italicam tanta venuſtate, lepore atque dignitate ornare, ut eae vel agreſtioribus nationibus per te perplacuiſſe glorientur. Sed tempus eſt, ut ad Gravinam veniam, quem omnes norunt ita a te efferri, quaſi unum hominem, qui Italiae rem litterariam corrupto ſaeculo reſtituit. Vale.

Romae Kal. Februarii MDCCLXVII.

JANUS VINCENTIUS GRAVINA

ROgianum eſt oppidum pervetus in Bruttiis non procul Conſentia, idemque frequens. In hoc oppido parentibus quidem honeſtis Januario Gravina & Anna Lombarda natus eſt Joannes, ſive ut ipſe maluit, Janus Vincentius Gravina XII. Kalen. Februar. an. MDCLXIV. Hic primam aetatulam domi conſumpſit, ibique poſuit rudimenta illarum artium, quae repertae ſunt, ut puerorum mentes ad humanitatem fingantur atque ad virtutem. Mox a patre Scaleam ductus eſt ad Gregorium Caropreſium, virum praeſtantem optimis artibus & doctrinis, eique in diſciplinam traditus. Dici non poteſt quam praeceptori carus fuerit non minus propter propinquitatem (hunc enim amitinum habebat) quam propter mores ingeniumque docile, come & ad omnia aptum. Porro Gravina res fere innumerabiles ita celeriter percipiebat, ut non tum primum percipere videretur, ſed reminiſci &

recordari; perceptas vero ita firme retinebat, quasi insculptas haberet in animo. Hoc munus fuit naturae; illud vero fortunae, quod in ejusmodi inciderit magistrum, a quo non in perverso, ut ea ferebant tempora, dicendi scribendique genere erudiretur, sed in perfecto; doceretur que fugere Peripateticae philosophiae auctoritatem, quae una tunc in scholis florebat ac dominabatur; contra vero Renati Cartesii disciplinam amplecti. Quod & fecit, iis a geometria adjumentis acceptis, sine quibus nulla acies humani ingenii tanta est, quae penetrare ad recentiorum physicam possit. Eodem quoque Caropresio auctore atque interprete, saepe sumebat in manum Bernardini Telesii & Petri Gassendi libros, qui libri Parmenideam & Epicuream philosophiam prope dimissam revocarunt. His copiis cum esset instructus Janus Vincentius Neapolim a Caropresio mittitur, eo consilio, ut ibi juris prudentiae in primis studeret. Itaque eum commendavit & tradidit Seraphino Biscardo Consentino, qui tum in Neapolitano foro Jurisconsultorum prin-

ceps numerabatur. Neque hoc contentus, illi tantum pecuniae, quantum ſatis eſſet ad honeſte ſuſtentandam principe in urbe vitam, aſſignavit. Biſcardus priuſquam adoleſcentulum ad juris prudentiam duceret, juſſit eum renovare ſtudia litterarum Graecarum & Latinarum, ac praeſertim eloquentiae, quanquam in iis artibus ipſum a pueritia plurimum profeciſſe non ignoraret. Hoc enim magnopere ad id, quod volebat, conducere arbitrabatur. Audivit ergo Gravina Gregorium Maſſerium, alioſque ea tempeſtate nobiles illarum facultatum magiſtros. Hoc tempore dicitur duas Italico ſermone condidiſſe tragoedias, quarum alteram *il Criſto*, alteram *il S. Atanaſio* inſcripſit, & quaſdam etiam umbratiles compoſuiſſe orationes. His aliiſque exercitationibus atque ſtudiis cum ſibi non ſolum acuiſſet ac procudiſſet linguam, ſed & compleviſſet pectus maximarum rerum & plurimarum copia atque varietate, impulſus eſt à Biſcardo ad amplectendam juris prudentiam. Recuſavit primum, quod non minus illum ad ſe alliceret mira quaedam ſuavitas ac de-

lectatio, quam ex mansuetioribus Musis ac philosophia percipiebat, quam deterreret praejudicata opinio, omnia in juris prudentia plena esse erroribus, barbarie ac colluvie. Ad hanc opinionem convellendam usus est Biscardus rationibus atque exemplis, quae quidem, accedente praesertim tanti viri auctoritate, satis apud Gravinam habuere momenti atque ponderis. Ex quo factum est, ut non dubitaverit amplius ad juris prudentiam se conferre. Post autem adhibitis praeclaris doctoribus, studiose & multum volutatis non solum legum libris, sed etiam celebrioribus illorum interpretibus, ac praesertim Accursio & Cujacio, incredibili quodam illius scientiae perfecte tenendae studio flagravit. Quod quidem sic ei successit, ut anteferretur eidem nemo, perpauci pares putarentur. Juris scientiae tanquam ancillulam pedissequamque adjunxit Gravina omnis antiquitatis ac praesertim Romanae cognitionem, in qua adeo processit, ut nihil fere reperiri posset, quod ei esset incognitum. Et quia interdum utitur Jurisconsultus subsidio theologiae in iis prae-

ſertim cauſſis, quae ad jus Pontificium ſpectant, idcirco Gravina huic quoque ſcientiae haud mediocrem operam dandam putavit. Ut vero nulla intermiſſio fieret illorum ſtudiorum, quae a pueritia excoluerat, quotidie diligenter legebat illos non ſolum dicendi, ſed etiam intelligendi graviſſimos auctores & magiſtros, Platonem & Ciceronem. Magnis quidem in laboribus ſe exercuit Gravina eo tempore, quo Neapoli commoratus eſt; cui rei illud indicio eſſe poteſt, quod nunquam pedem domo extulit, niſi quatenus aut religio, aut ſtudia ſua poſtulabant. Ex vehementi vero atque aſſidua lectione meditationeque erupit ſtomachi ac viſcerum morbus, quo ille reliquo vitae curſu ſaepe, ac praeſertim ſolſtitiorum tempore, afflictatus eſt. Hic cum arctiſſimam junxiſſet conſuetudinem cum Dominico Auliſio ſummae eruditionis homine, eo ſocio & adjutore utebatur, quo facilius longam viam conficeret, quae ad ſapientiam ducit. Cumque in hac longius proceſſiſſet, aliis bonae indolis adoleſcentibus monſtrare non recuſabat, qua illis quoque

ingrediendum esset, & quale illud esset, quo ipse pervenisset. Haec res materiem fortasse dedit inimicis Gravinae, ut calumniarentur instituisse eum Neapoli sodalitium, quod haberet quamdam *Lucis Universalis* doctrinam, eaque una ad omnium rerum cognitionem facile perveniri posse ineptis hominibus persuaderet. Aliquot jam erant anni cum Gravinam mirum tenebat desiderium visendae Urbis; idque perficere non antea ei licuit per Caropresium, ex cujus voluntate pendebat, quam ineunte an. MDCLXXXVIII. Romam cum venisset, domo exceptus fuit a Paullo Coardo Taurinensi, & apud eum plures annos commoratus est tanquam apud fratrem. Quae vero caussa impulerit Coardum, ut tam liberaliter se gereret in Gravinam, num amici alicujus commendatio, num opinio quaedam, quam haberet de illius doctrina (multum enim & litteras & litteratos homines amabat) non satis liquet. Domestico hoc praeconio brevi Gravina multorum doctrina excellentium virorum benevolentiam collegit; cumque ejus nomen tota jam celebraretur Urbe, partam existimatio-

nem non ſolum tueri, ſed etiam augere omni ſtudio contendit. Frequens aderat litterario coetui, qui in domo Joannis Juſti Ciampinii habebatur; ac ſaepe ei data eſt occaſio oſtendendi in illo lumen ingenii ſui. Socium ſe adjunxit iis, qui de inſtituenda Arcadiae Academia cogitabant; qua in re perficienda magni fuit ejus opera. Sexto vero anno, quo conſtituta erat Academia, cum placuiſſet ſcribi ea, quae condita erant in Paſtorum inſtitutis ac legibus, haec res Opico Erymanthaeo (hoc apud illos nomen habebat Gravina) mandata eſt. Confecto mandato ad priſcarum legum exemplum, coetus univerſus Paſtorum convocatur, ad quos poſtquam Gravina Latinam orationem habuit ſapientiſſimis ſententiis & gravibus verbis ornatam, quae maxime commendabat ſimplicem ac plane paſtoritiam eorumdem rationem inſtitutionemque, nec non conſpirationem & concordiam ad conſervandam inter omnes aequalitatem, propoſitae fuerunt leges ſolemni illa formula; *Velitis jubeatis* &c. Propoſitas leges coetus ſcivit, eaſque in marmore incidendas, & in

Parrhasio nemore figendas curavit. Laus, quam ex harum legum scriptione hausit Gravina, minime quidem vulgaris fuit. Sed hac tamen parum ille contentus, in multis epistolis suis ad amicos, nec non in familiaribus sermonibus gloriari non dubitavit, se non modo scriptorem, sed etiam conditorem earumdem legum fuisse. Hoc visum est indignum Custodi, ceterisque Arcadibus, quorum offensam in se voluntatem ut recuperaret Janus Vincentius, scripto declarare coactus est, *se nihil ex suo sensu protulisse, aut veteribus institutis adjecisse, sed totum ex Arcadicis commentariis, in quibus quadraginta moniiorum capita vernacula & longiori oratione praescripta erant, eruisse*. Sed non diutissime mansit haec reconciliatio. Nam cum multi praeclarae indolis adolescentes domum Gravinae frequentarent exercendi se caussa in litterarum studiis, id suspicionem movit Mario Crescimbenio, qui primum locum inter Arcades tenebat, illos aliquid contra se occulte moliri. Dolebant hi quidem Arcadiam sapientissimis stabilitam consiliis & institutis eos evertere, qui potestatem &

honorem quinquennalem nimis diu in Crescimbenio retinerent; hunc videri appetere perpetuum dominatum; hunc leges perfringere, quoniam in creandis Collegis, qui Custodi adesse debent, tantum sibi arrogabat, ut quos eligere meritissimo debuisset, praeteriret; & eorum solum rationem haberet, quos sibi amicitia commendabat. Haec ex ipsius ore Gravinae mitti arbitrabatur Crescimbenius; ex quo fiebat, ut quotidie magis eorum voluntates a se invicem abalienarentur. Erupere tandem inter eos apertae inimicitiae ex eo die, quo judicatum fuit contra sententiam Gravinae, verba illa legis II. quae est de creandis Collegis, *sex in orbem eligito*, non hoc velle, ut qui semel Collega fuisset, hac potestate iterum fungi non posset, nisi illa prius ad singulos Pastores in orbem pervenisset. Qui Gravinae sententiam sequebantur, acerbe invecti sunt in hoc judicium, quod eam legem convellere dicebant, quae est fundamentum ac vinculum aequalitatis. Itaque omnes una & mente & voce consenserunt ad auctoritatem ejusdem legis, & Arcadiae libertatem

defendendam. Hinc illa dissidia, quae in duas partes totam distraxerunt Arcadiam; de quibus quoniam satis multa persecuti sumus in Francisci Lorenzinii vita, illinc assumes, quae ad hunc locum pertinebunt. Voluit Gravina quibusdam absentibus amicis suis, quorum magnum erat in Arcadia nomen, se purgare, ne ea, quae ipsius Arcadiae caussa egisset, in suam contumeliam verterent. Itaque scripsit epistolam ad Scipionem Maffejum, qua illum docuit, quod, & qua de caussa dissidium factum fuisset; ab eodemque petiit, ut Apostolum Zenum & Bernardum Trevisanium de tota re certiores faceret. Sed admonendi sunt lectores, ne putent omnia ad veritatem in hac epistola perscripta fuisse. Ac mihi quidem cogitanti lites, jurgia, contumelias, maledicta, quae hanc divisionem comitata sunt, fatalis quaedam calamitas accidisse Arcadiae videtur; consideranti vero laudabilem illam aemulationem, quae acri ac vehementi incitatione utriusque partis animos inflammabat ad primas in poesi tenendas, nullum occurrit tempus, quod magis Arcadiae ad

posteritatis memoriam gloriosum fuerit. In hac aemulatione praebuit se Gravina ducem & magistrum; invidebaturque ei, quod circum se semper haberet florem juventutis, cui gloriae cursum monstrabat. Sibi profecto placebat Gravina de hoc juvenum comitatu, inter quos eminebant Paullus Rollius, & Dominicus Octavius Petrosellinius, qui, quod emersissent e barbarie, quae superiori sæculo humaniores litteras infuscaverat, omnesque pene homines misere obruerat, unice se Gravinae debere profitebantur. Hoc auctore, condidit Petrosellinius poema, in quo habita quaestio de interpretatione verborum *sex in orbem eligito*, prolatumque a concilio Pastorum judicium varie, lepide elegantissimeque narrantur. Initio vero poematis ea manu Gravinae perscripta vidi, quae satis declarant, quam magni opus hoc atque ejus auctorem faceret. Sed majora quoque sunt, quae ille tribuebat Alexandro Guidio, cum solitus esset dicere, nescire se, an Italica poesis multis saeculis parem habuisset ullum. Hoc praesertim in Guidio laudabat Gravina, quod

genus poesis expresserit elegans, grande, clarus, planeque novis conspersum sententiarum coloribus; quodque primus homines docuerit declinare tum liberam effrenatamque licentiam, tum servilem & cunctantem imitationem. De quo viro gravissimum praesertim idem reliquit testimonium in eo, quod tertio anno, postquam Romam venerat, scripsit opusculo de Endymionis fabula. Condiderat hanc fabulam Guidius jussu Christinae Svecorum Reginae; cumque illa in publicum prodiisset, contigit ei, ut in varias malevolorum atque imperitorum reprehensiones incurreret. Hos Gravina refutare aggressus, orditur opusculum ab exagitandis iis, qui ope praeceptorum quorumdam, & sine ductu philosophiae censorum personas sustinere se posse putant. Investigans inde quam lati sint fines poeticae facultatis, hos eadem terminatione, qua universam rerum naturam concludi ait: illum optimi poetae munus implere, qui scit veris coloribus ad vivum exprimere actiones, mores & affectiones hominum, & quid-
quid

quid ex univerfitate rerum fibi fubjicit tanquam materiem, in qua verfetur: qua occafione oftendit perfectum naturae pictorem fuiffe Homerum, ex noftris vero Areoftum, ac praefertim Dantem, in quo illud fatis fe mirari non poffe ait, quod uno poemate non folum humanas, civilefque res, fed etiam divinas comprehenderit; quodque incredibili brevitate atque evidentia omnes mores, conditiones atque affectus repraefentaverit, ut non aliquam poefin, fed picturam, verbaque in res ipfas converfa videamus. His aliifque praepofitis, venit ad examen fabulae, quam fic textam ait, ut fine implicatione magnorum eventuum perquam attentos faciat auditorum animos. Saevo amore faucia Diana fibi demereri Endymionem ftudet, fed ita, ut nihil admittat, quod Divae indecorum effe videatur. Quam belle, quam proprie argumentum hoc tractaverit Guidius; quam fcienter exprefferit Dianam modo fe in amore effundentem, modo fe continentem, quam mirabiliter immortale cum mortali, caeleftia cum humanis copulaverit; quanta denique novitate,

gravitate, copia ac ſplendore ſententiarum hanc fabulam poeta diſtinxerit, pluribus perſequitur Gravina. Hunc voluiſſe in Guidio commendando propriam ingenii gloriam conſequi multa declarant, ſed illud in primis, quod moleſte tulerit illud ſuum opuſculum loco non anteire fabulam in impreſſione, quae utriuſque habita eſt Romae typis Komarekianis an. MDCXCII. Id ut aliqua ex parte corrigeret, ſimulavit apud Batavos recuſum fuiſſe librum. Sed ſola fronte ejus mutata, in qua primus conceſſus eſt locus Gravinae, ſecundus Guidio, haud ſuſtineri ſimulatio potuit; inventique ſunt, qui Gravinae ambitionem libere exagitaverint. Is in eo quoque a nonnullis accuſabatur, quod omnia, quae de arte poetica ſciebat, eo in opuſculo effudiſſet, quodque in laudibus tribuendis Guidio fuiſſet nimius & tanquam prodigus. Porro ita comparatus natura erat Janus Vincentius, ut tum in laudando, tum in reprehendendo modum facile excederet. Sed raro laudatoris perſonam ſuſtinebat, ſaepiſſime reprehenſoris; & dum aliquid naſute diſtringebat, non ſolum libe-

rum ingenuumque fastidium prae se ferebat, sed etiam odiosam quamdam arrogantiam, ut interdum videretur omnes despicere, hominem prae se neminem putare. Hi mores multorum ei odium conciliarunt; cumque eo accederet, ut iniquo invidoque animo intuerentur nonnulli praestantiam ingenii ac doctrinae, quam consecutus erat, turbulentissimae in illum sunt excitatae tempestates. Quarum omnium turbulentissima a Sectano venit homine singulari ingenio praedito, qui sexdecim scriptis editisque satyris, Lucilii animam ab inferis evocasse videtur, ut Philodemum (hoc nomine Gravinam designat) omni crudelitate laceraret. Dici non potest, quam per manus virorum statim volitaverint hae satyrae, & quod scriptae essent elegantissime, & quod nihil tam est volucre, nihilque libentius excipitur, quam maledictum. De quibus ipsis quoniam plura persequemur in Ludovici Sergardii vita, ad illum locum studiosos Sectani delegamus. Gravina primo visus est non satis commoveri animo ad ea, quae in se jaciebantur; solitusque erat dicere, esse labem & ma-

culam suorum temporum virtuti invidere & obtrectare; sed cum illius inimici non silerent, simulare amplius non potuit gravissimam suam aegritudinem, ad quam levandam scripsit declamationes quasdam, seu Verrinas in Q. Sectanum, nec non jambos, quibus de sua vita illi conviciatori respondit, eique contumeliosissime maledixit. Noluit tamen Gravina haec scripta lucem aspicere, credo, quod intelligebat Sectani satyrarum famam illa minime aequatura. Sed aequassent licet, non iis tamen indigebat ad obtinendam nominis immortalitatem, quam ei alia multa, eaque graviora ingenii monumenta compararunt; in quibus referendis ordinem servabo temporum, quibus illa sunt edita. Palam dictitabat Gravina, praeclaros mores, & sanctissimam disciplinam, quam a majoribus Christiani acceperant, pravis opinionibus recentiorum quorumdam, qui se *Casuistas* dicunt, corruptam fuisse; hos quasi quoddam junxisse conjugium inter rationem bene pieque vivendi & vitiorum illecebras; quapropter de Christiana doctrina actum videri, nisi huic occurreretur malo. Dialogum

itaque conſcripſit, in quo ipſa per ſe loquens Caſuiſtica cum Haereſi declarat quanta Catholicae reipublicae importaverit detrimenta; per quas vias ad illam penetraverit; quos dolos, machinas, fallacias ac praeſtigias adhibuerit, ut purioris pietatis ſplendorem macularet; quanta denique ab ea, quam dicimus, *Probabilitate*, quamque hydrae comparat, habuerit adjumenta, ut robur divinae legis infringeret, hancque ad conſuetudinem voluptatemque hominum accommodaret. Edidit Gravina hunc dialogum ſub Priſci Cenſorini nomine, quod ad effugiendam offenſionem atque indignationem illorum, quos male in ipſo dialogo habuerat, opportunum eſſe putavit. Sed cum minime diu occultari potuiſſet, ferre debuit multorum malevolentiam; hique, ſi non perfecerunt, magno certe ſtudio conati ſunt, ut liber ab iis, quorum poteſtas eſt, devoveretur. Interim Gravina, quo magis nominis ſui famam contra inimicorum invidiam ac contumelias ſuſtineret, magnum & arduum ſuſcepit opus, quo ſibi origines juris civilis explicandas propoſuit. Diu mul-

tumque illud habuit in manibus. Sed ut in diuturno labore gloriam aliquam praeoccuparet, anno MDCXCVI. edidit commentariolum, quod inscripsit *Specimen prisci juris*, quodque ferme totum composuit ex iis rebus, quas in primo Originum libro fusius tractaverat. Huic commentariolo quinque adjunxit alia, quibus praeit *Dialogus de lingua Latina* ad Emmanuelem Martinum. In hoc Emmanuel & Proculus disputantes inducuntur, quantae utilitatis quantaeque voluptatis sit illam linguam bene ac perfecte tenere; quae ejus fuerint origo, progressio ac vicissitudines; quam arcto foedere cum Graeca jungatur; quam longe multumque superet varietate, numero, gravitate, vi, aliisque ornamentis Italicam, Gallicam, ceterasque omnes vulgares linguas; & quibus utendum sit subsidiis, ut ad illius cognitionem facilius perveniatur. Quae vero Auctor praefatus est satis declarant, quanta is invidia & odio premeretur; & quam magno se beneficio obligatum putaret Emmanueli Martino, quod animadversiones condiderit in Sectani satyras, ut praesertim ostende-

ret, non pauca esse in iis mendose & inquinate scripta. Sequitur hunc dialogum epistola ad Jo. Gabrielem Reginarium *de conversione doctrinarum*, eaque Italiae vicem dolet, quod dejecta de summo altissimoque gradu, quem semper tenuerat in omni doctrinarum genere, quotidie magis in tenebras ruere videretur. Caussas quoque praecipuas affert hujus inclinationis; qui viri maxime superioribus temporibus excelluerint, commemorat; fremitque eam esse aetatis suae iniquitatem, ut non amplius virtuti, sed maledicto, scribendique licentiae pravitatique (his verbis innuere certe voluit Sectani satyras) plaudatur. Hisce Gravinae opusculis annumerantur epistolae breves duae, sed omniuo ponderosae (sunt enim gravissimis sententiis refertae) quas dedit ad Franciscum Pignatellium Archiepiscopum Tarentinum, cujus negotia idem Romae procurabat, & ad Trojanum Miroballum *de contemptu mortis* unam, alteram *de luctu minuendo*. Sextum opusculum, quod ad Cardinalem Boncompagnum Archiepiscopum Bononiensem Gravina misit, rationem

aperit, quam veteres in fingendis fabulis secuti sunt; docet, quanta vis sit in his ad instruendos homines ad omne officii munus animique motus commovendos; quantaque in ipsis sint inclusa sapientiae semina. Harum rerum occasione plurima, eaque utilissima dat praecepta de arte poetica; unde & a quibus diversa poesis genera sint orta recenset; conferensque virtutes poetarum Graecorum ac Latinorum, qui maxime in singulis generibus praestent, diligenter perpendit ac judicat. Cui opusculo magna quidem ab intelligentibus viris data sunt praeconia; nec illud fuit ad laudem mediocre, quod Josephus Rignoldus Gallus in sermonem patrium verterit ex Italico. Diligentem investigationem antiquitatis, in eo quod pertinet ad theogoniam, ceterasque mythologiae partes, fatetur Gravina pergratam occupationem habuisse, & mirabilis utilitatis fructum sibi praebuisse ad noscendam disciplinam scientiamque magnarum rerum atque artium, ac praesertim eloquentiae, quae priscis viguerunt temporibus. De quibus rebus longum opus texendi olim co-

gitationem suscepit; sed hanc abjicere eum coegit infinitus prope labor, quem in concinnandis suis de Origine juris libris consumebat. Accessit eo, quod an. MDCXCVIII. commendatione Cardinalis Joannis Francisci Albanii ab Innocentio XII. delatum est illi munus docendi in Archigymnasio Romano jus civile; quod quidem munus multum poscebat operae & temporis. Etenim Gravina minime imitari volebat exemplum illorum, qui jejune & exiliter quaedam legum capita, judiciorumque formulas explicant, quique litigandi magis, quam justitiae tradere videntur vias; sed recludere sibi fontes proposuit, unde universi juris, ac legum ortus, natura ac disciplina emanant. Itaque postquam ex instituto majorum ea dictaverat auditoribus suis, quae magis sunt in usu forensi necessaria, quaeque in angustum locum concludunt permulta, quae sunt descripta Romanis legibus & jure civili, eosdem modo in Lycei ambulationibus, modo in Academiae spatiis, modo in Zenonis porticu exercebat; sed praesertim ad veteres historicos, oratores & grammaticos

ducebat, jubens ipſos ſedulo undecumque omnia colligere, quibus juris prudentia fieri poſſet inſtructior & ornatior. Haec docendi ratio incurrit in odia & voculas multorum, quibus ſocordia erat pro diligentia, quibuſque idem eſſe videbatur multum ſapere & multum audere, multumque in foro clamare, dum lucrari poſſent. Adverſus hos nebulones, ſordidosque juris prudentiae mercatores totos dies domi & in ludo invehebatur Janus Vincentius; ac ſaepe illud in ore habebat, ſi a juris prudentia lumen Latinarum & Graecarum litterarum auferretur, neceſſe eſſe, ut omnia denſiſſimis ignorantiae tenebris ſepulta atque obruta tenerentur. Nec juris prudentiae ſolum, ſed & ceterarum diſciplinarum bonarumque artium cauſſam egit in multis, quas in inſtauratione ſtudiorum habuit, orationibus ad amatores ſapientiae. Quae quidem orationes, quanquam non ita ſaepe diſtinguantur eloquentiae luminibus, neque ita libere fluant, ut nunquam adhaereſcas, redundant tamen omni eruditionis genere, ſapientiſſimis philoſophorum ſententiis & ſaluberrimis prae-

ceptis, quae ad ſtudiorum vitaeque iter recte gubernandum pertinent. Libenter quidem delaberer ad haec commemoranda; ſed nolo eſſe longus, praeſertim cum ad alia properem. Itaque praecipua atque utiliora tantummodo attigero, & medebor cum ſatietati, tum deſiderio lectorum. Et quoniam ille totam rationem ſtudiorum, quam probabat, interrupte ac diviſe pluribus orationibus eſt amplexus, de ea ſcribam continenter, neque tam ordinem ſequar ſcriptorum ejus, quam ſervabo meum. Principio cavendum eſſe ait, ne ingredientes ſtadium litterarum diu cum grammaticis verſentur, ſed curandum, ut quanto citius fieri poteſt, ducantur ad exercitationes Ludovici Vives, Phaedri fabulas & Terentii comoedias. Exerceantur poſtea in lectione metamorphoſeon Ovidii, hiſtoriarum Juſtini & Livianae epitomes, ut eodem tempore cognoſcant quidquid veri ac ficti habeat antiquitas. Quo cognito, tum iis tradendus eſt Cicero, ceterique aureae aetatis ſcriptores. Qui Graecis ſtudent litteris, quas ſine piaculo a Latinis ſeparari non poſſe dicebat Gravina, poſtquam ele-

menta quaedam perceperint, adeant Homerum, quem qui norit, non modo poetarum, ſed & oratorum, philoſophorum & hiſtoricorum linguam norit, quod hi omnes ab eo ſumpſerint lumina ſententiarum & dicendi formas. Communiora rhetoricae praecepta e libris ad Herennium petantur. Illudit & damnat Gravina ſpinoſa multa & barbara, quae in dialecticam invecta ſunt. Negat quidquam hanc artem ad inveniendum conferre, eademque nos opus habere ad vera & falſa dijudicanda. Quapropter non multum in illa immorandum, artemque inveniendi, immo ipſam recte judicandi ſcientiam e geometria potius petendam. Studium philoſophiae commendans, quanta huic intulerint Peripatetici detrimenta, oſtendit; illum bene ſcienterque agere, qui diu noctuque habeat in manibus Platonem, cui uni e veteribus philoſophis contigit, ut ſapientiam, veraſque de virtutibus ac de Deo etiam opiniones aſſequi poſſet: nullum bonum eſſe aut oratorem, aut poetam, qui idem non ſit philoſophus; omnium enim bonarum artium procreatricem eſſe & pa-

rentem philosophiam. Quam facultatem, illam praesertim, quae de hominum vita & moribus agit, ut & philologiam, si quis velit a juris prudentia sejungere, idem facere videri, ac si animam a corpore segregaret. Qui juri civili studet, deligat sibi aliquem legum interpretem, inter quos, tanquam solem minora inter sidera, lucere Cujacium saepe inculcabat Gravina; fugiat vero, tanquam pestem, scriptores illos & magistros, qui controversias non legum codicibus, neque rationibus ductis e fontibus juris, sed auctoritate & aliorum erroribus definiunt; qui congerunt multitudinem sterilium definitionum atque ineptarum regularum; quique non alium agnoscentes praeceptorem praeter scribam & acutum legulejum, quales sunt *Rudolphinistae*, brevi tempore absolutam juris prudentiae cognitionem adolescentibus impudentissimo ore promittunt. Nemo potest jus pontificium tenere, qui non sit juris civilis peritissimus; quique illi studio non praeferat, tanquam facem, sacrorum librorum & historiae Ecclesiasticae notitiam. In disputando has inter ceteras ut servarent

regulas discipulos suos monebat Gravina, ut abhorrerent a sophistarum captionibus; perspectam veritatem contentionis studio ne oppugnarent; argumentum satis explosum ne regererent; & refellere sine pertinacia, & refelli sine iracundia parati essent; contra oppositam sententiam lege aliqua repugnarent, legesque legibus committerent; & in speciem diffidentes, abstrusam sententiam eruendo, in concordiam redigerent: si legum repugnantia nulla esset, communes juris regulas opponerent; si hae quoque deficerent, tum repeterent vetustum jus ex historiis & morali philosophia; in forensibus quaestionibus agitandis Accursianos, & in veris sensibus legum eruendis Cujacianos praeferrent. Qui studio legum jus aliis reddere, & alios regere addiscit, scire quoque debet, quod est difficilius, jus reddere ipse sibi, & semetipsum regere. Coerceat igitur virtuti inimicas voluptates; Deum pie, caste, ac religiose colat; exerceat se in animi & corporis patientia; divitias atque honores contemnat; animi demissionem, modestiam, mansuetudinem, erga homines caritatem prae

ſe ferat, harum, aliarumque virtutum exempla petat a Chriſto; hunc cogitet, & ad hujus morem atque doctrinam ſe fingat atque accommodet: caveat ab oſtentatoribus & ſimulatoribus pietatis, & ab iis praeſertim doctoribus, qui corruptis faeculi moribus blandientes vim enervant divinarum legum, videnturque has perducere in poteſtatem ſuam. Satis de Gravinae orationibus dictum erit, ſi hoc adjunxero, illum & reliquiſſe orationem, quam deſtinaverat Petro I. Moſchorum Regi, quem, cum Viennae eſſet, fama ferebat Romam adventurum. Hoc unum videtur excipere in ſummis illius Principis laudibus, quod Catholicam Romanam religionem minime ſuſcepiſſet, & in ſuum regnum tranſtuliſſet, ſine qua nullam ſanctam ſocietatem nec fidem regni diu eſſe poſſe oſtendit. Docet etiam quantum Romanae leges conducant ad manſuefaciendos excolendoſque homines, & ad conſtituendam inter eos conjunctionem atque concordiam. Quinto anno poſtquam non magna auditorum frequentia, ſed magna certe doctrina, eruditione ac ſermonis elegantia jus civile

docuerat Janus Vincentius, vocatus eſt ad tradendas in eodem Archigymnaſio Inſtitutiones Canonicas; nec multo poſt ei munus impoſitum interpretandi Gratianeum Decretum. Cum jam expertus videret Gravina, haud frenari poſſe adoleſcentes, quin ab Inſtitutionum ſchola quaeſtus cupiditate moti ad forum continuo properent, ut huic malo quantum poſſet mederetur, Inſtitutionum fines proferre ſtatuit. Itaque explicans non ſolum rerum capita, ſed etiam ſeriem, demonſtransque fontes, unde leges fluxerunt, & in omnem aetatem inquirens, ut oculis auditorum ſubjiceret priſcam, mediam ac recentem Eccleſiae diſciplinam, illud efficiebat, ne plane inermes atque imparati in forum ingrederentur, utque haberent ſatis expeditam viam, qua per ſe ad pleniorem & perfectam etiam, ſi vellent, cognitionem pervenirent ſacrorum jurium, conciliorum, ſcriptorumque veterum Patrum. Cum vero e ſuperiore loco deſcendiſſet, interrogantibus aut de pontificio, aut de civili jure copiam ſui faciebat; & ſi quos ardere

vidisset studio humaniorum litterarum, eos domum suam invitabat, tanquam ad ludum atque officinam dicendi scribendique. Neque his contentus, quo magis juris prudentiae studiosorum utilitati consuleret, exornandas dilatandasque suscepit, quas in schola de scripto dictaverat, utriusque juris institutiones. Quod quidem opus absolutum, si in lucem hominum exiret, libentissime exciperetur, ac laude multum vinceret libellos, quos de iisdem institutionibus antea scripserat Gravina, sed breviter strictimque, quosque alii, illo insciente nec opinante, in vulgus edidere. Sed jam tempus est, ut veniamus ad tres libros de *Originibus Juris Civilis*; qui libri tanta eruditione, doctrina, sententiarum pondere atque elegantia abundant, ut ii soli aeternitatem immortalitatemque Auctori comparare potuissent. Et primo quidem libro, expressa prius quadam Romanae Reipublicae forma, disserit unde sit orta juris scientia; quatenus progressa fuerit vel novis legibus, vel prudentum interpretationibus, vel Magistratuum edictis, vel Principum sanctionibus; quamdiu in altiore gra-

du ſteterit ; qua de cauſſa inclinaverit ; & qua ratione demum ſuus ei honos & ſtatus redditus fuerit. Quibus expoſitis, ordine enumerat qui auctores jus conſtituerint, qui rurſus corruperint, qui denique inſtauraverint ; & de ſingulorum ſcriptis, doctrina, ingenio vitaque haud pauca ſcitu digniſſima recenſet. In ſecundo aperit primordia juris naturalis & gentium, eaque, ſecutus Grotium, repetit ab honeſtate naturae, quae eſt divina illa in omnium cordibus inſculpta, inque animis inſcripta lex. Initio libri quaerit qui ſit boni & mali finis, quid natura ſequatur, quid fugiat, unde virtutes & vitia oriantur ; concluditque non poſſe beate vivi, niſi ſapienter, honeſte juſteque vivatur. Poſtquam haec e media ſumpta philoſophia explicavit Gravina, & originem patefecit ſocietatis humanae, contractuum, jurium belli & pacis, civilis poteſtatis, imperii & jurisdictionis, ortum perſequitur legum, quas diverſi antiquitatis populi ſibi ſtatuerunt ; ſed praeſertim immoratur in interpretandis & illuſtrandis, quas habemus, reliquiis juris Papyriani legumque XII. Tabu-

larum. Tali modo proditis originibus pervetustis, & quasi juris prudentiae cunabulis, transit in libro tertio ad recentiores, nempe ad leges & Senatus consulta, quibus priscum & privatorum praecipue jus aut deficiente sententia XII. Tabularum augetur, aut temporum ratione aliter poscente mutatur, aut ubi obscurum sit atque perplexum potestate totius populi explicatur. Nam quae ad reipublicae administrationem pertinent, cum jam nullius sint usus, vix attigit. Hasce autem ipsas res simpliciter & splendide tractavit Gravina, usus oratione continua, tinctaque colore illo & succo, quo veterum Latinorum libri sunt imbuti. Crebras quoque intexuit sententias; & dum laudat Clementem XI. P. M. in epistola, qua opus hoc illi inscripsit, tantam affert majestatem, gravitatem atque eloquentiam, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur, nesciasque an quidquam fieri possit magnificentius. Quae vero praefatus est, tradunt adolescentibus viam directam & quasi compendiariam, qua facile & jucunde ad juris cognitionem perveniant.

Igitur qui ad laudem juris consulti aspirat, audiat Gravinam, eique obtemperet; neque unquam e manibus deponat hosce tres *Originum* libros, qui suppeditare ei poterunt abundantiam & copiam omnis eruditionis ac praesertim Latinae, sine cujus subsidio nemo est qui ad forum satis instructus & ornatus possit venire. Vehementer laetatus est Gravina, ut pote qui laudis studio maxime trahebatur, quod suum opus magnifice celebraverint scriptores Actorum eruditorum Lipsiae, qua in urbe primum an. MDCCVIII. typis impressum fuit; quodque horum & aliorum doctorum hominum voce magna illico de ipso fama surrexerit. Scriptores vero Ephemeridum Italiae non solum laudarunt, sed etiam sextum in volumen ipsarum Ephemeridum intulerunt accuratam ejusdem epitomen, quam contexuerat Scipio Maffejus. Inter multa ac praeclara, quae de hoc ipso opere facta sunt judicia ab intelligentibus viris, illud gravissimum reputari debet, quod prae se tulit in epistola ad Gravinam homo certe disciplina juris civilis eruditissimus Josephus Averanius. Quam plena ma-

nu, quam ingenue, quam ornate illud in astra extulit! Neque ejus laudes quicquam imminuere putavit, quod Auctor in eodem conficiendo multa sumpserit, & si vis, etiam surripuerit a Cujacio, Gothofredo, Manutio & Sigonio. In tanta laetitia, quam ex suorum laborum praeconio percipiebat Gravina, id dolere unice videbatur, quod Lipsienses typographi praeclarum volumen plurimis iisque gravissimis mendis commaculassent. Cui malo ut occurreret, egit cum Neapolitanis typographis, ut idem recudendum susciperent. Quod facile obtinuit. Igitur anno MDCCXIII. Neapoli iterum sunt editi *Originum* libri, cui editioni sane castissimae maximum accessit ornamentum a libro *de Romano Imperio*, quem dignissimum judicavit Gravina, ut ad tres superiores adjungeretur. Hoc judicium comprobarunt docti omnes; nec defuerunt qui dicerent, Gravinam *Originum* libris ceteros omnes superasse, qui juris civilis ortum tractarunt; scripto vero *de Imperio Romano* libro ipsum a se se superatum. Justis de caussis imperium cunctarum gentium acquisiisse Romanos de-

monſtrat, neque imperii conſtitutionem ſuſtuliſſe Reipublicae ſtatum, ſed hujus regimen perrexiſſe lento progreſſu a vi & poteſtate Regis ad Populum, a Populo ad Senatum, a Senatu ad unum non Regem, ſed Principem, quaſi in Republica & Senatu primum, qui nec Populi, nec Senatus jus omne ſibi vindicaret, ſed cum eo partiretur & ab eo mutuaretur. Haud pauca exponit de praecipuis Romanae Reipublicae Magiſtratibus ac de Senatus auctoritate, quae ſunt veluti fontes, unde jus imperatorium dimanat. Hoc a regio multum differre dicit, quod regium omnem poteſtatem, ex qua procedit, exhauriat, cum imperatorium tantummodo partem aliquam in ſe traducat. Extitit tamen Tribonianus, qui aſſentandi ſtudio legem extulit neſcio quam regiam, quaſi natam ex inſtitutis Romanorum, per quam omne jus omnemque poteſtatem Populi Senatuſque Romani in Imperatores translatam eſſe contendebat. Hanc legem ſic examinat Gravina, ut non ſolum Tribonianum aſſentationis reum convincat, ſed etiam ex eadem lege graviſſima argumenta ducat ad amovendam ab Im-

peratoribus regiam poteſtatem, retinendaque jura Populi ac Senatus Romani. Poſtquam poteſtatem civilem a S. P. Q. R. manaſſe oſtendit, comprobat ex eodem fonte manare militarem quoque, neque jura civitatis unquam in caſtra tranſiſſe, aut tranſire potuiſſe. Ex quo colligit a militibus Senatui minime ademptum fuiſſe jus imperii ſive creandi ſive regendi; & in illis militaribus Imperatorum creationibus legitime factum fuiſſe nihil, niſi quatenus auctoritas Reipublicae acceſſiſſet. Quae auctoritas veluti ſua in ſede Romae conſiſtens non potuit a Conſtantino Byzantium transferri. Quapropter licet ille aequaverit Romae hanc urbem moribus, inſtitutis, aedificiis, magiſtratibus, contrahendi ratione ac muneribus, non aequavit certe poteſtate; & quae ibidem agitabantur ac definiebantur negotia publica, non ex civitatis curiaeve Conſtantinopolitanae, ſed ex Populi Senatuſque Romani juribus deſcendebant; quae jura cum Principe communicata ſola poterant imperium conſtituere ac conſervare. Haec ferme ſumma eſt earum rerum, quas in opere *de Romano Im-*

perio Gravina tractavit. Hoc secutum est aliud opus *de Romano Imperio Germanorum*, quo nihil scripsisse se ajebat, quod ad publicas eorum temporum controversias referret pluris; eaque arte, diligentia atque cautione contexuisse, ut veritatis ac partium offensionem una vitaret. Sed cum ab Emmanuele Martino homine in primis docto & prudenti requisiisset, quid sibi videretur, tulissetque responsum, certum in periculum se committere, si ea in apertum referret quae nonnulli Principes, bello pene tota Europa flagrante, occulta ac penitus abdita maluissent, omnem vulgandi operis cogitationem abjecit. Eodem anno, quo primum exiere *Origenes Juris Civilis*, edidit quoque duos libros, nuncupatos nobilissimae eruditissimaeque feminae Colbertinae Principi Carpineae, quos *della Ragion poetica* inscripsit. In his libris voluit Gravina delineare formam perfecti poetae, atque fontes aperire, unde poeticae artis praecepta scriptaque insigniorum poetarum derivantur. Secutus Aristotelem poesin ex imitatione natam esse judicat, hancque totam in eo versari, ut verum fic

imitetur ac fingat, ut illud ponat in conspectu animi. Ex hac imitatione quasi in plura membra divisa, multas in species eadem abiit, atque ita poetae dicti sunt alii Epici, alii Tragici, alii Comici, alii Lyrici, alii Melici, alii alio nomine; nam pro cujusque natura & moribus imitandi studium proferebatur. De illustrioribus autem poetis, qui in singulis poesis speciebus excelluerunt, a Graecis incipiens per Latinos gradiens, & in Italos desinens tam scite ac litterate judicat, ut, hoc judicio duce, quilibet possit sibi ex eorum lectione acquirere cognitionem non solum verborum, sed etiam rerum, ex quibus poesis constare debet. Unum inter omnes eminere Homerum ait; atque enumerat quae sint in ejus poematibus virtutes, quam admirabilis compositio fabularum, quanta praecepta ad reipublicae vitaeque privatae rationes gubernandas, quam evidens descriptio hominum, naturarum, morum, & affectuum, omniumque pene rerum, quibus hic mundus universus variatur, ut in tot tantisque descriptionibus divina prudentia appareat. Jure igitur a ve-

teribus quibusdam Homerica poemata appellata fuiſſe contendit humanae vitae ſpeculum, & univerſae rerum naturae imaginem, de quibus poematibus mentem ſuam fuſius explicare peculiari libro ſibi propoſuerat, ſed opus vix inchoatum e manibus depoſuit. Homero proximum accedere ait Dantem non dicendi genere, ſed ſcientia, copia, dignitate atque evidentia. Hunc non modo poeſis, ſed etiam Italicae linguae parentem appellat, quarum originem, progreſſionem mutationeſque diligentiſſime perſequitur ſecundo libro. Nec quidquam omnino huic operi deeſſe videtur praeter unam perſpicuitatem, quod brevi magnarum ac multiplicium rerum comprehenſioni in primis tribuendum eſt. Hoc idem opus cum ſaepe nominare contigiſſet Mario Creſcimbenio in ſua hiſtoria Italicae poeſis, aliquid ſemper de ipſius Auctoris laudibus praedicavit, quod judicium plurimi faciendum eſt, quia prolatum ab homine harum rerum intelligente, & in Gravinam non optime animato. Hoc etiam ad ejusdem operis laudem pertinet, quod non defuere qui illud Gallicam in lin-

guam verterint, ac Parisiis edi curaverint anno MDCCLIV. De poesi differuit etiam in epistola Latina ad Scipionem Maffejum, notans quando coeperit tum apud Graecos, tum apud Latinos; quid utrisque illam commendaverit; quantum inter se hi populi studiis, moribus, vitaeque ratione differrent, qua in differentia totum discrimen, quod est inter Homerum & Virgilium, positum putat. Nonnulla etiam attigit de numero & elocutione poetica, libereque mordet tum eos, qui furere atque insanire videntur, dum novas sequi volunt dicendi ac cogitandi vias, tum eos, qui ad vulgaria praecepta quaedam & ad Petrarcham, tanquam ad saxum, adhaerescunt; illos demum ait videri sibi optime de Italica poesi mereri, qui sensus, modos coloresque mirificos Latinorum ac praesertim Graecorum ad eam traducunt. Cujus rei voluit se ipsum exemplum proponere. Nam quinque condidit tragoedias (condidit autem, si verum dixit, tribus mensibus) in quibus expressit succum & sanguinem Sophoclis & Euripidis, medium tamen quiddam inter brevitatem u-

nius & copiam alterius tenens. His tragoediis nomina imposuit, *il Palamede*, *l' Andromeda*, *l' Appio Claudio*, *il Papiniano*, *il Servio Tullio*, quarum in prima & secunda heroica tempora, in reliquis regium, consulare, & militare imperium veterum Romanorum, horumque mores repraesentavit. Sed, ut ipse ad Martinum scripsit (1), voluit non tam antiquitati servire, quam aetatis suae mores carpere, vivos sub mortuorum personis in scenam saepe producens. Multum tamen interesse putavit, ne quid scenae committeret, quod non esset in hominum usu & natura & consonum conditio-

(1) *Haec Gravina in epist. dat. Romae Kal. Dec. 1716.* Tuum de tragoediis meis judicium expecto cupidissime, neque enim arbitror ad earum examen te scholam consulturum Lopensem & Chalderonicam, aut inde scatentem Cornelianam (*vide hominis morositatem!*) Gallorum, sed Atticam & Sophocleam, qualem te decet eruditissimum Hispanorum; praestaret enim nullas attigisse litteras, quam has peperisse nostratium theatrorum pestes. Quem horum temporum furorem castigavimus, & rationibus atque exemplis veterum profligavimus in vernaculo tractatu de tragoedia recenter edito . . . Tragoediis autem illis si aliquam

ni, aetati, sexui, instituto & nationi dicentis. Imitatus Euripidem ornavit has fabulas copia gravissimarum sententiarum, ut ex his Principes praesertim viri pararent sibi optimam & pulcherrimam vitae, ut ita dicam, supellectilem. Usus est oratione, quae nec submissionem, nec elationem haberet; & propter similitudinem veritatis abstinuit a versu similiter desinente, adhibuitque hendecasyllabum, & interdum etiam duodecasyllabum, quod non raro accidat, ut ipsi natura incurrant in orationem (quemadmodum jambi olim apud Latinos) sermonemque quotidianum. Has aliasque virtutes extollebant amici Gravinae: sed inimici aut elevabant, aut iis vitia multa opponebant, atque illa in primis, quod non

tibi attulimus voluptatem absenti, longe majorem caperes praesens, dum vivos sub mortuorum persona in scenam prodeuntes, & res praesentes sub veteribus latitantes videres, ut mos est ejusmodi poematum allegoricorum, quae mores aetatis suae nominibus carpunt alienis. Quo sine sapore atque humanae vitae documento, quorsum poeseos, artis alioqui laboriosissimae studium?

satis sensus ac motus eae fabulae haberent, quod versus non libere fluerent, quod raro apte & numerose caderent sententiae, quodque saepe poeta transisset lecta & illustria verba, ut sumeret inusitata, & ea, quae novavit, & fecit ipse. Haec indignabatur Janus Vincentius, dicebatque audacter & aperte, qui ea reprehenderent, illis tenebras esse; quae maxime tragoedias suas ornabant longissime esse ab imperitorum intelligentia sensuque disjuncta; nihil iis se scripsisse egregius, seque ipsum posse praedicare quasi unum hominem, qui Italiae restituerit hoc poesis genus. Sunt & alia, de quibus intollerantissime se jactat in ipsarum tragoediarum prologo; cumque aliquando eum scribentem offendisset Joannes Baptista de Miro vir ipsi multis nominibus, sed praesertim doctrina, amicissimus, interrogavissetque, qua in re esset occupatus; *in reddendis*, inquit ille, *Latine tragoediis meis, ut judicare possint exteri, qui sine amore, sine odio & sine invidia judicant, nihil unquam fuisse in hoc genere elaboratum, quod tam proxime accedat ad Graeca exemplaria*. Id ut facilius cognosce-

rent homines, librum confecit, qui omnem antiquorum & Sophocleam & Euripideam condendae tragoediae rationem complectitur, quique non solum praecepta artis tradit, sed de ipsis etiam praeceptis judicat. Judicat etiam quam a norma & regula a Graecis relicta aberraverint, uno excepto Gravina, consequentes omnes tragici, quos si quis proponit sibi ad imitandum, idem facere videri ac si, inventis frugibus, glande vesci velit. Profecto nemo satis admirari potest magnitudinem cognitionis atque artis, quae in hoc libro elucet. Quapropter jure gloriari potuit Gravina, hoc aliisque de poesi libris magnum se attulisse adjumentum hominibus suis, ut non modo Graecarum litterarum rudes, sed etiam docti plurimum se arbitrarentur adeptos & ad scribendum & ad judicandum. Quibus libris si fuisset contentus, neque repugnantem naturam vincere contendisset in scribendis carminibus, melius quidem nominis sui gloriae consuluisset. Poterat enim sapientem illum imitari, qui ad poesin invitanti respondit: *ea re*

poemata non facio, quia cujusmodi volo, non possum, cujusmodi possum, nolo. Sunt in manibus hominum tres Italicae eclogae, alias vidi ego ineditas, ut & lyrica quaedam apud virum humanioribus litteris politissimum Petrum Antonium Serassium, ex quibus intelligi potest tantum Gravinam abundasse doctrina & arte ad poesin, quantum natura destituebatur. Sed incredibile est, quantum se cum Musis delectaret, quantumque ab iis reportaret levaminis, quo facilius magnos sustineret labores, quos in doctrinarum studia insumebat. Cum cogitasset multum interesse ad laudem suam utilitatemque juris prudentiae studiosorum, ut qui tribus libris ortum, & progressus juris civilis patefecerat atque illustraverat, totidem quoque juris pontificii origines aperiret, in hanc curam toto animo incubuit. Sed dolendum est, magnum & artificiosum opus illum perficere non potuisse, aut jam perfectum in occulto latere. Sunt & alia multa praeclara, quae Gravina aut inchoata, aut prope jam absoluta, aut plane per-

fecta

fecta reliquit, de quibus singillatim perscriberemus, si ea nobis videre contigisset. Possem & pauca alia proferre, quae jam sunt edita, sed ea missa facio, quod tanti non sint, ut diutius in referendis scriptis Gravinae morari debeamus. Habebat hic, ut initio docuimus, magna propinquitate conjunctum Gregorium Capropresium probum ac doctum virum, quem devinctus magnis illius beneficiis sic semper observavit & coluit ut alterum parentem. Quo facto tulit pietatis fructum. Caropresius enim moriens Scaleae anno MDCCXIV. eumdem heredem fecit ex asse. Volens itaque Janus Vincentius non modo rei familiari suae, sed etiam valetudini consulere (nam viscerum doloribus hoc maxime tempore affictabatur, quibus aut remedium, aut allevamentum allaturam sperabat patrii caeli aspirationem) ad Brutios remigravit, & apud eos duobus circiter annis remansit. Quo tempore magnas attulit utilitates Provincialibus suis. Eos enim cohortari non desinebat ad praeclara studia, iisque commonstrabat vias, quibus

ad id, quod volebant, facile pervenirent; Ex quo factum eſt, ut huic omnes honores, quos poſſent, haberent, eumque quaſi alterum Pythagoram ſuſpicerent ac praedicarent. Nemo enim ignorat, regnante Tarquinio Superbo, hunc philoſophum illas regiones tenuiſſe, & privatim & publice praeſtantiſſimis & inſtitutis & artibus exornaviſſe. Magnam vero delectationem capiebat Gravina, dum inviſeret loca illa, in quibus accipiebat eumdem philoſophum fuiſſe verſatum, eaque non ſolum Pythagorae memoriam ſibi attuliſſe dicebat, ſed eumdem quoque in conſpectu ſuo poſuiſſe, ac ſibi viſum fuiſſe audire docentem. Romam rediit, opinor, an. MDCCXVI., quo tempore cum honeſtiſſimis conditionibus invitaretur a celeberrimis Germaniae Academiis ad docendum jus civile, utens excuſatione valetudinis ac longinquitatis locorum ire recuſavit. Non multo poſt autem cum valde liberaliter ipſum invitaſſet Victorius quoque Amedeus Sabaudiae Dux, conditionem libentiſſime accepit. Videbat enim ſe in Taurinenſi lyceo non

unius modo juris prudentiae doctorem, sed & cunctorum studiorum moderatorem fore. Nam vel antea eidem Duci placuerat in instituendo illo lyceo, condendisque legibus, quae ad studiorum rationem gubernandam pertinerent, multa praescribere de sententia Gravinae. Hic igitur cum exeunte anno MDCCXVII. iter Taurinum pararet, tanta vi correptus est stomachi dolorum, ut tempus profectionis differre coactus fuerit. Sperabat tamen se brevi convaliturum, cum in abstinentia a cibo antea fere semper remedium his suis incommodis habuisset. Et quidem cum per aliquot dies nihil aut parum admodum cibi sumpsisset, adeo levatus est, ut die S. Joanni Apostolo festo domo exire, & in proximo templo, quod vocant *del Suffragio*, Sacro adesse potuerit. Sed ineunte Januario, iterum gravissimis doloribus tentatus est, exaestuansque internis caloribus atram demum bilem evomuit. Id accidit quarta circiter hora ante lucem postrid. non. Januarii; cumque ad opem aegrotantis accurrisset Petrus Metastasius advocatus a

Leopoldo fratre, quocum ita partiebatur officia in magiſtrum & contubernalem, ut illius lectulo unus alterve aſſideret, invenit ipſum non ſolum viribus, ſed etiam ſenſibus carentem; neque multo poſt, prima ſcilicet luce, ipſum efflantem animam vidit. Elatus eſt ſine ulla pompa funeris, ſepultuſque in Aedicula, cui nomen *S. Blaſii della Pagnotta*. Idem ſua manu breve conſcripſit teſtamentum, cujus hoc eſt exemplum.

Quod Deus bene vertat.

J. Vincentius Gravina ita teſtor. Annam Lombardam matrem meam haeredem inſtituo in bonis, quae habeo in Conſentina Provincia Bruriorum, quos Calabros vocant: in bonis vero meis aliis omnibus haeredem inſtituo Petrum Trapaſſum, alias Metaſtaſium Romanum, adoleſcentem egregium, alumnum meum, cui ſive ante, ſive poſt aditam haereditatem meam quandocumque decedenti ſubſtituo Julianum Pierſanctem, Laurentium Gorum, Horatium Blanchum, vernacule Bianchi, diſcipulos meos cariſſimos.

Corpus meum, antequam terrae reddatur, cultro diſſectum, balſamoque de more perunctum volo.

Dominicanae familiae Patribus pro celebratione Miſſarum ad peccatorum meorum expiationem dantor ſemel, h. e. una ſolummodo vice, argentea ſcuta Romana triginta, decem juliorum in ſingula ſcuta; quae ſimul cum ſumptibus funeris, parce quidem ac moderate, a Petro Metaſtaſio ſive Trapaſſo perſolvuntor. Nonis Aprilis ann. MDCCXV.

Ego idem J. Vincentius Gravina.

At Gravina non ſolum bonorum, ſed & doctrinae heredem reliquit Metaſtaſium. Hunc enim cum vel a prima pueritia in domum ſuam recepiſſet (recipiendi autem cauſſa fuit juvenem e lapicida natum, qui aurifici operam ſuam locaverat, facilitas Italica carmina ex tempore fundendi) ita bonis artibus & diſciplinis inſtituerat, ut nemo dubitaret talem illum futurum poetam, qualem omnes poſtea cognitum judicarunt. Neque ſua inſtitutione contentus duxit quo-

que ipſum aliquando ad Gregorium Caropreſium, ut apud eum in philoſophia magis magisque exerceretur, quod ei erat perſuaſum inter philoſophiam & poeſin arctiſſimam cognationem intercedere. Fuerunt praeterea plurimi alii nobiles diſcipuli Gravinae, quos ſingulos nominare longum eſſet. Illud ſatis fuerit dixiſſe, eorum alios excelluiſſe in juris prudentia, alios in oratoria, alios in cognitione antiquitatis, alios in philoſophia, alios in diſſimilibus poeſis generibus, quod eſt ſignum, eumdem vidiſſe quo ſua quemque ferret natura, ad eamque inſtitutionem ſuam accomodaſſe. Fructum vero ingenii & doctrinae omniſque praeſtantiae tum maximum ſe capere dicebat, cum in proximum quemque conferret. Neque magis diſcipulorum, quam amicorum nobilitate ac frequentia floruit; e quibus praeſertim dilexit Emmanuelem Martinum, Henricum Brenckmanum, Joannem Georgium Graevium, Henricum Huyſsenium; e noſtratibus vero Joannem Juſtum Ciampinium, Raphaelem Fabrettum, Joannem Baptiſtam de Miro, Lau-

rentium Magalotium, Francifcum Blanchinium, Jofephum Averanium, Antonium Magliabechium, Joannem Mariam Lancifium & Scipionem Maffejum. Acceptus quoque fuit Pontificibus Maximis Innocentio XII. & Clementi XI., nec non ampliffimis Cardinalibus Hieronymo Cafanatae, Thomae Turnonio, Gafpari Carpineo, Francifco Pignatellio & Laurentio Corfinio. Quos fummos viros dum obfervaret, nemo poterat fufpicari, eum quidquam ad utilitatem fuam fpemque amplificandae fortunae referre. Odit enim femper fordidum illud hominum genus, qui habent amicitiam & gratiam quaeftui, ac faepe dicebat miferrimam omnino effe ambitionem honorumque contentionem; feque idcirco beatum putare, quod rebus fuis contentus nihil quaereret, nihil appeteret, nihil optaret amplius. Nemo illo magis ab adulatione & blanditia averfus fuit; & in hoc maxime gloriari videbatur, quod libere & afpere reprehenderet quae reprehenfione digna effe fibi viderentur. Vel potentiorum ineptias, quae Romae degenti devo-

randae sunt, non ferebat, atque iracundius respuebat sive morose, ut putabatur, sive ingenuo liberoque fastidio. Ipse tamen & objurgari & moneri moleste ferebat; & siqua offensiuncula facta esset animi sui, vix ignoscebat. Hoc quoque in amicitia peccavit, quod esset suspiciosus, & facile existimaret aliquid ab amico esse violatum. Primo aspectu tristis & severus erat; post autem ad comitatem facilitatemque proclivis esse videbatur; & in congressionibus familiarium hilaritati quoque interdum indulgebat. De ejus in Deum pietate dubito quemadmodum exponam. Profecto si ejus scripta dictaque expendere volumus, praeclara omnia atque egregia illum de religione sensisse fateri oportet. Nihilo tamen minus in hac officii parte gravissime accusatus est a multis sive suspicione, sive conjectura, sive, quod probabilius est, malevolentia. Extremo, quo aegrotavit, morbo bis peccata sua, quod ad defensionem illius plurimum pertinet, Sacerdoti aperuit. Sacro quoque omnibus ferme diebus interesse consueverat. Tan-

ta induſtria fuit, ut eum ſe perdidiſſe diem arbitraretur, quo non ad duodecim aut ſaltem ad decem horas ſtudiis ſuis vacaſſet. Quare haud eſt mirandum, ſi tantam magnarum rerum atque artium ſcientiam eſt conſecutus, ut aequi & intelligentes judices neſcire ſe faterentur, an urbs Roma nullo non tempore eruditiſſimis hominibus liberaliſſimiſque ſtudiis affluens, Gravinae aetate parem illius habuerit ullum. Neque cum optime ille ſciret, contempſit artem faciendae & poliendae Latinae orationis. Latinam enim linguam praeſertim amavit, eaque in primis uſus eſt, quod Italico ſermone locupletiorem eſſe dicebat, & quod ex ea majorem gloriae fructum putabat ſe percipere poſſe, quia Latina leguntur in omnibus fere gentibus. Non multa igitur ſcripſit Italice, & haec minime ornavit colore illo, in quo Etruſcae urbanitatis & dulcis perſpicuique ſermonis imaginem poſſis agnoſcere. Etſi autem ſtatuam bene ſcripſiſſe Latine Gravinam, nolim tamen cum quibusdam affirmare, fuiſſe illum & politiſſimum

& perfectum scriptorem. Videtur enim mihi deesse ejus scriptis festivum quoddam & solutum & effluens orationis genus, nec profecto semper hausit ille ex aureae aetatis scriptoribus verba dicendique modos; quod ad perfecte Latine scribendum maxime conducere videtur. Nam cum diversarum aetatum scripta multum diuque legerit, contriverit, edidicerit, concoxerit, & rerum plurimarum cognitione pectus oneraverit, componere jam per se aliquid posse putabat. Quapropter ridebat tum illos, qui stilum quasi panem frustillatim mendicant, quod iis nisi liber praesto sit, ex quo aliquid excerpant, tria verba jungere non possunt, tum illos, qui unum attoniti contemplantes, quem imitentur scriptorem, quamvis elegantissimum, impetum quodammodo retardant ingenii sui, carentque propterea in iis, quae chartis mandant, viribus & vita, carent affectu & motu, carent indole, atque jacere, dormire, & stertere videntur. Haec satis quidem sunt ad immortalitatem hominis, qui major etiam habitus est iis, quibus vixit,

temporibus, quamvis incurrerit nimium propriae gloriae cupidus & alienae invidus in multorum calumnias reprehensionesque. Statura fuit procera, corpore gracili, ore macilento & pallido, lataque fronte; oculos habuit caesios & distortos, tempora concava, nasum acutum: sed quae natura dedit corporis vitia homo philosophus contempsit, cum aliam nullam quaereret laudem praeter solidam veramque illam, quae ex animi ingeniique bonis colligitur.

OPERA EDITA

Omnium copiosissima editio operum Jani Vincentii Gravinae est illa, quam Neapoli curavit Joannes Antonius Sergius an. 1756. & 1758. Haec distinguitur tria in volumina in 4. Extant

In I. *Originum Juris Civilis libri tres.*

In II. *De Romano Imperio liber singularis.*

Specimen prisci Juris.

Oratio pro Romanis legibus ad magnum Moschorum Regem.

---- *de Juris prudentia ad suos Juris civilis auditores.*

---- *de Canone Interiori ad suos Juris Pontificii auditores.*

---- *de recta in. Jure disputandi ratione.*

---- *de repetendis fontibus doctrinarum.*

---- *de instauratione studiorum ad Clementem XI. P. M.*

---- *in auspicatione studiorum de sapientia universa.*

---- *pro legibus Arcadum.*

Canones disputandi.

Leges Arcadum.

De lingua Latina Dialogus ad Emmanuelem Martinum.

De conversione doctrinarum ad J. Gabrielem Reginerium.

De contemptu mortis ad Franciscum Pignatellum Tarentinum Archiepiscopum.

De luctu minuendo ad Trojanum Miroballum.

Hydra mistica, sive de corrupta morali doctrina dialogus.

Acta Consistorialia creationis Cardinalium institutae a Clem. XI. P. M. diebus 17. Maii & 7. Junii An. Sal. 1706.

De foedere pietatis & doctrinae oratio ad suos Gratianei Decreti auditores.

De disciplina Poetarum ad Scipionem Maffejum Marchionem.

Jambi ad Paullum Doriam, & quaedam Dedicationes.

Receptioris Juris specimen.

Encyclica Epistola nomine Cardinalis Francisci Pignattelli, cum Neapolis Archiep. esset renuntiatus.

Testamentum Gravinae.

Institut. Juris civilis receptioris libri quatuor.

Dissertatio de censura Romanorum.

Institutionum Juris Pontificii libri tres.

In III. *Una Lettera del Sergio, in cui dà giudizio di ciascun' opera del Gravina dopo d' aver premesse alcune notizie della di lui vita.*

Di Giovanni Vincenzo Gravina della Ragion Poetica libri due a Madama Colbert Principessa di Carpegna.

Della Tragedia libro uno al Principe Eugenio di Savoja.

Di Gio. Vincenzo Gravina Giurisconsulto tragedie cinque, cioè

---- *Il Palamede.*

---- *L'Andromeda.*

---- *L'Appio Claudio.*

---- *Il Papiniano.*

---- *Il Servio Tullio.*

Dell' Antiche Favole Discorso di Gianvincenzo Gravina al Card. Buoncompagni.

Regolamento degli studj di nobile e valorosa Donna all' Eccellentissima Signora Principessa Santacroce.

Ragiona. sopra l' Endimione componimento Drammatico di Alessandro Guidi.

Della divisione d'Arcadia al Sig. Marchese Maffei.

Egloghe tre.

Epistolae Latinae familiares V.

Optassem indicem quoque subtexere operum Gravinae, quae minime in vulgus sunt edita. De quibus operibus cum per litteras requisivissem virum amicissimum Petrum Metastasium, hoc ab eo responsum tuli. *Mancano i materiali per l' Indice da lei desiderato. I manoscritti, che esistono, sono qualche autografo inintelligibile di cose già pubblicate, o di pochissime altre incominciate per passatempo, e per lo più non finite, avendole giudicate l' Autore medesimo non eguali all' aspettazione dell' illustre suo nome. Può darsi che vi fosse di più. Ma pochi istanti dopo d' aver egli cessato di vivere, tutti gli scritti suoi furono richiesti e ritenuti per qualche tempo da chi aveva legittima autorità di farlo, e resi poi quanti e quali sono al presente. Sicchè io credo che questo articolo debba nell' opera sua essere affatto trascurato.*

Angelus Fabronius

Carolo Innocentio Frugonio

S. P. D.

An tandem? Insanire tibi videor, quod in proposito susceptaque opera permaneam scribendi vitas Italorum doctrina excellentium? Tum insanirem, si quod mihi publicae utilitatis amor imposuit, propter ignaviam aut propter animi infirmitatem abjicerem. Scio te non hoc scriptionis genus improbare, si veritati serviatur. Hoc negas praestari posse ab eo, qui non fuerit in intimis illius, de quo scribendum suscepit. Hinc te optare, ut Biographos habeamus vernas, aut saltem quotidianos ac domesticos convictores, qui totam vitam, naturam moresque illorum, de quibus scire volumus, cognoverint. Pace tua dixerim, amicorum suavissime, magna nimis ab Historico requiris. Requiras diligentiam in inveniendis rebus, veritatem in exponendis, neque repugna-

bo sententiae tuae ; gloriaborque ea me praestitisse in explicandis doctorum hominum vitiis, quin unquam moratus fuerim quorumdam insulsitatem atque fastidium, qui siquid mali offendas in iis, quorum facta historiae mandare tibi sumpsisti, non redargui memoria scriptorum, sed defendi volunt oblivione & silentio. Hi quidem ignorant eam esse historiae legem, ut non solum ne quid falsi dicere audeamus, sed etiam ne quid veri non audeamus, nec intelligunt ita homines natura comparatos esse, ut sua quemque vitia comitentur, eosque perfectos esse, qui minimis urgentur. Sed delicatos istos continuis assentatorum depravatos blanditiis relinquamus. Quod quaeram nunc illud est, num ita possit temperari ratio scribendae historiae, ut veritas, quando periculum est ne nimium offendat, lenitate quadam sermonis aspersa in animos illabatur, qua una re fieri posse videtur, ut neque fides, neque prudentia a scriptore desideretur. Sunt quidem nonnulli ita natura asperi, ut nullam ab acerbitate sejunctam veritatem probent; & tum se beatos existimant, cum habent quod omni crudelitate mordeant ac lacerent, illud

prae-

praetendentes liberum esse debere scriptoris judicium in hominum vitiis notandis. Sed aliter te sentire arbitror, & cum iis stare, qui monent videndum quos reprehendas, & quae ea vitia sint, quae reprehendantur. In hominem insigniter improbum, in crudelem, in Dei humanaeque societatis hostem summa adhibeatur severitas; cujus severitatis illustria exempla dedit Livius in exagitandis praesertim Tarquiniorum & Tulliae sceleribus, & in Annibalis perfidia crudelitateque reprehendenda. In eum vero, qui non multa peccavit, ita jungatur severitas cum misericordia, ut ipsa notatio parum habitura sit turpitudinis atque offensionis. Equidem semper sum admiratus Caesaris lenitatem, qui in exponendis iis, quae ab hostibus suis in se dicebantur atque agebantur, in neminem paullo acerbius invectus est, neminemque verbo graviore, aut inclementiore appellavit. Quae si praestitit Caesar vel ipsis hostibus, qui inexpiabili odio in se ferebantur, & inter quos multi porro erant improbi, cupidi, nefarii, quanto magis praestare nos debebimus viris doctrina & virtutibus insignibus? Quorum facta moresque sedulo dum inquirimus, non puto perscrutanda, odo-

randaque minima quaeque, excutiendas syngraphas, tabulas, codicillos, adversaria, quid sit actum cum argentario, quid cum procuratore, quid cum villico, quo quis sit medico usus, quo atriensi, pistore, coquo. Nolumus enim e quisquiliis aut laudem aut animadversionem eruere. Spectabimus illustria, humilia contemnemus, nisi ex his sumere necesse sit lineamenta & colores ad totius oris imaginem exprimendam. Quorsum haec longior, quam putaram, oratio? Quia deesse amicitiae nostrae arbitrarer, nisi te omnium meorum consiliorum participem facerem. Illud autem a te vehementer peto, ut institutum ac judicium meum cernere velis in vita Ludovici Sergardii, quam cum his litteris ad te mitto. Ex hac quanta diligentia fuerim in reconditioribus inveniendis rebus, quam sincerus & moderatus in narrandis judicato & perpendito; intelligesque profecto adeo me verum amasse, ut, quando res postulavit, vel ipsas faeces indagare, patefacere ac proferre non dubitaverim. Et eo quidem liberius locutus sum, quod non putavi, lenissime agendum esse cum homine, qui ceteros vexare omnibus contumeliis solitus fuit. Equidem saepe te au-

divi execrantem insatiabilem crudelitatem, quam Sergardius in Gravinam adhibuit, praedicantemque hunc fuisse virum magnum in primis, plusque ei virtutem suam dedisse, quam aliorum calumniam abstulisse. Profecto si reviviscerer Gravina, in hoc maxime gloriaretur, quod te haberet suarum laudum propugnatorem defensoremque; & sibi quodammodo gratularetur, videns, quae tibi olim adolescenti, Romae dum esses, consilia dedit ad rite excolenda humaniorum litterarum studia, tam prospere cessisse, ut jure meritoque in principibus non solum hujus saeculi, sed etiam superiorum Italicis Poetis numereris. Vale.

Florentiae Kal. Nov. MDCCLXVIII.

LUDOVICUS SERGARDIUS

Ludovicus Sergardius ortum habuit Senis parentibus apprime nobilibus Curtio Sergardio & Olympia Biringuccia VI. Kal. Apriles an. a reparata salute MDCLX. Domi educatus non effugit immanem illam & intollerandam barbariem, quae summo cum humaniorum litterarum detrimento in Italiam invaserat. Id praesertim intelligi potest ex duabus, quas reliquit, orationibus, de Mariae Virginis doloribus una, altera de S. Bernardini Senensis laudibus, quae non modo respersae sunt, immo vero cumulatae depravata & vitiosa saeculi illius consuetudine. Picturae praeceptorem habuit Dionysium Montorsellium, qua in arte non mediocriter ipsum profecisse indicant ea, quae pinxit in superiori parte majoris portae, qua Florentia venientibus aditus est ad civitatem. At philosophiae vel maxime studuit, & in obscurissimis tenebris, in quibus opera Scholasticorum tum jacebat haec scientia lumen aliquod Sergardio praetulit Pyrrus

Gabriellius vir rectissimis studiis & singulari doctrina praeditus. Tali modo praeparatus Ludovicus Romam venit, ut se exerceret in curriculo juris prudentiae. Tantum profecto de jure didicit, ut potuerit caussas aliquas summo cum plausu defendere, & privatim & publice judicia reddere. Sed erat studium aliud, quod vi sua Ludovicum alliciebat ad se se, non emolumento captans aliquo, sed sua trahens dulcedine. Hoc erat studium humaniorum litterarum ac praesertim poesis, quod renovandum putavit, ut ex optimis fontibus purum liquidumque hauriret, quod contractas prima in aetate faeces ablueret. *Utinam*, scripsit ille ad Victorem Felicem Couccium, *bonis avibus incidissem in sanos praeceptores, qui nullo fuco cerussatam virtutem, sed simplicem nudamque contemplandam oculis meis exposuissent. Porro non damnarem inutili poenitentia consumptam in captandis musis adolescentiam. Gratulor tamen, quod non tam sero sapiunt Phryges, ut barbariem illam loquendi, quam hausi, nec sine laude exercui, novo culturae genere extirpare non possim*. Quod quidem ei prospere

ſucceſſit. Erat enim ingenio ſummo, neć mediocri induſtria, ut nullus illi vacaret a ſcribendo legendoque dies: quidquid vero legebat, quod ſibi videretur notatione dignum, in adverſaria referebat. Ex epiſtolà quadam ſcripta Latinis verſibus ineunte an. MDCLXXXVI. ad Tiberium Proſperum, qua pulchre exagitavit ſaeculi vitia moreſque contubernalium quorumdam ſuorum, intelligi poteſt, quanta iis temporibus facta eſſet in Ludovico mutatio. Namque tota Horatiana eſt, totaque conſperſa ſententiis veris, ſine pigmentis fucoque puerili, ſatiſque ea oſtendit, quam eſſet Sergardius natura propenſus ad carpenda ſatyrico dente vitia. Ruſticabatur autumno ejuſdem anni in Aricio cum Chiſia familia, aliiſque nobilibus viris, cumque ibi omnia plena eſſent hilaritatis liberorumque jocorum, exprimendos ſuſcepit Latina ſatyra, quae eſſet multo & acri ſale conſperſa, mores vitaeque conſuetudinem eorum, quibuſcum verſabatur. Adeo indulſit voluntati maledicendi in eadem ſatyra contexenda, ut eam comburendam putaverit, timens offen-

ſionem & odium eorum, quos male in ipſa habuerat. Cum autem celebraretur eo tempore litteratorum hominum conventus, qui in Aedibus *Propagandae Fidei* habebatur ad excolenda ſtudia theologiae, juris pontificii, ſacrae & eccleſiaſticae hiſtoriae, dedit operam Sergardius, ut in illum reciperetur. Magna quidem cum gloria ſuſtinuit provinciam aut dicendi in eo de laudibus eccleſiaſticae hiſtoriae, aut explanandi locos ex theologia & jure pontificio difficiles, aut referendi aliquid ex annalibus Eccleſiae & monumentis antiquitatis; quibus in ſtudiis diuturnius tempus conſumpſit quam, qui illum non bene noverant, arbitrabantur. In theologia ſecutus eſt Auguſtinum: odit Scholaſticos & Caſuiſtas, in quos libenter ac ſaepe invehebatur aut in ſermonibus ſuis, aut in epiſtolis, quas ad amicos ſcribebat; vehementiuſque inſectatus eſt libello quodam, quem inſcripſit *de veterum philoſophia*. Cum hujus libelli fama eſſet pervulgata, graviter exarſerunt potentes quidam religioſi viri, a quibus mala ſibi metuens Sergardius, compreſſit opus, con-

sciditque etiam fortasse, cum ejus nulla vestigia appareant inter Auctoris scripta. Quae qui leget, eum suspicaturum arbitror, Sergardium ad severioris Christianae disciplinae praecepta vitam direxisse suam; in quo profecto vehementer erraverit. Voluptatis enim illecebris delinitus, mature ejus stipendia meruit; neque negabit quisquam, voluptate dominante, maximas virtutes jacere necesse esse. Cujus culpae illum aliquando piguisse oportet. Nam cum significaret amico constanter se recusasse oblatum sibi locum honorificentissimum in aula Medicei Principis, haec addidit: *Nobilior cura me tangit; regnare videlicet, non servire aggredior: habeo domesticam aulam in secreto mentis recessu, ubi effrenae cupiditates ac rebelles affectus quotidie insurgunt, dominanturque rationem; cum his mihi res erit*. Quod quidem feliciter illi evenisse non ausim dicere. Effictos mores expressamque imaginem vitae quotidianae Sergardii videre licet in tabula, in qua se ipsum pinxit. Exhibet haec hominem florenti aetate decoraque facie, stipatum libris, non iis quidem unius generis, sed quos disparia

ſtudia diſpareſque mores ſequebantur. Nam cum *Romanae Rotae Deciſionibus* miſcentur carmina & epiſtolae amatoriae, cum ſacris codicibus Martialis & Ovidius; neque ultimo loco conſpiciuntur Cloridis armillae, & Protogeni, Zeuxique ſacra tabella. Innocentio XI. P. M. mortuo, cum eligendus eſſet, qui de more ad Cardinales verba faceret de novo creando Pontifice, hoc munus Sergardio delatum eſt, commendatione praeſertim Cardinalis Petruccii, cujus in clientelam ſe ſe dederat. Sic autem illud ipſum explevit, ut prudenter ſententioſe & ornate eum dixiſſe omnes judicaverint. Alexandro VIII. ad Summum Pontificatum evecto, gratiam apud illum iniit, & ad amicitiam acceſſit Cardinalis Petri Ottobonii, cui etiam a ſtudiis (*Auditorem* vocant) fuit. Ei autem ſemper fideliſſima conſilia dedit, & omnium rerum habitus eſt particeps. Cumque in homine fidem & induſtriam magnam eximiumque ingenium quotidie magis admiraretur Cardinalis, neminem facere pluris, pluſque diligere videbatur. Habuit eum quoque ſcriptorem Latinarum epiſtolarum, quas dare ſolebat ad viros prae-

fertim Gallos litterarum gloria praeftantes. Qua occafione junxit Ludovicus amicitiam cum Joanne Mabillonio, quae femper culta fuit ab utrifque omni officiorum genere, ut indicant autographae epiftolae ejufdem Mabillonii, quarum octo fupra triginta evolventi mihi Sergardii fcripta fe fe obtulerunt. In iis epiftolis multa funt, quae pertinent ad eruditionem, quaeque judicium faciunt de quibufdam libris, qui per illa tempora Parifiis prodiere. Haec autem omnia communicabat Sergardius non folum cum Cardinali Ottobonio, qui non mediocriter litteris tinctus erat, fed cum ipfo etiam Summo Pontifice, quocum faepe fermones bene longos habebat. Conciliatore Mabillonio amicitiam quoque inftituit cum fummis viris Michaele Germanio & Theodorico Ruinartio; & mandato Pontificis egit diligenter & prudenter cum Natali Alexandro, ut errores corrigeret, quos in fua *Ecclefiaftica hiftoria* diffeminaffe a Romanis theologis culpabatur. His aliifque meritis cum valeret Sergardius apud Pontificem, magna fpe ab illo expectabat & fortunas & honores; cumque jam facerdotia

quaedam obtinuiſſet, majora impetrandi ſpem illi praecidit mors, quam idem Pontifex XV. Pontificatus menſe obivit. Juſſu Cardinalis Ottobonii laudavit ipſum funebri oratione coram purpuratorum Patrum collegio, cujus orationis brevitas neque eloquentiae luminibus, neque Latini ſermonis elegantia compenſatur, quod fortaſſe tribuendum eſt praecipiti celeritati, qua illam Sergardius confecit. Conſolabatur autem deſiderium Pontificis uſurpatione & renovatione ſtudiorum ſuorum; verſabaturque praeſertim in philoſophia, de hac multa communicans aut per litteras cum Pyrro Gabriellio, aut coram cum viro omni doctrina & virtute ornatiſſimo Franciſco Blanchinio, qui erat eidem Cardinali Ottobonio a bibliotheca. Sic cum uteretur Ottobonius familiaribus & quotidianis convictoribus, hominibus ſane doctis, auctor iis fuit, ut Academiam ſuis in aedibus conderent, quae tota eſſet in natura per experimenta inveſtiganda. Et poterant facile, quod haberent in liberalitate Cardinalis, unde ſibi ſuppeditarentur ſumptus neceſſarii; quodque Romae non deeſſent viri

ingenio praestantes, qui in societatem gloriae vocarentur; sed contenti privatis exercitationibus noluerunt eas in lucem proferre, credo, quod hujusmodi studia, quae nunc foventur in primis, multi iis temporibus insectarentur. Antea quidem cum solitus fuisset Sergardius frequentare celeberrimum illum litteratorum hominum conventum, qui apud Justum Ciampinium agebatur, exposuerat in eo physica nonnulla, quae a Gabriellio didicerat; neque unquam quaerentibus aliqua in hoc rerum genere visus est defuisse. Ille vero cum ex his studiis tantum hausisset laudis, quantum esset ad laureolam satis, ea intermisit, ut ad alia flecteret animum. Florebat tum viris doctissimis Arcadiae Academia, Romae anno MDCXCI. instituta ad convellendam avertendamque inveteratam barbariem, quae humaniores litteras ac praesertim poesin foede turpaverat. Cum adsciscì postulasset in illorum numerum Sergardius, facile id assecutus est, datumque ei nomen Liconis. Ut autem ostenderet merito se tali honore dignatum esse, saepius protulit in Arcadum

coetum Italica carmina multa festivitate atque elegantia condita, gaudebatque ea ingenti plausu probari ab omnibus. Quoniam autem invidia gloriae comes esse solet, & libenter homines de iis detrahunt, quos emergere videant altius, coeperunt Gravina, cujus summa erat in Arcadia auctoritas, ejusque asseclae in circulis vellicare, quae condebat, carmina Sergardius. Hic insuetus reprehensionis iniquo ferebat animo de se ab iis male judicari, quorum paullo ante in caelum fuerat elatus laudibus. A quo initio occulta odia inter eos orta sunt. Haec autem graviora fecit acre sane certamen, quod inter eosdem fuit, dum coenarent apud amicum. Calescens Gravina cibo & potione (quanquam is vino non admodum delectaretur) quaedam temere effutivit, quibus & pietatem adversus Deum laedere, & insolentissime se cum aliorum contemptu efferre visus est. Exarsit iracundia & stomacho Sergardius; nec continere potuit voces irae & contumeliae plenas. Postquam diu multumque certatum est verbis, res ad manus venit, & ut sunt Senenses pugiles exer-

citati, non leviter Sergardius os & pectus Gravinae tudit. Acuit etiam hanc pugnam zelotypia ab amore adolescentuli profecta. Haec abdita in tenebris unius domus perpauci noverunt; narravitque mihi vir, qui fuit ex domesticis & intimis familiaribus Sergardii. Hic cupiens emovere forasque projicere conceptum in Gravinam odium, Latinam scripsit satyram, qua crudeliter illum mordet tanquam religionis & morum eversorem. Hoc scriptum volitavit statim tota Urbe, & passim legebatur exscribebaturque. Doluit profecto cruento dente lacessitus Gravina; ajebat tamen alia nulla ratione hujusmodi esse carminibus respondendum quam neglectu & contemptu, quod summorum virorum auctoritate & exemplo confirmabat; nihil citius maledicto emitti, sed, si idem in eximiae ac singularis dignitatis viros conferretur, non modo restingui, sed in eorum quoque cedere laudem. Haec aliaque hujusmodi jactata a Gravina ad dissimulandum dolorem suum, materiem addidere furori Sergardii, qui latens sub Q. Sectani nomine, ut impunius maledicus es-

ſet, non prius ſiluit, quam ſexdecim ſcriptis, editiſque ſatyris omni contumeliarum maledictorumque genere in Philodemum, quo nomine Gravinam deſignavit, invectus eſt. In tanta injuriae atrocitate habuit Gravina, quo ſe non mediocriter conſolaretur. Nam Emmanuel Martinus vir ſane Graecis & Latinis litteris doctus ad infringendos, & ſi fieri etiam poſſet, extinguendos plauſus, qui maximi impertiebantur Q. Sectani ſatyris, animadverſiones in eas fecit, quibus oſtendere conatus eſt plura eſſe in ipſis barbara vocabula, inelegantes, incompoſitos & ineptos dicendi modos, nec non ſyllabarum vitia; ipſum denique auctorem non in poetarum concilio, ſed in ſcurrarum grege reponendum. In quo ferendo judicio nemo profecto non videt Martinum effuſo ſuo in Gravinam amori, plus quam concedit veritas, largitum fuiſſe. Nam quamvis jure meritoque nonnulla culpaverit doctus ille vir, quae poſtea emendata ab auctore fuerunt; & quamvis nonnulla adhuc ſuperſint in iiſdem ſatyris, quae nolim plane Latina dicere, attamen *trans alpes & magnum navigat*

aequor gloria Sectani (ut ipse de se se gloriatur) *cui profecto Apollo ingenium jaculumque dedit, viresque paratas quidlibet audendi feliciter*. Quis aequus aestimator & judex non admirabitur res plane remotas a Latinorum usibus atque moribus, & in quibus repraesentandis vel ipse Juvenalis insudasset, ita Latine, ita graphice describi a Sectano, ut nihil venustius possit? Quis non fatebitur undique scatere salem & leporem, adeoque omnia compleri imaginibus acribus & insignitis, ut, quod de Xenophonte laudavit Plutarchus in vita Artaxerxis, illa oculis intueri videamur? Permulta sunt in iisdem satyris, quae ad res Romanas, non illas antiquas, sed recentes pertinent, quae haud intelligi possunt nisi ab iis, qui Romae & in Romanorum moribus diu sunt versati. Romanum quoque Pontificem Innocentium XII. saepe alloquitur poeta, effertque summis laudibus ad caelum. Incidit aliquando in ipsum Sergardius inambulans in xystis Vaticanis. Cui Pontifex: *heus tu adhuc Philodemum vexas Latinis satyris? Ita me Deus perdat*, respondit Sergardius,

dius, *siquid ejusmodi conscripsi*. *Macte virtute*, inquit Pontifex: *mihi quidem gratum si severus, diligens, non tamen malevolus esse volueris judex, animadversorque vitiorum*; & quod egere putavit, illum multa pecunia donavit. Atque ut iis satisfaciam, qui a me percunctantur, unde sciam Sergardium auctorem fuisse satyrarum in Philodemum, haec sunt argumenta. Vidi ego quasdam autographas illius epistolas ad intimos suos familiares, in quibus se Sectanum Sectanique satyrarum scriptorem nominat. Servantur adhuc adversaria, in quae idem retulit illustres nonnullas sententias exquisitosque dicendi modos ex Horatio, Juvenale & Persio, quibus postea usus est in contexendis satyris. Harum exemplar totum conscriptum manu Sergardii Senis extat apud illius heredes; in eoque tam multa variata auctaque, cum illud ipsum contulissem cum editis satyris ante an. MDCC. animadverti, ut viderer mihi alium Sectanum videre. Isthaec profecto varietas nihil aut parum admodum apparet, si cum eodem exemplari conferas octo priores satyras, quas anno

MDCC. duobus voluminibus comprehenfas Amftelodami ediđiffe dicitur P. Antonianus & locupletiffimis commentariis illuftraffe. Cujus editionis quoniam a nobis mentio facta eft, minime celandum putamus illam non Batavam, fed Romanam effe, ejufque & commentariorum auctorem fuiffe Paullum Maffejum Volaterranum, doctrina antiquitatis infignem & Sergardio conjunctiffimum; & quae opus ornant, teftimonia illuftrium virorum de Sectano, compofuiffe ipfum Sergardium, ejufque civem & familiarem Canonicum Joannem Baptiftam Brancadorium, qui haec amico fuo, ex quo ego comperi, patefecit. Fortaffe Maffejus in incepto permanfiffet edendi illuftrandique Sectani fatyras, quod avidiffime ab omnibus expectabatur, nifi inter eum & Sergardium fimultates ortae fuiffent. Poffem quidem & alia in medium proferre argumenta, cur credam fatyras in Philodemum confcripfiffe Sergardium, fed prolatis contenti erimus. Non enim puto rem majoribus egere, nifi forte illud dubitationem affert, quod non parum abfint a perfectione fatyrarum cetera, quae

reliquit ſcripta Sergardius. Ac mihi quidem id conſideranti facile venit in mentem non defuiſſe homini illi ſocium & adjutorem in conficiendis ſatyris, aut ſaltem prudentiſſimum cenſorem in iiſdem expoliendis. Etenim is minime recuſabat, ut admoneretur & amice doceretur; adeoque promptus erat & exercitatus poeta, ut aliquando plures a perito notatos ſatyrarum locos ſtans pede in uno decies uſque variare potuerit. Hic poſtquam tertiam & decimam confecerat ſatyram, ecce audit tota Urbe ſparſum rumorem obiiſſe Sectanum. Obierat quidem per illos dies haud illitteratus Grammaticus quidam; huncque exagitatorem Philodemi fuiſſe tantummodo ex eo conjecturam faciebant homines, quod ille morti proximus quamplurima in ignem conjecerat ſcripta. Riſit vulgi ſermones Ludovicus, ex iiſque novae condendae ſatyrae, omnium quidem, meo judicio, pulcherrimae, occaſionem ſumpſit, quam orditur ab occurſu Ligurini, qui viſum forte Sectanum ab inferis reducem curioſe interrogat, quae aſpexerit apud Tartara, quid egerit, & quo felix tramite

ab iis evaserit. Has autem quatuordecim satyras primus in lucem edidit Triso bibliopola Romanus an. MDCXCVI. ediderunt & alii sequentibus temporibus, cum earum numerum poeta duabus auxisset, quarum postrema graviter de Trisone queritur, quod librum, inscio auctore, impressum & quidem mendosissime, venderet. Extat & alia satyra a Sergardio conscripta calamo & atramento temperato, quod tota ferme versetur in tribuendis praeconiis Summo Pontifici Clementi XI. Nullum profecto locum praetermittebat Sergardius illius laudandi Pontificis virtute & doctrina spectata amplissimi, idque praesertim praestitit in ea, quam de architectandi, pingendi scalpendique artibus in Capitolio anno MDCCIII. habuit Etrusca oratione, & cum narrationem Etrusce pariter scripsit earum rerum, quas idem Pontifex non modica pecunia faciendas locavit ad ornamentum majoris aulae, quae in aedibus est Cancellariae, ut vocant, Apostolicae. Magna fortasse spes tenebat Sergardium, qui inter Romanos Praesules jamdiu adscitus erat, amplissimis se decoratum iri

honoribus ab Albanio, quocum ab adolescentia ferme sibi jucundissima fuerat amicitia, & qui litteras litteratosque viros impense amabat. *Equidem* (sic enim ferme scribebat ad amicum) *primum ut honore dignus essem, maxime semper laboravi, secundo ut existimarer; tertium mihi fuit illud, quod plerisque primum est, ipse honos, qui vel modestissimis debet esse jucundus, quoties testimonium doctrinae & merito, non beneficium ambitioni dari censetur*. Verum cum Sergardius in dies extenuari spes suas & evanescere videret, perfugium ac solatium in philosophia & in mansuetioribus musis quaesivit. Cum fuisset curator operibus faciendis in Basilica S. Petri, equestrem statuam in ejusdem Basilicae porticu Carolo Magno statuit, nonnullas aras tabulis emblemate vermiculato affabre elaboratis ornavit, aream silice stravit, & obeliscum in eadem area collocatum columellis certo ordine dispositis sepsit. Sed postremum opus hoc incurrit in reprehensiones intelligentium, eaque propter non modo vocibus, sed etiam carminibus graviter vituperatus est Sergardius. Non est credibile

quantum id doluerit homo gloriae cupidissimus, quem tamen reminisci oportebat illam Publii Syri sententiam:

Ab alio expectes alteri quod feceris.

Et quidem vehemens adeo fuit in eo doloris sensus, ut nonnulli existimaverint huic maxime tribuendam esse incommodam valetudinem, qua his temporibus tentari coepit. Valetudini ut consuleret, Spoletum venit; sed nihil ei melius factum est, ibique diem obiit supremum VII. id. Novembris an. MDCCXXVI. Sepultus est cum pompa funeris in majori Templo ejusdem civitatis prope sacellum S. Francisci.

OPERA EDITA

Q. Sectani satyrae in Philodemum cum notis variorum. Coloniae 1698. apud Joannem Selliba in 8.

---- *Eaedem satyrae numero auctae, mendis purgatae, & singulae locupletiores; editio novissima &c. concinnante P. Antoniano. Amstelodami apud Elzevirios 1700. vol. 2.* Minime praetereundum putamus ipsum Sergardium delineasse & in aere celasse Sapientiae imaginem, quae frontem ornat prioris voluminis. Nemo dubitare videtur inter Sectani opera numerandum esse librum, qui inscribitur:

Satire di Settano tradotte in terza rima dallo stesso Autore: in Zurigo (falso; nam Florentiae liber typis impressus est) *a spese della compagnia l' anno 1770.* sed si hanc interpretationem conferes cum Latinis satyris, profecto dubitabis, adeo ab his distat elegantia, vivido quodam spiritu, ceterisque poeticis virtutibus, quibus eaedem Latinae satyrae mirum in modum abundant.

Oratio pro eligendo Summo Pontifice post obitum Innocentii XI. habita in Basilica Vaticana coram Sacro Collegio a Ludovico Sergardi Senensi, Romae 1689. typis Jo. Jacobi Komarek.

Distinta relazione della gran Sala della Cancellaria Apostolica ornata nel Pontificato della Santità di N. S. Papa Clemente XI. e aperta al pubblico il giorno 17. Febbrajo 1719. In Roma 1719, presso Gio. Maria Salvioni.

Orazione di Monsignor Ludovico Sergardi Senese Referendario dell' una e l' altra Segnatura, e Ponente della Sacra Consulta, recitata in Campidoglio per l' Accademia dell' arti liberali l' anno 1703.

Carmen ad Clementem XI. Extat in parte altera Carminum Arcadum, Romae 1756.

Non desunt qui arbitrantur Sergardium plurimum adjuvasse Caesarem Gregorium Scottum Senensem in concinnando Carmine, quod inscribitur *Cassiancidos*.

Illud & addendum putamus esse nunc Lucae, qui in nova editione satyrarum Sergardii concinnanda elaborant, cum earum autographa ab illius heredibus obtinuissent.

Ludovicus Antonius Muratorius *.

LUdovicus Antonius Muratorius operibus quinque ac quinquaginta in lucem editis nemini, cui quidem litterae cognitae sint, in Europa minime cognitus. Natus is est XII. Kalen. Novembris anno Domini MDCLXXII. ex Francisco Muratorio & Joanna Altimania, honestis hominibus at in tenui re, Vignolae, quod oppidum, duodecim fere passuum millibus Mutina dissitum, ab Atestinis Ducibus, feudi jure, Boncompagnorum gens nobilissima obtinet. Vix primis ille fuerat litterarum elementis imbutus, cum fabularum, quas *Romanenses* appellare solemus, a celebri femina Scuderya descriptarum, lectione mirum in modum captus est, ac deinde quotquot invenit ejus generis libros, tanta perlegit aviditate, ut ad mensam etiam eos adhiberet. Ex eo

* Hanc vitam conscripsit Aloysius Brenna; idem ille auctor elegantissimus Galilaei vitae, quae extat in I. volumine.

tempore correptus eſt ſemper aliquid addiſcendi deſiderio, quo ſemper ad ultimam ſenectutem mirifice flagravit. Cum prima Latini ſermonis accepiſſet Vignolae rudimenta, neque ultra deficientibus magiſtris progredi poſſet, Mutinam ſtudiorum cauſſa mittendus erat; ſed parentis paupertas impedimento fuit, quominus illuc ante annum MDCLXXXV. concederet. Ibi grammatica ac deinde humanioribus litteris opera Jeſuitarum, quos ut bonos adoleſcentium inſtitutores & habuit ſemper & coluit, impertitus eſt; quo tempore liberalibus ita ſe ſe tradidit diſciplinis, ut etiam quidquid otii ſupererat a ſcholarum occupationibus, in legendis libris, praecipue Latinis, quos faciebat Italicos, plerumque libentius, quam puerilibus in ludis inſumeret. Jam tum ille coepit particulae cujuſque temporis avarior eſſe, quam homines etiam litteris dediti conſueverint; ac legem ipſe ſibi indixit, quam per omnem exinde vitam ſanctiſſime ſervavit, non amplius unquam, longioribus quoque noctibus, quam ſeptem horarum ſpatium ſomno concedendi. Ipſe quidem a teneris, ut ajunt, unguiculis op-

taverat *clericali* adſcribi *militiae*; ſed pater eo repugnabat; quod unicus ei filius eſſet; tandem manus dedit, & menſe Januario an. MDCLXXXVIII. per Carolum Molzam Epiſcopum Mutinenſem noſter ſacro ritu tonſus eſt, ac duobus tunc primis minoribus ordinibus, anno vero, qui conſequutus eſt, aliis duobus inſignitus fuit; ex quo tempore ludicris quibusvis nuncium omnino miſit, ac mores in melius ita commutavit, ut nullus Mutinae adoleſcens aut magis deditus liberalibus ſtudiis, aut modeſtiae ceterarumque virtutum laude florentior exiſteret. Cum triennio verſatus eſſet in Jeſuitarum ſcholis, ad publicam ſe ſe contulit Academiam, quo philoſophiae navaret operam. Magiſtro uſus eſt Joanne Dominico Guidottio ex tertio, quem vocant, S. Franciſci ordine. Hunc deinde ſemper honoris cauſſa Muratorius nominavit, neque parum ei ſe ſe debere profitebatur, quod res etiam difficiliores mirabili quadam diſcipulis enodare perſpicuitate conſueſſet. Quanquam enim ille Scholaſticorum opinionibus non tam occupabatur quam impediebatur, Peripateticas

doctrinas ita proponebat, ut & in alias quandoque discederet sententias, & quod caput est, quid ex recentioribus summi philosophi docuissent, luculenter explicabat. Sub eo Muratorius pridie nonas Februar. anno MDCXCII. de subtilissimis quaestionibus in doctorum hominum conventu solemni more disputavit, Ludovico Masdonio tum Episcopo Mutinensi in patronum adscito. Hanc quidem nostro juveni disputationem honori non levi fuisse memoriae traditum accepimus. Deinde legibus in eadem Academia sub Hieronymo Pontiano doctissimo viro ac praeceptore satis commodo, nec non eodem tempore theologiae morali sub Joanne Julianio Societatis Jesu, quem etiam summis & iisdem meritis etiam aetate maturior laudibus extollebat, ac theologiae Scholasticae operam dedit. Hac in postrema facultate se se ducem non invenisse conquerebatur, qui sibi satisfecisset: itaque libros consuluit; cumque non multos eo tempore habere posset, aliorum scripta non sine magno labore descripsit; quamobrem quidquid in ea scientia profecit (profecit autem plurimum) sibi tan-

tum ingenioque ſuo debuit acerrimo & maximo. Tum pater tum familiares aliqui Muratorium hortabantur, ut morali theologiae ac juri utrique totum ſe ſe dederet magnos ex iis honores atque divitias facile relaturus. Iis aliquando noſter aures adhibuit, ac ſpei dulcedine ſe ſe aliquantulum capi paſſus eſt. Ea de cauſſa Nicolai Santii tum ſcientia juris tum dignitate florentis domum frequentare coepit, ut qua ratione tum leges tum reſponſa prudentum deducerentur in uſum (*praxim legalem* barbari totum illud appellavere negotium) ediſceret. Sed & ſcientia illa morum, qualem Theologi tradunt, non ſatis ei placebat & juris prudentia, qualis in foro & apud judices locum habet, vehementius ejus animum offendebat. Id nempe factum eſt iis omnino de cauſſis, propter quas ab utraque facultate mobilia ingenia, quibusdam natura inditis igniculis ad veritatis inquiſitionem exardeſcentia, niſi forte honorum aut lucri cupiditate alliciantur, abhorrere conſueverunt. Itaque totum illud tempus, quod in iis audiendis praeceptoribus haud terebat, huma-

nioribus litteris, praecipue vero lectioni poetarum, nec non eorum, qui de poeticis rebus aliquid ſcripſerant, coepit impertiri. Sed ea temporum erat conditio, ut per ipſam Italiam prorſus abſurda vigeret adhuc ſcribendi ratio ſuperiore ſaeculo cum tanto bonarum artium incommodo invecta: quare mirandum non eſt, Muratorium etiam fucatis illis pigmentis & orationum verſuumque calamiſtris atque cincinnis fuiſſe delectatum. Theſaurus ineptiſſimus, videlicet ille ſcriptor, qui dein a Muratorio tantopere vapulavit, ipſi tum in deliciis erat; Petrarcha, multoque magis qui Petrarcham ſequerentur, jejuni ac ſicci nulla voluptate lectorum animos poſſe perfundere videbantur. Dum ea ratione Muratorius ineptiret, ac verſus tamen ederet, qui ſcriptoris ingenium ſaperent, facile impetravit, ut in coetum admitteretur hominum honeſtiſſimorum, qui ſaepe de rebus ad liberaliſſima ſtudia pertinentibus conſerebant ſermones; ut alter alterius prudentia doctior evaderet; quos inter Marchio Joannes Rangonius, Joannes Cariſſimius, Petrus Antonius Bernardonius eminebant. Ac-

cidit, ut ad eum coetum carmina Etruſca de-
ferrentur recenter edita Caroli Mariae Maggii,
ac paullo poſt alia Franciſci Lemenii. Dici
vix poteſt, quantopere homines, qui na-
tura emunctae naris erant, quamvis in ingen-
tibus eatenus erroribus volutati, capti fue-
rint Maggii vi atque copia, Lemenii vero tum
amoenitate tum vero magnificentia. Non ſe-
cus atque homines ex longo experrecti ſo-
mno tum primum oculos coeperunt veritati
aperire, ac demum videre quid ab eo prae-
ſtandum ſit, qui quidem eſſe velit poeſeos
laude perfectus. Ex eo tempore Ludovicus
Antonius quidquid in poeſi didiciſſe viſus i-
pſe ſibi fuerat perdendum ratus, poetas anti-
quos tum Latinos tum etiam Graecos, quo-
rum carmina Latina facta eſſent, accuratius
coepit nocturna diurnaque manu verſare, &
quidquid in iis notatu dignius deprehende-
bat in adverſaria conferre. Sub idem fere
tempus in oratione quoque ſoluta numeris
proficiendi ſtudio inflammatus eſt. Vereor ta-
men ut ad eam aeque ac ad poeſim omni-
no teretes attulerit aures exquiſitumque ju-
dicium. Declamationes Quintiliani, Libanii,

ac Senecae fenioris legebat affidue, illorum videlicet ingenio, quod tamen fortaffe nimis extat, fummopere delectatus. Equidem neque fcriptum inveni, neque ex ea, quam tenuit deinceps, fcribendi ratione deprehendere unquam potui, Ciceronis libros Muratorio in deliciis fuiffe habitos. Illud fane legi, juvenem Ludovicum Antonium a Maggio petiiffe, ut orationi nefcio cui ejufdem judicio commiffae *aliquid Plinianae amoenitatis ac florum Ciceronianae gravitati admifceret*; qua de re a Maggio reprehenfus eft admonente, Ciceroni, qui habendus effet in fcribendo Deus, nihil vel ab arte vel a natura deeffe, quominus ejus exemplum, quicumque velit optimam fibi comparare fcribendi rationem, refpicere perpetuo debeat ac fequi. Quid Maggius eo monitu profecerit, equidem nefcio. Sane Ludovicus Antonius, quem vel ab ineunte juventute librorum helluonem, non fecus & veterem illum Catonem, haud abfurde dixiffes, iis perlectis auctoribus, ad Senecae philofophi opera totum fe contulit, ex quo tempore

Stoicae

Stoicae philoſophiae, quam in iis didicerat libris, amore captus eſt omnino ſingulari. Hinc & Epitetto & Ariano ſtudere coepit impenſius, & tantos progreſſus habuit in Stoicis, ut nullis eſſe animi perturbationibus obnoxius ipſe ſibi videretur. At cum ejus mater elata eſt, tanto dolore animi coepit affici, ut magnum nihil ſine Chriſtiana Religione humanam poſſe philoſophiam ſibi perſuaſerit. Sed tamen ea diſciplina delectatus Juſti Lipſii opera diligentius pervolutare coepit, ex quo factum eſt, ut antiquitatum Romanarum, de quibus ille multa praeclare, nec non totius eruditionis, quam prophanam dicimus, incredibili quodam ſtudio & amore corriperetur. Tum Graecae linguae ſine magiſtro ac duce navavit operam, & paucos intra menſes ita profecit, ut aliorum dux atque magiſter eſſe poſſet. Verumtamen ut in ſtudio antiquitatum tutius procederet, in diſciplinam totum ſe ſe tradidit Benedicto Bacchinio Caſſinenſi Monacho, de quo nihil me attinet dicere, cum ejus vita fuerit ab elegantiſſimo doctiſſimoque Angelo Fabronio tam accurate deſcripta. Pendebat ab ore Bac-

chinii Muratorius, nec ab ejus unquam latere discedere voluisset. Senex etiam fassus est saepius tanti viri consuetudinem atque institutionem sibi maximo in suis studiis adjumento fuisse, quin & ei potissimum quidquid in arte critica poterat referebat acceptum. At Bacchinius auctor juveni fuit, ut eruditionis, quam prophanam dicimus, studio aliud etiam adjiceret ejus, quam sacram & ecclesiasticam appellamus; praesertim quod vitae generi ab eo electae id optime conveniret. Hinc Muratorius Spondani Annales, dein Ecclesiasticos melioris notae scriptores historicos, postea Concilia, Sanctosque Patres, aliosque libros illuc facientes ita perlegit, ut ad verbum (tanta erat ei memoriae vis) edidicisse videretur. Fusius fortasse, quam necesse fuerat, de primis Muratorii studiis loquutus videbor. Sed res notatu digna mihi visa est, eum rationibus iis admodum profecisse, quae ceteris fere omnibus non eadem acie mentis ac reminiscendi facultate praeditis, cum ipsa copia rerum obrui facile soleant, haud levi fuissent impedimento. Atqui Muratorius ex alia in a-

liam facultatem aut ſcientiam ita breviſſimo temporis intervallo gradum fecit, ut cum quae didicerat, omnia memoria cuſtodiret, exemplo ſuo probare poſſet, quam arcto inter ſe univerſae diſciplinae vinculo contineantur, ut altera alteram juvet, cum aliae ex aliis aptae videantur ac nexae. Ille quidem inter tot pulcherrima ſtudia dies noctesque jungens parvo contentus vivebat, nec de honoribus multoque minus de divitiis exaggerandis aliquid cogitabat. At enim de illo duo cogitabant amici praeſtantiſſimi, ingenium atque doctrinam ac mores juvenis admirati, Joannes Joſephus Urſius eruditionis & carminum gloria per Italiam, quin & per Europam quam qui maxime nobilis, & Antonius Felix Marſilius, qui poſtmodum apud Peruſinos fuit ſacrorum Antiſtes, vir & ipſe magnorum hominum familiaritate digniſſimus. Horum opera factum eſt, ut adnitente Comite Carolo Borromaeo, qui litteratis & ipſe hominibus impenſe favebat, Mediolanum juvenis Muratorius advocaretur, quo unus ex Doctoribus eſſet Ambroſianae bibliothecae Praefectis. Nihil ii

viri gratius nostro potuissent efficere, si per eos ad alicujus florentissimi regni procurationem fuisset admotus. Antequam illuc commigraret ad XVII. Kal. Jan. an. MDCXCIV. doctoralem, quam dicunt, in utroque jure lauream Mutinae accepit, & a praesule Masdonio factus est Diaconus, cum anno ante Subdiaconatus ordinem ab ipso accepisset. Mediolanum pervenit initio Februarii anno MDCXCV. ac brevi, indulgente Summo Pontifice, non enim per aetatem licuisset, Sacerdos inauguratus est per Thomam Cevam Tortonensem Episcopum. Bibliothecae Praefectus non se se libris immiscuit, sed totum in eosdem se se abdidit, veteresque codices, queis illa abundat, ita scrutatus est, ut multa deprompserit ad id temporis ceteris incognita, ex quibus libros, qui *anecdota Latina* & qui *anecdota Graeca* inscribuntur, elaboravit. Iis enimvero de libris, quibus tum primum Europae totius admirationem in se Muratorius convertit, hic esse videretur dicendi locus. At mihi propositum est, ne saepius non sine taedio lectorum ad res omnino dissitas vel invita distrahi videatur

oratio, primo quid Muratorius egerit, deinde quid ſcripſerit, explicare. Cum iis diſtineretur curis, non tamen ille recuſabat, quominus aliquid in iis doctorum hominum coetibus, quos Academias nuncupamus, recitaret. Novam etiam hujuſmodi Academiam ad philoſophiam morum & humaniores litteras juvandas in Borromaeorum aedibus curavit inſtitui. Eo etiam tempore marmoribus antiquis & inſcriptionibus veterum monumentorum, praeſertim ineditis, colligendis operam dare coepit, & ea moliri, quae poſtmodum ex magna parte perfecta videbimus. Beatus ſibi videbatur in Ambroſiana bibliotheca, tanquam in ſuo regno, Muratorius, cum improviſo Mutinam a Raynaldo I. Duce revocatus eſt. Videlicet is multis juſtiſſimiſque de cauſſis apud ſe ſtatuerat hominem Eſtenſi archivio praeficere, qui cum fidelitate, tum in rebus praeſertim ad antiquiora monumenta codiceſque ſpectantibus doctrina eſſet omnino ſingulari. Ita ſibi facile perſuaſit, neminem ad id munus Muratorio ſuo aptiorem inveniri poſſe. Eum igitur de mente ſua certiorem fieri curavit,

dignitatem Archivio Praefecti ac ſtipendium idem, quo fruebatur is Mediolani, pollicitus. Aegre admodum ab Ambroſiana bibliotheca ſe ſe divelli patiebatur noſter: nec non Urſius atque Marſilius auctores ei erant, ne Mutinam Mediolano praeferret. Sed domino ſuo, praeſertim & juſta petenti, & praeclara cupienti, obſiſtere durum admodum Ludovico videbatur. Ad id patriae pietas ac ſororum trium, quas paullo ante moriens pater plenis annis nubiles reliquerat, caritas accedebat. Re multum deliberata tandem ſe ſe vicit, ac Ducis juſſa facturum ſe ſe reſpondit: ſex tamen menſium inducias, quo res ſuas Mediolani componeret, fidemque ſuam de Maggii operibus cum ejus vita edendis liberaret, efflagitavit; ſimulque ne dumtaxat Archivio Praefecti, ſed & Bibliothecarii titulo honeſtaretur, petiit, ne videretur exteris praeſertim hominibus, ad quorum amicitiam ſe ſe per epiſtolas adjunxerat, aliquid amiſiſſe priſtinae dignitatis. Utrique petitioni ſtatim Raynaldus annuit, eumque Bibliothecarii ſui munere ac nomine decoravit. Mutinam rediit Muratorius

mense Augusto anno MDCC. Statim Archivio in aliquem ordinem redigendo manum admovit; qua quidem in re non sine magno taedio, quamvis & alios haberet adjutores, ferme duos insumpsit annos. Majorem tamen animo cepit molestiam, veritus frustra tantos a se labores fuisse susceptos, cum anno MDCCII. periculosum per totam Cisalpinam Galliam extitit bellum. Tunc enim Estense Archivium, quod sine chartarum ac monumentorum perturbatione fieri vix poterat, cum aliis majoris pretii rebus Raynaldus Dux in tutiorem locum transferri jussit, priusquam a Gallis, quod paullo post factum est, Mutina occuparetur. A Gallis Muratorius honorifice est habitus, dignitate ipsi etiam stipendioque servato, quin & Regii Bibliothecarii nomine insignitus; quo tamen ipse, ne videretur domino suo injuriam inferre, nunquam uti voluit. Tum vero magis, quam antea, libris elucubrandis ita se se tradidit, ut postremus etiam morbus scribentem aliquid invenerit, imo nec prorsus a scribendo deterruerit. Sed nunc alia, quae respiciunt reliquum ipsius vitae

curriculum, more nostro breviter ac strictim attingamus. Ille quidem, ex quo praesertim tempore Sacerdos factus erat, haud levem a se conferendam operam esse statuerat ad aeternam Christianorum salutem promovendam. Hinc & eorum confessionibus Catholico ritu excipiendis erat, cum opportunitas id ferret, assiduus, & iis praecipue, qui carceribus inclusi fere deserebantur, praesto esse contendebat; quin & a Raynaldo Duce obtinuit, ut munus, quod vocari solet, *Visitatoris* carcerum Mutinae constitueretur; quod munus ipse miserabilium illorum hominum caritate permotus ultro sibi optavit, ac per annos bene multos exercuit. Hic enimvero nobis itinera memoranda sunt, quae fecit per autumnum an. MDCCXIV. ac MDCCXV. ac ver anni MDCCXVI. jubentibus Raynaldo Duce ac Georgio I. Magnae Britanniae Rege. Iis profecto temporibus quotquot potuit archivia cum Petro Hercule Gherardo, docto viro, necessario suo, illorum auctoritate litterisque commendatitiis ad Principes Italiae viros instructus, in eadem Italia invisit, atque ita scrutatus est, ut omnia col-

legerit, quae quidem aliquid vel ad Estensis ac Brunsvicensis familiae decus, qua praecipue de caussa missus fuerat, vel ad historiam universam quoquo modo illustrandam conferre viderentur. Inter epistolas, quas diximus, quaedam erat Georgii Regis ad Joannem Cornelium Venetiarum Ducem, in qua noster vocabatur homo *in studio historico versatissimus*. Eam quidem gravibus quibusdam de caussis Veneti recipi noluerunt. Id tamen non obstitit, quominus aliqua tum Venetiarum tum Venetae ditionis Muratorio paterent archivia. Reduci in patriam anno MDCCXVI. munus oblatum est Praepositi in Ecclesia Mutinensi S. Mariae, quae *Pomposae* dicitur. Etsi non pingue sit Sacerdotium, eo, de quo diximus, juvandi ceteros desiderio illud suscipere minime abnuit. Ita se gessit in eo munere Muratorius, ut Catholicorum Parochorum exemplar & haberi mereretur & dici. Primo quidem ingentem profudit pecuniae vim, ut Ecclesiam suam sacris calicibus sacrisque vasibus aliis ac vestibus, omni demum supellectile, nec modo necessaria, qua ferme carebat, sed &

ſplendidiore donaret. Anno autem MDCCXVII. etiam aggreſſus eſt Eccleſiam eamdem, quod ex omni fere parte labefactata ruinam quoque minaretur, aere ſuo reaedificare, ac tertium ferme poſt annum quod molitus erat abſolvit, pluſquam centuſſibus quater mille in id erogatis. Tunc enimvero ex calcis effluviis, aut potius ex peſtilentibus fundamentorum halitibus, cum ubi putrefacta materies ac veteres tumuli deliteſcebant, jacta eſſent, in morbum incidit omnino periculoſum. Accidit id anno MDCCXX. Sed ex eo morbo medicorum opera, praeſertim quos Raynaldus Dux, veritus ne maximum ſuae ditionis decus amitteret, ei ſubmiſerat, brevi convaluit. Multas etiam alias fecit expenſas in alia, quae Ferrariae Ducis ipſius beneficio adeptus erat, Sacerdotia; quin & in eadem urbe Eccleſiam S. Agnetis, cui Prioris cum dignitate praeerat, fere totam inſtauravit. Illud etiam memoria dignum, quod cum levandi pauperum calamitates incredibili quodam ſtudio teneretur, ei multo magis, ex quo Parochus factus eſt, habenas eſſe remittendas putaverit. Non modo

liberalitate sua quotquot potuit stipem emendicantes ille juvit aut ad januam suae domus aut ad viam quacumque transiret, qua de re memoriae proditum est, nihil unquam ipsum eis negavisse, cum etiam ultro quaereret cui largiretur; sed & ingentem aliquando iis, qui de gradu suo deciderant, donavit pecuniam, eis rationibus usus, ut ipsorum non modo necessitati, verum etiam verecundiae consuleret. Aliquando centum, aliquando etiam ducentos centusses eo modo largitus est. Semel etiam cum non haberet nummos, petenti quo filiam suam inter moniales Deo sacraret, vasa quotquot domi habebat argentea & torquem aureum a Carolo VI. Caesare dono sibi missum commodavit oppignorandum. Neque vero duntaxat ille pauperes pecunia sublevabat, sed & ea cum iis agebat ratione, ut se se illis non conditione naturae, sed fortunae munere praestare, semper cum animo suo volvere videretur. Nunquam recusabat, quominus eisdem praeberet aures iis etiam horis, quibus a nemine alio voluisset interpellari. Saepius visebat aegrotos, saepius quos hieme

per vias offendebat nimio frigore laborantes invitabat domum, quo tum igne, tum cibis e mensa sua foverentur, quin &, siqui non poterant per se se advenire, per bajulos deferri curabat. Nunquam superbe, nunquam non omnino patienter cum illis egit, semper in iisdem communem parentem Deum agnoscens, ac veneratus. Sed & in Ecclesia sua societatem instituit, quae *Charitatis* dicta est, ac magno deinde pauperibus Mutinensibus adjumento fuit. Ad eam enim pertinet viduarum & orphanorum & aegrotantium cura; illud praecipue, ut pueri atque puellae miserabiliores iis artibus imbuantur, queis deinde victum atque vestitum sine certissimo, quod antea contingebat, honestatis morumque discrimine comparare possint. Huic societati plurima ille donavit dum vixit, nec non moriens grandem quoque pecuniam legavit ab heredibus, omnique ope contendit, ut ab aliis etiam augeretur divitiis, praesertim qui sine consanguineis decederent. Sed & sacros impulit oratores, ut e suggestu caritatis commendarent virtutem, & Christifidelium animos pauperibus subveniendi

desiderio inflammarent. Eam societatem sanctissimis ipse munivit institutis ac legibus, nec non a Ducibus impetravit, ut ipsa coercendi eos, qui cum aliquod exercendi opus haud destituerentur viribus, inertissimam mendicandi consuetudinem praeferebant, gauderet auctoritate. Sed & edicta obtinuit ab iisdem, quibus aut revocarentur aut constituerentur sapientissimae leges in eosdem voluntarios pauperes, qui certe, ne alii vera miseria pressi Christianorum pietate juventur, sunt impedimento. Per eumdem etiam emendata fuit prava consuetudo, qua pauperes in Ecclesiis, non sine piorum hominum interpellatione, stipem poscebant. Cum vero Mutinae gravissimis Hebraeorum foenoribus homines miseri non habentes quo confugerent, ut mutuum aliquid acciperent, per ea tempora premi solerent; *Montem*, ut vocant, *Pietatis* erigi curavit. Ejus quidem esse voluit hominibus id genus mutuos, quin ullos exigeret fructus, nummos impertiri. Montem hunc Antonii Pavarottii pii civis Mutinensis hereditate, quin & pluribus aliis etiam de suo

accessionibus curavit locupletari. At ne omnia, quae de Muratorii effusa in omnes liberalitate dici possunt, studiose persequar, complectar brevi. Etenim post ejus mortem rationibus magna diligentia subductis omnino compertum est, expensarum multo plus in Ecclesiarum, quas tenebat, commoda & ornamenta, nec non ad pauperum levandas calamitates eum fecisse, quam ab omnibus Sacerdotiis toto vitae suae tempore percepesit; qua quidem re quid afferri possit ad Sacerdotis alicujus laudem gravius aut magnificentius equidem nescio. Illud tamen non omiserim, quod Parochum agens, & Societatis, de qua diximus, institutum & rationes ac negotia procurans, aliquando contumelias, aliquando minas, & eas quidem atrocissimas a flagitiosis hominibus ita pertulit, ut nunquam ejus mansuetudinem aut constantiam immutatam fuisse dixeris. Accidit etiam, ut mortis aut gravissimi certe vulneris periculum subiret, cum a nefario patre filiam ab ipso prostituendam in tutiorem locum deferri curasset. Vespere in ipsum incidit. Ardebant perditi hominis ocu-

li; toto ex ore facinus, quod aggreſſurus erat, quin & ex verbis atque conviciis, eminebat. Muratorius quidem in domum ſe ſe recepit, cujus forte januam invenit adapertam. Poſtea nullam ex inimico poenam per ſuos expeti voluit; quin etiam nihil habuit antiquius, quam ut eumdem certiorem faceret, a ſe quidem nihil ipſi eſſe timendum; quidquid contigiſſet, ſe ſe non eſſe memorem. Demum criminis poenitentia ductum ac veniam infimis precibus poſtulantem amantiſſime complexus eſt. Jam vero cum ea, quae omnino difficiliora ſunt in Parochi munere, tam egregie praeſtiterit, vix me attinet dicere, quanta cura in cetera incubuerit, quae ſuarum eſſe partium optime noverat. Nam & memoriae proditum eſt quantopere adlaboraverit, ut homines curae ſuae commiſſi ex Evangelii norma moderarentur mores; ut aegroti Catholicae ſacramentis Eccleſiae procurarentur; ut nihil intra ſuae Paroeciae fines, quantum ſineret loci conditio, admitteretur, quod praeſertim ſimpliciorum vitam corrumperet; ut qui Eccleſiaſticae militiae nomen dede-

rant, fidelibus ceteris virtutum omnium essent exemplo. Hujus quidem rei gratia *pias*, quas dicimus, *Exercitationes* a S. Ignatio de Loyola primum invectas in Ecclesia sua quotannis per eosdem Clericos obeundas instituit. Multus etiam erat in eo, ut non modo Sacramentorum administratio, sed & alii quique Catholici ritus in Ecclesia sua non solum sine negligentia, sed & cum magna dignitate peragerentur. Hac etiam de caussa pro Clericis universis aperuit scholam, ac magistrum aere suo conduxit, ut cantus, quem Gregorianum dicimus, ab iis edisceretur: quo quidem loco non est praetermittendum, eum ipsum eidem cantui dedisse operam, quamvis exili admodum & incommoda voce usus non, quantum voluisset, proficere potuerit. Ita se gessit in gravissimo Parochi munere ad ann. usque MDCCXXXIII. Eo anno acrioribus, quam antea, coepit valetudinis incommodis affici, cum ejus caput haud leviter inflammaretur, quoties aut Christianae Fidei rudimenta pueris traderet, aut sacrum ad harmoniam faceret, aut solemni-

bus diebus populo de more benediceret, aut alios in magna praesertim hominum frequentia hujusmodi ritus exerceret. Consulebant amici, nec non ipsi medici, ut ab iis per se obeundis abstineret. At cum animum non posset inducere satis decere ut Parochus esset, neque tamen, ut putabat, parochum ageret, id potius consilii cepit, ut eo se se toto munere abdicaret. Nunquam tamen aut sacras Christifidelium confessiones excipiendi, aut subveniendi pauperibus consuetudinem intermisit; quin & societati, de qua diximus, semper ipse, qua solitus fuerat, sedulitate praeesse voluit. Ex eo tempore alia omnia, quae ipsi ultro oblata sunt, munera suscipere constantissime recusavit; ac multo magis ab iis quoque majoribus, quae facillime, si quidem levem operam in id contulisset, adipisci potuisset, petendis aut exoptandis abstinuit. Anno quidem MDCCXXXIV. cum Dominicus Lazzarinius vir magni nominis in republica litterarum, qui cathedram, quam eloquentiae appellant, Patavii magna cum laude tenebat, obiisset, viri nobiles Veneti,

ad quos ea cura pertinebat, Muratorium ei ſubrogare exoptaſſent. Nihil enim huic a natura denegatum, nihil non a doctrina delatum exiſtimabant. Itaque curarunt, ut Apoſtolus Zenus amantiſſimus Muratorii id negotii ſuſciperet, eamque tenuerunt rationem, ut nihil honorificentius docto cuilibet homini potuiſſet accidere. Etenim de mandato ipſorum ſcribebat Muratorio Zenus, eum votis omnium ad illud munus expeti; nihil ab eo petendum, at amico tantummodo ſignificandum, ſe ſe munus a Magiſtratu oblatum haud recuſaturum; eas fore conditiones, ut neque ad honorem, neque ad utilitatem quidquam ei gratius eſſe poſſet. In ſpem venerat Zenus fore, ut Maratorius annueret, quod ea temporum conditio erat etiam Mutinae, ut quietem litteratis hominibus, quam quod maxime gratam eſſet amori patriae facile praelaturus. Verumenimvero etiam inter arma litteris locus apud Muratorium eſſe poterat, qui gratiis Zeno ac nobilibus illis viris de more actis ab Eſtenſi bibliotheca ſe ſe divelli minime paſſus eſt. Cum vero Cardinalis Proſper Lamber-

tinius ad summi Pontificatus apicem XIV. Kal. Septembris anni MDCCXL. sub nomine Benedicti XVI. fuisset evectus, quid non ab eo vetere amicitia & familiaritate sibi conjuncto sperare potuisset noster? Ea quidem amicitia jam anno MDCCXXVIII. ortum habuerat, ex quo tempore Lambertinius litteras ad Muratorium saepe dedit cum gravissimis verbis & sententiis perscriptas, tum rebus ipsis & studiis in eum officiisque gratissimas. Prima quidem epistola XV. Kalen. Novembris an. MDCCXXVIII. affirmat Lambertinius, sua quidem sententia, Muratorium inter universos Italiae homines litteris deditos omnino principem habendum esse; id se se Romae coram gravissimis viris saepenumero pronunciasse, nunc vero, cum typis nonnulla esset editurus eum sibi optare atque seligere, in cujus aures omnia descenderent, sapientem & aequum judicem quin & emendatorem. Alia quidem epistola pridie Nonas Junii anno MDCCXXXIX. Lambertinius ei se se amicissimum esse confirmat, & eumdem a se se coli, ut verum atque unicum Italiae nostrae decus. Alia

consonant his, quae apud Solium videre potes. Neque solum epistolis quanti faceret Muratorium Lambertinius testari voluit, sed & omnibus officii ac benevolentiae significationibus. Cum ab Anconitana ad Bononiensem Ecclesiam fuisset evectus, ad villam prope Mutinam amicissimi sui Marchionis Ursii, cui tanta erat cum Muratorio necessitudo, conferre se se voluit per autumnum an. MDCCXXXI. quo Muratorium etiam de facie nosceret, ejusque colloquio perfrueretur. Triduo ibi cum Ursio ac Muratorio versatus est, quo tempore quae dederit in hunc amoris indicia significari vix potest. Idem Lambertinius anno MDCCXXXII. praestitit, atque omnibus praestare voluisset annis, nisi acerbissima Ursii mors intercessisset. Pontifex autem factus nunquam oblitus est Muratorii, quin & saepius de illo cum doctioribus familiaribus libentissime verba faciebat. Si quid in lucem edebat novi, edidit autem etiam Pontifex plura, eademque doctrinae plenissima, vel si quid elegantioribus typis imprimi denuo jubebat, ad Muratorium illico mittebat eorum librorum exempla. Iis

vero, cum mitteret, uti ſolebat verbis, ut duplicem fructum caperet Muratorius, ac ſibi in comparatione difficilem ad judicandum, amorem ne erga ſe tanti Pontificis, an graviſſimum de ſua doctrina judicium pluris aeſtimandum putaret. Saepius etiam, praecipue per Cardinalem Tamburinium de maximis rebus ad ſacram doctrinam diſciplinamve ſpectantibus eumdem conſuluit; ſaepius etiam e tanto faſtigio litteras ad eum & ipſe dedit, quarum exempla apud diligentiſſimum Solium videre potes. Mihi pauca quaedam commemorare ſufficiat ex epiſtola XII. Kal. Novembris an. MDCCXLIV. ad eum data, cum ei gratias agenti propter libros ſibi miſſos *de Canonizatione Sanctorum* humaniſſime reſpondere voluiſſet. Illum enim & plurimi ſemper aeſtimatum ac dilectum a ſe fuiſſe, quemadmodum & aeſtimari & diligi affirmat; cum & *bonus ille ſit Sacerdos & in rebus ad litteras pertinentibus Italiae ſit decus*. Ei enim deberi dicit, quod Italia non modo aequet, ſed etiam ſuperet caeteras Europae partes, quae nimis arroganter ſuos tantummodo ſapere ja-

ctabant; quin & cum quaedam de ſuis inter tot curas orbis ſibi commiſſi ſtudiis verba feciſſet, addit ad extremum ſe ſe id eo feciſſe, *ut bono magiſtro ſtudiorum ſuorum rationem aperiret*. Suis autem in libris & Cardinalis & Pontifex Summus nunquam niſi honoris cauſſa Mutatorium appellavit; quin & iis extulit laudibus, ut in omni ferme re primas eidem deferre videretur. Neque vero in verbis dumtaxat conſtitit Benedicti in Muratorium amor, at quidquid unquam hujus nomine rogatum eſt ſtatim ille conceſſit. Nihil enimvero aut ad ſuam dignitatem augendam, aut ad divitias exaggerandas ab eo Muratorius petiit, ſed ea fere, quae vel Parochorum Mutinenſium decori, vel amicorum commodis, vel aliorum aeternae ſaluti conducere videbantur. Eamdem ille modeſtiam ſemper prae ſe tulit, cum unus factus eſt ex familiariſſimis atque intimis Raynaldi I. poſteaque Franciſci III. Mutinenſium Ducis. Ii tamen ad eum ornandum, ejuſque vel rem familiarem vel dignitatem amplificandam non levia beneficia contulerunt, quantique facerent tantum

virum non modo litteris ad eum datis, ſed & aliis habitis honoribus non ſemel demonſtrarunt. Praecipue Franciſcus, qui fuerat in philoſophia, quae pertinet ad mores, a noſtro inſtitutus, litteratoſque homines magno ſemper habere viſus eſt in pretio, non ſemel quid Muratorio tribueret palam oſtendit. Sed & Fridericus Regius Poloniae, nec non Electoralis, ut vocant, Saxiae Princeps cum anno MDCCXXXIX. per tres dies Mutinae ſubſtitiſſet, & in colloquium ejus quotidie venire voluit, & aureo numiſmate diſcedens eumdem donavit. Verum id fortaſſe levius. Anno MDCCXLII. Marchio de Ormea, qui tantum apud Sardorum Regem vel auctoritate vel gratia poterat, Muratorium ſaepius humaniſſimis litteris invitavit, ut ſe ſe Auguſtam Taurinorum conferret honorifico ibi muneri praeficiendus. Ingens autem offerebat ſtipendium & omnia tum urbis tum ruris commoda atque delicias; quibus ille ſe ſe in ſuo nido mediocritate ſua contentum emori velle conſtanter reſpondit. Hoc quidem in loco memorandum eſt, quod etiam alibi dicturi ſumus, Muratorium ab ipſo Re-

ge Sardorum Carolo Emmanuele III. magno semper in pretio fuisse habitum, illudque addendum, tantum Regem, cum eodem anno MDCCXLII. suis & Austriacis armis Mutinensem occupasset ditionem, saepius Muratorium colloqui voluisse. Ipse Rex, cum aliquando in Muratorium extra Mutinae muros incidisset, non solum amicissime valere jussit, sed ut ad se rediret suismet ipse verbis invitavit, ac nunquam omisit, quin eidem pluribus rationibus quanti faceret ejus doctrinam, coram omnibus ostenderet, qua quidem gratia usus non est Muratorius, nisi ad domini sui patriaeque utilitates in eo gravissimo bello procurandas. Nimirum duo dumtaxat Muratorio cordi fuisse videntur, ut & ea ratione vitam traduceret, qua Catholicum deceret Sacerdotem, & quantum posset in optimis artibus disciplinisque proficeret. At Sacerdotes & Parochos optimos, qui omnem suae vitae rationem ad Evangelii normam componerent, omnis tulit aetas: homines autem ipsi doctrina similes & omnino paucae tulerunt & paucos. Sane vidimus Benedicti XIV. fuisse judicium, ne-

minem iis temporibus in Italia potuisse cum nostro verae germanaeque doctrinae gloria comparari; Maffeii quoque fuit * & aliorum hominum, quibus ea de re sententiam quasi jure suo ferre licuisset. At siquis & Benedictum & eos, de quibus loquimur, amicitiae fortasse quidpiam tribuentes modum in iis laudibus aliquantulum excessisse velit, praesertim quod Marchio Scipio Maffejus tantum litterariȩ reipublicae praesidium ac decus, eadem vivebat aetate, non equidem magnopere repugnabo. Ille tamen mihi concedat necesse est, Muratorium sin minus omnino principem, unum certe ex principibus fuisse viris, qui vel hac vel retroactis aetatibus & Italiae ornamento & litteris ipsis emolumento fuerint. Possem hoc loco, si vellem, plurimos in hanc rem ex omnibus gentibus doctissimos homines antestari, qui de Muratorii scientia praeclare senserint, & ejus amicitiam sibi concupie-

* Vide ejus epistolam ad Muratorium apud Solium *Vit. del Muratori Cap. XV.*

rint, ac per epiſtolas de graviſſimis rebus non raro conſuluerint. Poſſem de nobiliſſimis viris inſtituere ſermonem, qui per Italiam iter facientes Mutinae ſubſtiterunt, ut cum eo jungerent amicitiam, ejuſque colloquio perfruerentur. Poſſem etiam de pluribus loqui coetibus doctorum hominum, quos Academiarum nomine decorare conſuevimus, qui Muratorium habere ſocium ultro exoptarunt; quin & honoribus fere inuſitatis proſequuti ſunt; ex quibus Regia Londinenſis Academia ipſum Italum hominem Sacerdotemque Catholicum, quod iis temporibus magis quam noſtris mirum videri poterat, ſuos inter ſocios cooptavit; Albrizziana Societas Venetiis in ejuſdem decus anno MDCCXXIX. argenteum numiſma cudi juſſit, & Columbaria Florentiae ipſius adhuc viventis dedicavit imaginem; poſſem & bene multos appellare, qui cum ederent libros, eum ipſis patronum exoptarunt, eoſdem illi inſcribentes, quae fuſius a Solio omnia commemorantur. At vel utilitatis nihil vel jucunditatis parum ea mihi habere videretur oratio, cum temporibus, queis

ista scribimus, nemo qui litteratus aut esse aut haberi velit, non facile assentiatur idem fere Muratorii esse nomen ac politioris eruditionis atque doctrinae. Ut vero tantus evaderet noster contulit sine dubio acerrima quaedam ingenii vis, mensque divinior ad veritatis inquisitionem omnino facta: qua quidem ille res, de quibus aliquid esset sibi scribendum, ita complectebatur animo, ut nunquam necesse habuerit, sive rerum, quam vocant sylvam, rerumque molem indigestam in adversaria conferre, quam postea limae labor ac mora perpoliret, sive uni tantum vacare argumento, cum potius eodem tempore duobus aut etiam pluribus elaborandis operibus invigilaret: contulit incredibilis quaedam memoria, qua quidquid legerat, (quis autem plus illo legerat?) ita mente custodiebat, ut ipsum *bibliothecam viventem* appellare, nisi fuisset ea formula per optimum sane judicem reprehensa, fortasse animus ferret: qua quidem de re litteris mandatum accepimus, numeros ipsos & annorum notas, si quidem eas vel semel in aliquo libro perlegisset, mente ita tenuisse,

ut etiam cum libros ille conscriberet, ad fontem recurrendi necessitatem plerumque minime passus fuerit. Verumenimvero contulit etiam assiduus labor, quo litteris ita vacavit, ut equidem nesciam, an post hominum memoriam aliquis Muratorium diligentia vicerit, aut etiam aequaverit. Quo liberalissimis hisce studiis navaret operam, non modo noxiis a voluptatibus per omne tempus aetatis abhorruit, sed ab aliis quoque temperavit honesto quovis homine dignis. Aliquando mane veniebat ad amicos ut ab iis resciret, quid in terrarum orbe gereretur; unius horae spatio, vel certe paullo majore, animi seu potius valetudinis caussa cum Julio Marescottio viro nobili Mutinensi amicissimo suo, quandoque cum aliis etiam aut per urbem aut extra urbis moenia vespere deambulabat. Per ver & per autumnum rusticari consueverat, ita tamen ut nunquam libris nuncium mitteret, sine quibus ne vitam quidem existimasset aliquid habere jucunditatis. Haec unica erant a gravissimis animi corporisque laboribus Muratorio solatia. Nunquam conviviis nisi pla-

ne invitus atque ut aliis morem gereret, interfuit, nunquam aut somno indulsit, aut vinis, aut cibis. Multo ante solis ortum etiam hieme surgebat mane; quin & si quando, cum in lectulo esset, non ita cito somnum esse capturus sibi videbatur, inutilem eam temporis jacturam ratus, se se vestibus induebat & conferebat ad libros. At ne res omnino minutas & exiguas, quod fortasse quibusdam vitarum clarorum hominum scriptoribus potest vitio dari, persequi videar, omnia complectar, si Muratorium ferme duodenas horas quotidie, nisi cum necessariis, praesertim Parochum agens, interpellabatur curis, tribuisse litteris dixero. Ea quidem ille honestissima ratione vitam agens ad summam pervenit senectutem. Sed jam lectorem ego meum nimis fortasse moror, quid tandem scripserit Muratorius & quid ad litterarum incrementum ille praestiterit, scire cupientem. Mihi quidem videor ipsi Lectori multo magis esse satisfacturus, si non temporum, quibus ille scripsit, nisi cum id commodissime fieri ex aliqua parte possit, verum ipsarum ordinem rerum teneam ac-

curatius. Itaque de singulis agam disciplinis, quas quidem Muratorius excoluit ac de libris ad singulas pertinentibus; quo loco etiam, ne saepius iisdem de rebus occurrat oratio, quos ii libri, saltem dum vixit Muratorius, oppugnatores habuerint, quarumque controversiarum ipsi cum claris aut certe famosis hominibus, occasionem praebuerint, enarrabo. Antea tamen mihi visum est de *Republica Litterarum* verba facere; de qua constituenda plures per annos cum summis viris egit, quod & disciplinas omnes illa respublica complecti debuerit ingenuo doctoque homine dignas, & de universis differendi disciplinis, easdemque sapientissimis omnino monitis instruendi opportunitatem Muratorio tribuerit. Itaque Muratorius aetatis hujus initio, cum a Gallis Mutina teneretur, nec fortasse, quantam voluisset, codicibus antiquis operam dare posset, plura secum animo volvit de republica seu societate doctorum hominum in Italia constituenda, quae litterarum incremento studeret ac gloriae. Ut quidquid ea de re commentatus erat, omnibus notum faceret

fub Lamindi Pritanii nomine latere voluit. Scripta vero fua edenda curabat per Bernardum Trevifanium Venetum Patritium, doctrinae gloria florentem, ac fibi multis justiffimifque de cauffis amiciffimum. At principio quidem ipfi Trevifanio ignotus effe voluit. Itaque litteras ad eum dabat fub Antonii Lampridii nomine, qui Bononiam incoleret. In ea urbe Francifcus Bottazonius, vir editis in Urfii defenfionem libris doctos inter homines & ipfe doctrinae laude praeftans, cum totius rei confcius effet, epiftolas recipiebat, ac Mutinam aut Venetias mittebat ultro citroque datas. Liber Lamindi Pritanii, qui primum Venetiis opera Bernardi Trevifanii prodiit anno MDCCIII. de primis erat ejus Reipublicae quafi lineamentis *. Fingit in eo Muratorius confilium de hujufmodi Republica conftituenda dudum fuiffe doctos inter homines initum, ac fe

* *I primi difegni della Repubblica letteraria d'Italia rubati al fegreto, e donati alla curiofità degli altri eruditi da Lamindo Pritanio.* Melior fortuna fequetur. *In Napoli (Venezia)* 1703. *in* 8. *di pag.* 96.

publici juris ea facere, quae jam in manus doctorum plurium iis assentientium privato studio descripta pervenerant. Ergo cum de Academiis, ut vulgo dicuntur, in Italia usitatis, at exiguo cum fructu litterarum, verba fecisset, & qua ratione reformari possent ostendisset, de qua tamen re omnino desperare videtur; Rempublicam constituendam vult esse foedus praecipuorum hominum cujusvis conditionis aut gradus quamlibet liberalem artem aut scientiam profitentium. Multos nominatim profert eruditos viros, qui jam huic foederi componendo consenserint. Eam vero Rempublicam nulli certo Italiae loco assignat, sed ex provinciis omnino quinque coalescere debere statuit; *Regia* nempe Neapolis ac Siciliae regna complectente, *Pontificia*, *Etrusca*, *Veneta* ac *Longobarda*: formam regiminis Aristocraticam esse debere; qui magnum sibi libris editis aut edendis aut alia ratione doctrinae nomen gloriamque pepererint, *Arcontes* in ea dicendos, & *clarissimorum* etiam appellatione decorandos: magistratus autem efformandos,

dos, ex *primo Arconte*, quinque *Consiliariis*, *Censoribus* duobus & homine uno, qui sit *a secretis*: horum omnium munus ad triennium esse producendum: primum autem Arcontem ex quinque provinciis esse eligendum hoc statuto, ut ex tribus aliorum Arcontum partibus duae saltem in eligendum consentiant: ab illo autem Arconte alium, qui sit a secretis, esse renunciandum. Haec de primis Magistratibus, quorum omnium munera designat, multasque proponit leges ad reipublicae bonum non leviter facientes. At sub ordine Arcontum duos alios dicit instituendos; unum ex hominibus, qui litteris apprime faveant, at pluribus de caussis impediti non possint, ut vellent, multum operae in easdem impendere: alterum ex juvenibus acri praeditis ingenio, studioque deditis, qui magnam excitent expectationem sui, quos *Candidatos* appellari posse dicit: & ex iis aliquando Arcontes deligendos fore. Deinde de fine copiose disputat ipsi reipublicae proposito, hoc est de litteris qua repurgandis, qua perpoliendis ac perficiendis; quo loco optima proponit explicatque praecepta de stu-

gulis difciplinis & artibus verba faciens, ut non modo in nulla ex illis eum rudem fuiffe videas aut hofpitem, fed quam emunctas habuerit nares prudensque judicium, facile colligas. Sed quoniam honos alit artes, jacentque ea femper, quae magnis patrociniis haud fuftentantur, principes Italiae viros, Clementem XI. Pontificem Maximum, Venetam Rempublicam, Cofmum III. magnum Etruriae Ducem, Raynaldum I. Mutinenfium, ac Francifcum I. Parmenfium Duces ejus reipublicae *perpetuos Protectores* vult effe appellandos, ex iis unum per tres annos *Magni Protectoris* nomine decorandum, & caput reipublicae futurum; quod munus deinde in fingulos alios ex ordine transferatur. Vult etiam a primo Arconte Arconti alii committendum, ut reipublicae contexat hiftoriam, de libris fociorum differat, qui in lucem deinceps emittantur, vitam eorumdem defcribat, quae tamen non debeat nifi poft illorum mortem edi: hiftoriam vero poft tertium quemlibet annum imprimendam: ad primum Arcontem referri oportere, fi quis novum aliquid in aliqua five arte five fcien-

tia excogitaverit, de quo tamen ipse librum conscribere aut per otium non possit aut nolit; & ad eum pertinere, ut alii, quem magis idoneum judicet, ejus rei perfectionem committat. Praeterea de Academiis, de hominum sacris ordinibus addictorum scholis, de publicis gymnasiis reformandis, de typis dirigendis, de condendis ephemeridibus litterariis multa scribit a sua republica curanda, quę sine dubio in magnam bonarum artium gloriam conducere viderentur. Alia omittimus quae de concordia praecipit inter socios servanda, de satyris interdicendis ac ceteris, ut brevitati serviamus. Cum libellus, de quo loquuti sumus hactenus, omnino publici juris factus est, quod non ante annum MDCCIV. accidit, magnus de illo per omnem Italiam rumor extitit, ac variae fuerunt hominum discrepantesque sententiae. Quis ille Pritanius esset, plurimi coeperunt curiosius inquirere, neque tamen unquam ea de re certiores per ea tempora fieri potuerunt. Nonnulli Bernardum ipsum Trevisanium sub eo nomine latere putarunt, quos inter fuit Apostolus Zenus, ac demum

Actorum Lipsiensium auctores. Aliqui saltem illum esse totius negotii participem, & scriptis ad eam rempublicam pertinentibus & imprimendis & evulgandis operam dare collegerunt: quibus auditis, ille multo cautius in posterum esse sibi agendum duxit. Nemo quidquam de Muratorio suspicatus est. Hinc plures ad eum docti homines dedere litteras, ut ipsius de tota re sententiam exquirerent: quibus universis ita respondebat, ut iis aut animos adderet, aut eos confirmaret aut hortaretur, ut operam rei navarent magno Italiae decori ac bono futurae. Sed quod pertinet ad rem ipsam, hujusmodi reipublicae constituendae fuisse consilium revera initum, doctis hominibus bene multis, praecipue Neapolitanis persuasum est. Aliqui auctoris institutum collaudarunt, litterasque juvandi desiderium. Aliqui de eo palam obloquuti sunt, ac plurima in eo libello reprehensione dignissima se se deprehendisse clamitarunt. Inter cetera vituperabant, quod humanae gloriae consecutionem a Lamindo reipublicae suae finem proponi crederent; quod in Arcontum indice plures omissi fue-

rint eo honore digni, plures etiam descripti, qui minus digni viderentur, quod ipsa nomina Arcontum & Candidatorum puerilia viderentur, qualia quae in scholis ad adolescentum aemulationem excitandam adhibentur: demum quod perperam ille finxisset, plures homines doctos sua cogitata probavisse, cum de iis nihil omnino sciverint. At majorem Pritanio creavit invidiam, quod post eum libellum *Epistola* missa fuerit ad omnes aut saltem celebriores Italiae Arcontes, in qua praeter cetera ii rogabantur, ut sententias quisque suas de nova republica mandaret litteris, ac Francisco Blanchinio tum dignitate tum doctrinae gloria in Aula Romana florenti significaret, qui nascentis ipsius reipublicae veluti custos esset. Hic enim totam eam rem accepit in malam partem, ac pluribus epistolis ad amicos hujusmodi onus suscipere se se velle aut posse negavit. Hinc igitur in Pritanium querela mota est, quod tam difficile munus gravissimo viro, non obtenta facultate, imo ne explorata quidem ejus voluntate, commiserit. Cum id rescisset Muratorius, neque ta-

men se rescisse ostenderet, suomet ipse nomine litteras ad Blanchinium dare ausus est, ut quid de republica illa Pritanii constituenda opinaretur, eidem communicaret, eumdemque ad pulcherrimum institutum sua quoque opera juvandum hortaretur. Scripserunt etiam ea de re Blanchinio tum Marchio Ursius, tum Abbas Bacchinius, doctissimi gravissimique homines. Iis omnibus anno MDCCV. ita respondit Blanchinius, ut omnem, quam forte conceperant, de illo in suas partes pertrahendo spem prorsus ademerit *. Per idem fere tempus aliquot Itali doctrina praestantes, qui constitui Pritanii rempublicam omnino voluissent, id moliebantur, ut quoniam Blanchinius nollet, alius designaretur, qui *Custodis*, quod dicebamus, munus libenti animo susciperet. Neapoli vir doctus ad Bernardum Trevisanium scripsit; quoniam Summus Pontifex, nec non Maurocenus Venetorum Romae Legatus, aliique viri prin-

* Epistolam hac de re Blanchinii ad Muratorium legere potes apud Solium: *Vita del Muratori Append. Num. III.*

cipes in Italia constituendae reipublicae favebant, tentandum esse, an Joannes Maria Lancisius Summi Pontificis Archiater litterarum gloria celeberrimus se se *Custodem Arcontem* renunciari sineret *. Alii docti viri primo Lancisium ipsum, deinde Dominicum Passioneum ac Justum Fontaninium proponebant. Hi duo postremi Lancisium eo demum impulerunt, ut demandatam a Lamindo Pritanio provinciam pro suo in litteras amore susciperet; quod statim universis per Italiam Arcontibus nunciatum est. Quamvis autem ex Blanchinii litteris atque sermonibus foedus a Lamindo nunciatum esse commentitium multi suspicarentur, de die in diem crescebat eorum numerus, qui rem ipsam atque consilium summopere collaudarent; quin & plures, qui nondum Arcontum nomine insigniti fuerant, ut insignirentur, ope amicorum a Trevisanio contendebant. At Muratorius cum Blanchinio vidisset mendacium suum, quamvis nemini noxium, quin

* Vide epistolam ap. Selium in Append. Num. V.

& mendacii nomine non omnino dignum, summopere displicuisse, cogitare coepit, satius ad litterarum incrementum fore, si quidquid ipse finxerat, aperiret, ac sine ulla quamvis levissima specie fraudis consilium suum de doctis hominibus, quantum fieri posset, in unam societatem conjungendis promoveret. Aliam eo rationem accessisse scribit Solius; quod nempé vidisset Muratorius jam sibi non esse integrum ut impediret, quominus iis, quae mittebat ad Bernardum Trevisanium imprimenda, scriptis aliqua ille demeret, aliqua adderet, aut immutaret. Id autem novissime acciderat in chartis quibusdam ad idem reipublicae institutum spectantibus impressis, non sine doctorum quorumdam hominum ipsiusque Lamindi Pritanii querela. Quamobrem Trevisanius eas chartas deinde supprimere conatus est, ut eas invenire postmodum valde difficile fuerit. Continebant eae quatuor epistolas aliorum nomine a Muratorio scriptas, unam Trevisanii, novorum Arcontum indicem, & nescio quos Italicos versus. Omnia autem eo collimabant, ut qui reipu-

blicae nomen dederant, confirmarentur, & aliorum, si fieri posset, animi accenderentur ac voluntates. Jam vero hisce de caussis non amplius quidquam esse sibi fingendum de toto litterariae reipublicae negotio ratus est Pritanius. Hinc aliam edidit ipsius Trevisanii, quamvis inviti, opera longam eamdemque modestissimam epistolam, ut omni se se invidia liberaret. Probabiliter ad omnia respondet, de quibus accusabatur. Caussas aperit, propter quas illa finxerit de litteratis hominibus, qui suae reipublicae nomen dederint. Quod gravius videbatur, rationem affert, quamobrem magni nominis dignitatisque virum inconsultum designaverit, ad quem spectaverit hominum eruditorum de novae reipublicae instituto suffragia Romae potissimum, hoc est in urbe, ut ille ait, omnium eruditissima, colligere. Valde Muratorio displicuit, quod huic etiam epistolae Trevisanius de suo quaedam inseruisset cum reliquis manifeste pugnantia. Et ea quidem a Trevisanio addita nonnullis etiam Italis litteratis viris movere stomachum, perinde ac si Pritanius, quo tempore magis

videri volebat ingenuus ac modeſtus, non ſine aliquo graviſſimorum virorum contemptu confidentiſſime luderet. Hinc Muratorius omnino vetuit Treviſanio, ne duas alias typis vulgandas curaret epiſtolas eidem ea de cauſſa dudum ſubmiſſas, quarum altera ad Clementem XI. inſcribebatur, altera ad univerſos, *quocumque demum appellatos nomine, qui religioſis ordinibus in Italia praeſident*. Poſtrema haec epiſtola, quam librum verius fortaſſe dixeris, quod non ſit ita brevis, ut epiſtolae modus ferre ſolet, poſt Muratorii obitum in *appendice* ad ejus *Vitam* a Solio conſcriptam, quam ſaepe laudavimus, primo lucem vidit *; qua quidem in re doctiſſimi ac diligentiſſimi viri conſilium omnino probo. Nihil enim ea gravius, nihil doctius, nihil ad eorum, qui ſacris ordinibus dedere nomen, animos ſcientiae cujusvis amore inflammandos opportunius excogitari aut litteris conſignari potuiſſet. Quod utinam aſſidue illam haberent in manibus, at multo magis infixa gererent animis ſa-

* In Append. Num. VII.

pientiſſima, queis abundat, monita homines aliquot ex iis, quos Pritanius alloquitur! Nae illi multo melius & ordinibus, quibus praeſunt, aut quorum membra exiſtunt, & ſui nominis gloriae, quin & universae Chriſtianorum reipublicae conſulerent. Neque enim huic quandoque magno ac vix ferendo, ut ſunt, eſſent oneri, ſed & ornamento non levi, ut eſſe deberent, & certiſſimae utilitati. Sed illuc redeamus, unde digreſſi ſumus. Epiſtola, quam diximus dudum Treviſanii curis impreſſam, anno MDCCV. edita eſt. Ex eo ferme tempore de Muratorii republica, non ſecus ac de aliis Platonis, aut Felenonii, vel de foedere Abbatis S. Petri tranſactum eſſe videbatur. Ludere voluiſſe in hoc toto negotio Muratorium, ſimulque litterarum amorem in Italis excitare ſcribit Solius. Alterum equidem vereor ut ita ſit; de altero nullus dubito. Sane conſecutis annis ea ſcripſit Ludovicus Antonius, quae cum ad litterarum incrementum vel maxime conducerent, tum etiam non eſſe in eo prorſus extinctam ſpem, aut certe deſiderium tam praeclari foederis doctos in-

ter homines componendi manifeste declarant. Huc enim sine dubio facit aureus ille Muratorii liber, *cogitata de sano in disciplinis atque artibus sensu* complexus *, scriptus Italice, cujus *primam partem* Trevisanius Venetiis anno MDCCVIII. emisit in vulgus. Huic libro praemittitur ipsius Bernardi Trevisanii, cui certe sapiens erat exquisitumque judicium, neque levis in omnibus disciplinis exercitatio, prooemium omnibus numeris absolutum. Agit enim in eo de rebus, ex quibus ille sensus coalescit, generali quadam ratione, quam θεωρετικην dixere Graeci, considerato. Liber autem in eo totus est, ut quae natura ipsa magistra facile discimus, in morem usumque convertat atque derivet. Ceterum cum prior haec libri, de quo loquimur, pars vulgata est, plures litterati homines Trevisanio, non secus ac si totius fuisset auctor ac parens, gratulabantur; quod ille genus officii mini-

* *Riflessioni sopra il buon Gusto intorno le scienze e le arti di Lamindo Pritanio. In Venezia* 1708.

me respuere videbatur. In ea fuerunt etiam opinione Lipsiensium Actorum scriptores ad annum MDCCXV.* Sed ne ipse quidem Trevisanius, quis Pritanius esset, adhuc noverat. Se se manifestavit ei Muratorius sub initium anni MDCCIX. cum alteram partem ipsi submitteret ejusdem libri Venetis typis imprimendam, priorique jungendam. Humanissimis litteris ei Trevisanius respondit, eidemque se jus omne atque officium amicitiae, tum quae cum Lampridio, tum quae cum Muratorio intercesserat, semper esse praestiturum significavit. Nescio tamen qua de caussa scriptis iis a Muratorio transmissis evulgandis operam dare noluit, quin &, ne Venetiis aliorum curis evulgarentur, omnino prohibuit. Hinc enim vero factum est, ut ea pars altera non pervenerit in manus hominum ante annum MDCCXV. quo Blasius Majolius de Avitabile vir litteris apprime deditus a Muratorio impetratam typis per Benedictum Marcum Benaudium Neapoli, quamvis Coloniae nomen praetexere-

* *Ved. Tom. VI. Suppl. p. 506.*

tur, simul cum illa, de qua dudum verba fecimus, priore parte, mandari curavit. Totus autem liber praelum saepissime subiit: neque mirum: est enim unum ex optimis Muratorianis. Diximus autem & ipsum ad Pritanii pertinere rempublicam, tum quod illi priori parti novus index subjectus fuerit Arcontum Italiae primo illo valde numerosior; tum quod primo capite quidquid erat de republica eadem propositum ab iis, quae contra opponebantur, studiose vindicatur. Multos ex doctissimis Italis ea probavisse dicit, nec dubitare, quominus auctoritatem illi nomenque suum impertirentur: principes quoque viros ea de re interpellatos spopondisse, eam se se protecturos esse ac promoturos. Tum ea summovere conatur, quae ingenia quaedam fortasse timidiora impedire videbantur, ne quod propositum fuerat amplecterentur. Hinc aperit sibi viam, ut doceat, quid ab Arcontibus novae reipublicae spectandum sit ad litterarum & disciplinarum omnium incrementum ac decus. At de ipso in rebus ad litteras pertinentibus optimo dijudicandi sensu, quem

Gustum Itali appellant, per universum opus copiose disputat. Duplicem autem eum esse statuit, & eum scilicet, quem *generalem* nuncupat, & ad omnia pertinere genera doctrinarum affirmat, & eum quem *particularem* vocat in singulis disciplinis versatum, neque fines illarum facile praetergressum. De magno ingenio, de prompta memoria, de ardente voluntate agit; quae omnia ad illum sibi comparandum necessario quis debeat afferre. De memoria differens, quam vana sit omnis ejusdem ars patefacit, cum valde facilius sit quae velis recordari, quam iisdem stare praeceptis ac regulis. Tum quibus rationibus possit sanus ille sensus facilius acquiri, quae sint ab ejus consecutione impedientia, persequitur. Mira quaedam de libris habet, qui solent aetate nostra elucubrari. Ephemerides litteratorum, quas magna cum diligentia conscribi ipsi erat in votis, optimis munit institutis, ut vitia, quibus hoc scriptorum genus abundat, eliminentur. Vitia demum plurimorum litteratorum hominum exagitat, oppositasque virtutes commendat. De philosophia ita disse-

rit, ut Ariſtotilem minime contemnat, ſed animum a praejudicatis ſcholarum opinionibus omnino prae ſe ferat vacuum, ac recentiorum inventa, mathematicas diſciplinas, phyſicam praecipue experimentis innixam omnino probat. Theologiam vero nollet ille, quod fieri conſueverat, in vanis omnino futilibusque verſari quaeſtionibus exile quoddam ſequentem atque ſpinoſum diſputandi genus. Eam videlicet ad originem ſuam referri vellet, ut divinarum Scripturarum ſanctorumque Patrum ſententias magna cum ſedulitate perſcrutetur, ut hinc ea colligat, quae poſſunt iis de rebus liquidius judicari. De ceteris diſciplinis ita loquitur, ut optimas earum regulas non modo percurſas animo ac prope decantatas habere videretur, ſed & nova quaedam de ſuo protulerit ad eas illuſtrandas, & ex magiſtrorum, qui tunc Italorum tenebant aures, vel inſcitia, vel neſcio qua ſuperſtitione vindicandas. Itaque negari non poteſt, quin etiam noſtro non levem illae dignitatis, qua nunc perfruuntur, partem referre debeant acceptam. Quamvis autem, ut ipſe poſt plurimos

mos annos ad Vernejum ſcribebat, *invidiam ſubierit apud nonnullos pertinaces adhuc barbaricae methodi ſectatores ... brevi, iniquis, clamoribus factus eſt finis*. Demum hoc loco memorandum Lamindi Pritanii laborum fuiſſe fructum libellum omnino brevem anno MDCCIX. vulgatum, ſed tamen ab aequis rerum aeſtimatoribus non levi habitum in pretio. Inſcribitur is *de recte inſtituenda Juris Academia ad Lamindum Pritanium nobiliſſimum & eruditiſſimum virum epiſtola*.. Auctorem ejus principio latentem fuiſſe Antonium Gattium omnes norunt. Ea non Venetiis, ut fert titulus, at Papiae impreſſa eſt. Scriptor juris prudentiae Doctor fingit ſe ſe exterum eſſe hominem, & fama Lamindi Pritanii ejuſdemque reipublicae commotum ipſi ſcribere, ut quod ille cupierat, quid in Italorum juris prudentia corrigendum ſit, aperiat. At ex eo tempore nihil amplius de Pritanii republica litteris eſt mandatum, quod quidem poſteritatis memoria dignius eſſe videretur. His igitur omiſſis, de ſingulis diſciplinis, quas quidem excoluit Muratorius, diligentius dicturi, primo quid in poeſi po-

tuerit, enarremus. Ille quidem non tam artis poeticae gloria praeſtitit, quae molitur aliquid & efficit ingenioſius, quam ejus, quae quid faciendum ſit ſapienter admonet, ac de factis recte dijudicat. Ejus carmina, tum quae in obitu Caroli Mariae Maggii profudit, ejuſdemque vitae adjecit, tum quae Gobbius, Creſcimbenius, ac demum Lucenſis editor collegit, tum quae, Neapolitanis efflagitantibus, anno MDCCXLIII. ac tribus aliis conſecutis de Virgine Deipara ſine labe concepta publici juris fecit, tum alia etiam ejuſmodi ſunt, meo quidem judicio, ut neque illa contemnas, neque vero ſummopere laudes. Quamobrem cum ſine iſtis coena (abſit invidia verbo) duci poſſit, ac mediocribus eſſe poetis nemo concedat, non ex hac videlicet parte Ludovicum noſtrum vehementer admireris. Illi fortaſſe tot aliis occupato ſtudiis curiſque diſtento vacuus animus, & ipſa defuit patientior exercitatio: fortaſſe liberior quaedam atque ferventior vis imaginandi defuit, quamvis alia ſubtilius intelligendi nunquam ſine dubio defuerit. At poeſeos criticam, ſi fas eſt ita lo-

qui, ſic tenuit artem, ut etiamſi non alia ſcientia praeſtitiſſet, inter eos, qui noſtrae Italiae non levi fuerint ornamento, ſcriptores numerandus merito videretur. Sane Muratorius in libris *de Perfecta Poeſi Italica* anno MDCCVI. primum editis permulta attulit, quae nemo ante animadverterat, praecipue ad lyricam poeſim pertinentia, de qua non ita multa vel ipſe Ariſtoteles ac reliqui antiquitatis magiſtri tantopere celebrati. Opus autem univerſum in duo volumina, ſingula vero volumina duos diſtribuuntur in libros. Quid in iis contineatur, paullo fuſius exponam, quod nullum opus Muratorianum, ea ſi demas, quae de celeberrimo Voto *Sanguinario* per Theologos nuncupato agunt, aut plures aut acriores adverſarios habuerit; nullum fere tanti nominis viros ex aliqua parte oppugnatores. In primo non pauca eademque prorſus nova proferuntur hiſtoriam Italicae poeſeos mirum in modum illuſtrantia. Oſtenditur etiam Gallos, Fontenellium, Boelojum, Bailletium, quae pertinent ad ipſam, non admodum tenuiſſe. Probat autem Gallicam poeſim, quae tantummo-

do poſt dimidium ſaeculum XVI. majus aliquid potuit, ex Italica effloruiſſe: falſos ac nimio fuco illitos mentium conceptus poſt annum MDC. per univerſam Europam, non minus quam per Italiam, ruptis habenis, fuiſſe vagatos: Lopium de Vega poetam Hiſpanum, ex praecipuis tam pravae ſcribendi rationis propagatoribus unum, ante noſtrum equitem Marinium floruiſſe: hunc autem & per tempus non ita breve, & non ſine magna celebritate nominis in media Gallia fuiſſe verſatum. Tum de fine poeſeos multa differit, quo loco philoſophum agnoſcas, quo nemo ſit vel auctoritate gravior, vel humanitate politior. Hinc de ſano in carminibus dijudicandis ſenſu (*guſtum* diximus ab Italis appellatum) cum de eo quem *ſterilem*, tum de eo quem *foecundum*, aut quem *generalem*, aut *particularem* vocat; quemadmodum quid ſit pulchrum illud & in *materia* poſitum & in *artificio*, quod poetae ſequuntur, ſtudioſe diſquirit. Putat enim bonum poetam id ſpectare, ut naturam perficiat, aut verum quaerat certum, aut ſaltem credibile, quod poſtremum nomine ve-

risimilis donat ; opinionem autem improbat multorum ac praecipue Sfortiae Pallavicinii, cum nunquam sive mentiendi sive fallendi finem poetae bono propositum esse dicat. Hoc etiam in libro quid agat in poesi vis imaginandi, quam φαντασιαν appellavere Graeci, ab ingenio per ipsum judicioque disjuncta, & quid idola vel imagines rerum, tum quas *phantasticas*, ille *simplices*, tum quas *artificiales* nuncupat, in poesi praestent, acutius rimatur. Omnia optimorum poetarum exemplis luculentisque rationibus ita declarantur, ut nihil verius, nihil dici possit illustrius. Liber alter primi voluminis, quae sint in poesi partes ingenii, quaeque judicii considerat ; multa de fucatis illis mentis conceptibus habet cognitu sane praeclara, quemadmodum & de verisimili atque inverisimili, nec non de vitiosis metaphoris aut nimium turgidis cogitandi ac dicendi modis, ac de *florida* etiam, nec non de *matura scribendi ratione*, quae styli nomine venire solet, ac de artificio demum aut *abscondito* aut *manifesto*. Vitia, quae saeculum XVII. infecerunt, non modo exagitantur, sed &

eorum aperiuntur caussae. Ut aliquod afferam exemplum, deprehendit ipse si formato jam *tropo*, ad rem subjectam metaphorae id quod pertinet ad propriam suamque transferatur, inde ridiculorum ejusmodi mentium conceptuum fontem existere. Monet idem, si mens supra facultatis, quae res per φαντασιαν veluti pictas exhibet, imagines aedificare quid velit, illorum, de quibus loquitur, conceptuum esse certissimam caussam. Hoc etiam in libro Galli saepe vapulant, Boelojus, Rapinus, Mambrunus, at praecipue Buhursius, qui suae genti omnia summa tribuentes plurima nostrorum poetarum quamvis egregia, fortasse quod non satis assequantur, reprehendere non verentur. Illud summatim dici ac verissime potest, hoc in libro Muratorium optimis praeceptis & exemplis aperire quid & quatenus deceat, quod esse difficillimum Cicero pronunciavit. Volumen etiam secundum in duos, ut diximus, libros dividitur. In priore libro voluminis hujus primum is agit, quemadmodum in superiore, philosophum, cum velit artis poeticae proprium esse non

tantum ut delectet, quod brevioribus carminibus haud gravate concedit, sed etiam ut juvet. Multa graviter disputat de rationibus, propter quas poesis apud plures homines non in eo sit, in quo deberet esse, pretio, & in usum invehitur poetis omnium aetatum, temporum, civitatum valde familiarem versibus amores canendi suos. Dramata etiam, qualia in theatris exhibentur, vituperat, nec non harmoniam illam, cui necessario debent aptari atque adeo servire. De tragoedia reformanda Italos commonet, nec non de comoediis ipsis, in quibus multa contra bonos mores admitti dicit non solum ab Italis, verum etiam a Gallis. Videtur enim ipsi Molierius studuisse potius ut doceret, quam ut derideret vitia, & ad ea potius allexisse, quam ut contra eadem pugnaret. Ad linguae Italicae laudes dilapsus, quam in *Grammaticalem* & *Vulgarem* dividit ex sententia Dantis, probare nititur ejusdem aetatem auream non fuisse Boccaccii temporibus, at post annum MD. Equitem Salviatium confutare conatus, qui saeculo MCCC. eum honorem tribuendum statuerat,

Florentinis fere universis in ejus opinionem discedentibus. Deinde Buhursium oppugnat, qui suis in Dialogis, ut Gallicam extolleret linguam, Italicam deprimere conatus est iis rationibus, quae non possint nisi risum excitare sapientis; quale illud est de *omotonia*, *de rationibus diminuendi*, quas adhibemus, de *antithesibus* aut *flosculis*, quos amamus. Postremus hujus operis cedro sane linendi liber aliqua celebriorum poetarum carmina sibi proponit aurificis profecto statera non populari trutina examinanda, ut aliquibus justo severior fuisse videatur. At optimi critici partes is agit, & quam recondita & multiplici subtilique arte subactum habuerit ingenium satis ostendit. Hoc opus de *Perfecta Poesi*, ex quo editum est, magno doctissimi homines habuerunt in pretio, ex quibus Auctores *Ephemeridum Trevultiensium*, Justum Fontaninium nondum Muratorio inimicum, Alexandrum Guidium, cujus nomen, cum de his rebus agitur, sexcentorum testium instar esse potest, Joannem Josephum Ursium, Joannem Marium Crescimbenium, Antonium Mariam Salvi-

nium, Theobaldum Cevam commemorabo; nec non Sebastianum Paulium eloquentiae praesertim gloria nobilem, qui Muratorium in hisce libris artis poeticae magistris universis anteferre non dubitavit. Ait enim nullum fuisse hominem, qui hujus artis principia tam longe repetiverit, & ea demum perspicuitate exposuerit atque doctrina omnino singulari. Sed praeter eosdem Trevultienses, qui locos, in quibus de Marinio, & in quibus de Cornelio ipsorum ac de Racinio agitur, prorsus injuste reprehenderunt, aliqui extiterunt etiam ex Italis, qui aut multa, quod pauci, aut nonnulla, quod plures, hoc in opere contenta carperent. Aliqui docti viri antiquitatis admiratores tulerunt aegrius, quod Homerum exagitet, quem optimae poeseos tanquam exemplar vetustissimae etiam aetates habuerunt. Aliquibus, praesertim Etruscis, opinio illa multum displicuit de Italica lingua post annum MD. perfecta, quum nemo unquam extiterit, ipsis quidem auctoribus, qui cum Boccaccio comparandus videatur. Aliqui demum riserunt, quod divini cognomen Danti & Ho-

mero invideat, quod Maggio ſuo tam liberaliter tribuit. Opera etiam aliqua typis commiſſa contra Muratorium ex eo tempore prodierunt. Ac primo quidem Hiacynthus Vinciolius Peruſinus Advocatus, edita, ut inſcripſit, *Academica Lectione* *, defenſionem ſuſcepit epigrammatis Italici aliqua ex parte a Muratorio improbati. Erat illud Franciſci de Beccutis, cui Coppettae agnomen vulgo fuit additum. Inſignis hic poeta, meritis etiam a Muratorio laudibus non uno in loco celebratus, ea fortaſſe defenſione minus indiguiſſet. Acerbiores extiterunt in Muratorium duo Vicentini poetae, Andreas Maranus & Antonius Bergominius, edito dialogo anno MDCCVIII. **, quo ſe ſe defenderent. Reprehenderat eos Muratorius, quod & ſalacia nimis atque inverecunda eſſent eorum carmina, ac dicendi rationibus ex Graeco aut Latino fonte admodum imperite detortis non illi quidem jacentem, quod

* *Lezione Accademica di Giacinto Vincioli ec.*

** Dialogus hic inscribitur *Eufraſio*. In eo videlicet, ut praefertur, *ſi diſcorre di alcuni difetti ſcoperti nelle opere di due poeti Vicentini ec.*

praeferre videbantur, erexissent poesim, at si plurimos nacti essent discipulos, omnino pessumdedissent. Noluit iis respondere Muratorius. Etenim apud se statuerat, nullis hujus generis controversiis involvi. Ejus tamen partes Nicolaus Amenta & Sebastianus Paulius ita susceperunt, ut Vicentinos impudentiae suae poenitere potuerit. Sed eodem anno MDCCVIII. tres celeberrimi viri, qui certe nisi praejudicatis quibusdam laboravissent opinionibus, de rebus ad poesim pertinentibus ceteros, quasi jure suo, docere potuissent, Joannes Bartholomaeus Casaregius, Joannes Thomas Canevarius & Antonius Thomasius, opus collato studio condiderunt, quo plura Petrarchae carmina, praesertim quae de *oculis Laurae* sunt, non omnino, sed aliqua tantum ex parte per Muratorium improbata tuerentur. Ita scripserunt ii homines, quemadmodum eos decebat scribere, qui optimis disciplinis ad omnem humanitatem exculti in rebus ad liberalissima studia pertinentibus a gravissimo viro dissentirent. Itaque Muratorius ipse Canevario gratias per epistolam agere non dubitavit. Non tamen idcirco a

ſententia diſceſſit, ut ex eo ſatis apparet; quod *Italica* poſtmodum *Petrarchae carmina* edens, eaſdem iis appoſuerit *Animadverſiones*, ac lectorum ſuorum judicio perpendendas reliquerit. Sane qui non ſit ſtudio partium addictus, & in omnia interpretum Petrarchae verba cum Etruſcis bene multis jurare didicerit, non video qua ratione Muratorio non tandem conceſſerit, & humilia quaedam eſſe, & dura, & implexa, nimiaeque tenebris obſcuritatis involuta, vel in ipſis illis, quae ſunt de oculis Laurae, carminibus immortalitate profecto, quod & Muratorius praedicat, aliunde digniſſimis. Praeter illa, quae diximus, alia quaedam Thomaſius in Petrarchae defenſionem elucubravit. Vir ſcilicet ſingulari doctrina praeditus inter nobiliſſimos aetatis noſtrae poetas adnumerandus erga praeclarum illum Italicae poeſeos lyricae auctorem & quaſi parentem nimio fortaſſe ſtudio ferebatur. Hinc probandum ſibi contra Muratorium & illud ſumpſit, optimum ea Petrarchae carmina referre numerum, quae quivis aetate noſtra vel mediocriter eruditus ipſo aurium judicio repu-

diaverit. Sane, quod jure mireris, ipse Thomasius nunquam iis Petrarchae versibus versus ullos effudit similes, quod pertinet ad harmoniam, de qua loquimur, innumeris ex capitibus ab illo laudatam. Semper enim non modo elegantia & magnificentia, sed & ipso numero, qui sine satietate delectet, lectorum animos atque aures mirifice tenet. Quamobrem hinc etiam colligas, quo se se viri quidam litteris dediti abripi sinant contradicendi libidine, cum & ea magnis laudibus extollant, in iis quos semel laudandos defendendosque susceperint, a quibus ipsi admittendis, aut suis in operibus exprimendis magnopere abhorruissent. Epistolam contra Thomasium omnibus vel eloquentiae vel doctrinae numeris absolutam scripsit ad Josephum Mariam fratrem suum Paullus Bernardus Quirinius, cujus etiam non multa quidem, at elegantissima, legimus carmina: Eam epistolam in Muratorii defensionem ante *primam Theobaldi Cevae Collectionem* invenias. Humanissimus etiam fuit in Muratorium Antonius Maria Salvinius, vir, si quis alius, in optimorum scriptorum lectione ver-

ſatus, ac multarum tum veterum tum recentiorum cognitione linguarum oppido celebratus. Miſerat ad eum hoc opus Muratorius, antequam ederetur, ut ſiqua in eo vitia deprehenderet, indicare vellet. Morem amico Salvinius geſſerat. Cum primum eſt editum volumen, Salvinius, qui tum ruſticabatur, magna quadam illud aviditate perlegit, nec tamen ſe ſe cohibere potuit, quin aliqua per otium cenſoria virga notaret. Sed univerſa quae ſcripſerat Muratorio miſit. Tantum abfuit ut ea re Muratorius offenderetur, ut Salvinium potius rogaverit, ne, quod in priore fecerat, in altero volumine facere gravaretur. Praeſtitit id etiam Salvinius. Eae ſunt *Criticae Animadverſiones* Antonii Mariae Salvinii, quae deinde cum libris de *Perfecta Poeſi*, curante Sebaſtiano Paulio, de quo diximus, quin & Muratorio annuente, Venetiis in lucem an. MDCCXXIV. prodierunt. Saepe Muratorium Salvinius laudat, ſaepe defendit, quamvis aliqua ſubinde carpat, quae homini Etruſcae linguae ſtudioſiſſimo aut minus eleganter quam cetera, aut etiam non ex Etruſcae linguae in-

genio dicta videbantur; nec non aliquibus in locis Muratorii aut nolentis de rebus amatoriis tam multa scribi, aut quaedam insignium poetarum carmina reprehendentis, aliquam severitatem notet. At pro Etruscis saeculi XIV. scriptoribus & illius aetatis lingua tanquam pro aris ac focis contra Muratorium, modestiae tamen & amicitiae quavis lege servata, pugnat, atque ut Salviatii ceterorumque Florentinorum sententias hac in re tueatur, omnem lapidem movet. Non ejusdem generis ea sunt, quae contra Muratorii opus Blasius Schiavus ex eo pago, qui nuncupatur Este, conscripsit aut edidit. Etenim anno MDCCXXXII. *Praefatio ad Aristotelis Rhetoricen in Etruscum sermonem ab Hannibale Caro conversam* Venetis typis ab illo vulgata est *, additis sub finem *Litteris Francisci Petrarchae ad ipsius Praefationis auctorem* **; quo quidem in libro multis verbis juvenes admonentur, ut si poe-

* *Prefazione alla Rettorica d' Aristotele fatta in lingua Toscana dal Commendatore Annibal Caro.*

** *Lettera prima di M. Francesco Petrarca all' Autore della Prefazione ec.*

tae, nedum Graeci aut Latini, fed tantum Etrufci velint evadere, ne latum quidem unguem a praeceptis Ariftotelis audeant difcedere; ac multa non modo petulanter & inurbane in Muratorium, fed & contumeliofe dicuntur. Ejufdem eft furfuris fcriptum aliud ejufdem Schiavi nomine anno, qui confequutus eft, in lucem editum, in quo Muratorii Etrufcum quoddam epigramma non modo carpitur, fed & nulla tanti viri habita ratione irridetur *. Eorum tamen libellorum non ipfum Schiavum, qui editioni praefuit, fed Dominicum Lazzarinium Schiavì praeceptorem, qui Hannibalis Cari manes a Muratorio in Caftelvetri vita reprehenfi voluerit ulfcifci, parentem fuiffe conjicit Solius. Etenim & Lazzarinius minacibus quibufdam litteris jamdiu Muratorio nunciaverat, fe fe Cari partes effe fufcepturum, & ex ipfa fcribendi ratione fe fe Lazzarinium agnofcere Solius idem fcribit. Equidem ex iis, quae

* *Lettere di M. Francefco Petrarca all' A. della prefazione ec.* Epigrammatis Muratoriani pro Virgine quadam Deo facranda initium erat: *Quest' alma, cui per tempo ai fanti amori ec.*

quae tam confidenter hic pronunciat, qui avunculi sui sensus universos optime noverat, idem & Muratorio fuisse persuasum facile credo. Quidquid ea de re sit statuendum, quamvis hi libri tantis Muratorium injuriis afficerent, hic silentium, quod sibi semel his de rebus indixerat, perpetuo servavit. Idem Jacobum Martinenghium Placentinum improbavit, quod is anno MDCCXXXIII. *Responsionem* ad postremum Schiavi libellum in lucem emiserit *. Hunc Martinenghii libellum ea caussa, quam tutabatur, indignum fuisse idem Solius agnoscit, qui ne lectum quidem a Muratorio fuisse testatur nolente de Schiavi calumniis ex ea lectione edoceri. Joannes Josephus Ursius, qui certe pro Muratorio ita scribere potuisset, ut adversarium quamvis multo sale & aceto perfrictum flere cogeret, & insignem tota cantandum Italia exhiberet, cum nequicquam hortatus amicum esset, ad impudentissimi hominis retundendam audaciam contra hunc

* *Risposta al libretto intitolato: Lettere di M. Francesco Petrarca ec.*

arma ſumere decreverat. At enim per ea tempora Muratorii familiares ac patroni, quorum plures tum Patavii tum etiam Venetiis erant, a Senatoribus, queis ea provincia demandata eſt, privilegium irrogari Schiavo curarunt, ne quid amplius contra Muratorium typis ederet, cum nebulo pluſquam C. eſſe contra Muratorium penes ſe vulgandas epiſtolas importuniſſime gloriaretur. Urſius autem paullo poſt non ſine magno litteratorum totius Italiae hominum moerore e vivis ereptus eſt. Neque tamen defuere, qui pro Muratorio pugnarent. Ex iis Theobaldum Cevam & Vincentium Cavalluccium commemorare ſufficiat. Ipſe demum Schiavus ad ſanam mentem redire viſus eſt, quin & cum Muratorio palam reconciliari voluit. Ipſius enim eſt *Praefatio ad verſus Laurae*, quam typographi nomine Muratorio inſcripſit. Verum ad poetica Muratorii opera redeamus. Jeſuita Buhurſius, qui Gallicam ita percallebat grammaticam, ut in minimis maximum; ita parum artem criticam, & alia quaedam, de quibus tamen ſcribere volebat, noverat, ut in maximis minimum fortaſſe non inju-

ria dixeris: hic igitur multa in auctoribus praesertim Italis carpere non dubitabat. In libro illo praesertim, quem de modo recte cogitandii Gallice scripsit, plurima effudit, quae minime cum veritatis norma conveniunt. Id ferens aegrius Joannes Josephus Ursius, quem saepe laudavimus, Italorum scriptorum patrocinium a se se suscipiendum esse duxit. Ejus libro respondere conati sunt *Ephemeridum Trevultiensium* scriptores, sed adeo inepta effuderunt, ut Ursio facillimum fuerit, editis anno MDCCVII. *quatuor ad Dacieram* singulari doctrina mulierem *epistolis*, eosdem convincere. His epistolis undecim aliae adjectae sunt a praecipuis viris Italis doctrina praestantibus datae, quas inter una satis longa Muratorii eminet. In ea Muratorius illum Lucani versum defendit

Victrix causa Diis placuit, sed victa Catoni:

quem Trevultienses contra Ursium scribentes maximae damnaverant impietatis. Alios etiam egregios poetas ab adversariis laudatos etiam pejora de falsis Numinibus scripsisse ostendit: sapientissimos quosque viros quan-

topere illa contempserint, pluribus patefecisse: neque a magistratibus, neque a legibus fuisse interdictum, quominus quid quisque vellet de iis affirmaret: id praecipue Stoicis fuisse concessum, qui sapientem suum Diis ipsis anteferre videbantur: neque vero Αθεοτητα sapere illum Lucani versum,

Jupiter est quodcumque vides, quocumque moveris;

cum aliis in locis homo Stoicus alia permulta eademque praeclara de natura divina litteris mandaverit. Non modo majoris est molis, sed & multo majoris pretii liber, quem ad Italicos Francisci Petrarchae versus illustrandros exaravit. In prooemio hujus libri Antonio Rambaldo Comiti Collalti ac Nobili Veneto inscripti rationes aperit consilii sui in carminibus Etruscis Petrarchae edendis. Etenim praeter emendatissimam editionem anno MDXL. Venetiis factam, antiquissimorum codicum fidem secutus est, duorum praesertim, qui in Estensi bibliotheca servantur; & editionem Romanam Friderici Ubaldini anni MDCXLII. multorum ex iisdem carminibus ad αυτογραφον ipsum, quale

in bibliotheca Vaticana aſſervatur. Diſſerit etiam de epigrammatibus quibuſdam Petrarchae nondum editis, aut de quibus ipſe in libris *de Perfecta Poeſi* mentionem fecerat. Idem patefacit, quare *Conſiderationes* Taſſoni cum *Adjunctis & Adnotationibus* Hieronymi Mutii, quas ex Mutii libro idem Taſſonus excerpſerat, iterum ediderit, quamvis illas *Conſiderationes* non eſſe magni ponderis pluribus in locis oſtendat. In fine hujus prooemii eos laudat, qui contra ipſum adornaverant *Defenſionem trium de oculis cantionum*, quibus quare nunc minime reſpondeat, admonet. Deinde vitam ſubtexit Franciſci Petrarchae, quod etſi fecerit poſt auctores omnino XXV. qui eamdem fuſe deſcripſerant, negari non poteſt aliquid etiam novi lectoribus attuliſſe. Quod attinet ad *Obſervationes*, quae vel maxime veniunt in hoc opere conſiderandae, ſatis perſpicuum eſt, Muratorium non eaſdem exaraſſe, ut Petrarchae gloriam leviſſima etiam ex parte imminueret. Etenim & ſaepius egregium poetam contra obtrectatores defendit, & plurima, quae in eo eminent, ſtudioſe perſequi-

tur, ac magnifice laudat. Igitur id tantum ſibi ponit ob oculos, ut juvenibus conſulat, qui difficile, quae in eo poeta reprehenſione digna ſunt, agnoſcunt, & ex ejuſdem auctoritate ſe ſe in errores ac vitia abripi ſinunt. Quae ipſe carpit, ſane carpenda ſunt, ſi partium ſtudio ſepoſito, eam ſententiam ferre velis, quam res & veritas ipſa ferri patiatur. Quamobrem injuria, quod hic noſter contra Petrarcham ſcripſerit, plures praeſertim Etruſci ſuccenſuerunt. Rationem autem hic etiam ſequitur, quam in extremo libro *de Perfecta Poeſi* ſequutus fuerat, ut poſt quodlibet carmen judicium exponat ſuum. De re autem univerſa ita pronunciat: carminum genus, quod Itali *Sextinas* vocant, tum Petrarchae, tum aliorum quoque veterum tam parum referre boni, ut vix ea legi mereantur; *Cantiones* autem Petrarchae multo pluris eſſe faciendas, quam ipſius epigrammata, quae *Sonetti* ab Italis nuncupantur, quamvis inter haec quaedam ab ipſo Apolline dictata eſſe videantur. De *Triumphis* etiam ſequitur opinionem ſapientiorum: eſſe hos ceteris Petrarchae Ita-

licis verſibus omnino deteriores; inventionem eſſe laudandam ſummo poeta dignam; pulcherrimas in iis legi deſcriptiones, partes, affectus, verſus; non tamen haec eſſe carmina, quae ſummis eumdem lyricis vatibus inſeruerint. Quae cum ita ſint, meo quidem judicio, ſapienter Auctores *Ephemeridum Litteratorum Italiae*, cum eas *Obſervationes* collaudaſſent, Muratorium inter eos, qui felicius ad Florentini Horatii carmina illuſtranda manum admoverint, atque iter adoleſceutibus ad optimam ipſius imitationem patefecerint, recenſendum eſſe pronunciarunt. Haec de poeticis rebus Muratorius, queis etiam addere poſſemus ab eo fuiſſe conſcriptum *Articulum XIII.*, qui eſt in *Volumine V. Ephemeridum*, quas modo laudavimus, ubi de verſibus ac de aliis ſoluta numeris oratione elucubratis, ac de *Theatro* praeſertim Petri Jacobi Martellii tam apte copioſeque diſſeritur. Neque vero, quod pertinet ad humaniores litteras, poeſim dumtaxat Muratorius excoluit, ſed & cetera, quae reſpiciunt affines diſciplinas & eloquentiam, il-

lam praecipue, quae inter ſcribendum exeritur. Cum enim ſatis commodam vocem ei natura denegaſſet, neque multum, quod jure in tanta doctrina mireris, ad verba ex tempore facienda comparatus eſſet, bonus orator neque eſſe potuit, neque ut eſſet adlaboravit; quamvis & quaedam ejus *Oratio de ſpei Chriſtianae virtute*, & alia quaedam inedita, quae de ſuggeſtu dixerat, a doctis etiam auditoribus collaudata fuerint. Sed certe praeſtantiſſimam eloquentiae formam animo ipſum imbuiſſe vel ex iis conſtat ſapientiſſimis monitis atque praeceptis, quae de illa dedit, cum de optimo in diſciplinis atque artibus ageret ſenſu. Stylus vero illius tum in iis quae Latine, tum in iis quae ſcripſit Italice, is meo quidem judicio fuit, qui hominis non eſſe non poterat in plurimis exarandis maximi momenti libris toto vitae ſuae tempore exercitati. Affert ille quidem omnino mirabilem quamdam in rebus etiam ſpinoſis obſcuriſve natura perſpicuitatem, nec ſolum a brevitate nimia, ſed & a moroſa omni prolixitate abhorrentem. Nun-

quam tamen Muratorius est habitus ab iis, qui nollent immeritis etiam laudibus eumdem ornare, oratione tam limatus atque politus, ut in vitia quaedam haud facile incurrat. Nativam quamdam ille secutus est dicendi rationem ab ornamentis fere omnibus alienam, ut res omni quidem loco, verba tamen haud unquam quaesivisse magnopere videatur. Hinc ille, quanquam a magnis vitiis abest, in iis praesertim quae materno sermone tradidit litteris, non tamen iis refulget virtutibus, quae multo diligentiorem operam scriptionemque desiderant. Ceterum, quod pertinet ad libros ejus de litteris humanioribus, primo quidem commemoranda videtur *Dissertatio de linguae Graecae usu & praestantia*, quae tamen ante obitum ejusdem evulgata non fuit. Hanc ille scripsit adolescens anno MDCXCIII. cum sub initium ejusdem anni operam ei linguae navare incoepisset, & ad Gibertum Borromaeum, qui postmodum Ecclesiae Romanae ex Cardinalibus unus, & Novarae Episcopus fuit, misit. Quicumque illam legit, non leviter admiratus est, quod tantam in ea lin-

gua peritiam tam brevi tempore consequutus esset. At sub extremum tempus aetatis cum per hiemem anni MDCCXLIX. opera Joannis Chrysostomi diligentius lectitasset (neque enim eo tempore quidquam scribere per valetudinem potuerat) opusculum condidit *de popularis eloquentiae laudibus*. Hominem ille sumit doctrina liberaliter institutum, & aliquo jam imbutum usu, eumdemque docet moderari orationem multitudinis auribus accommodandam, ad oblectandos animos, ad impellendos ad ea probanda, quae non genus sermonis, ut fieri solet in scholis, exile, aridum, concisum ac minutum, sed liquidum ac fusum ac profluens expostulant. Illuc autem rapit lectorem, ubi non seclusa aliqua aquula teneatur, sed unde universum eloquentiae flumen erumpat. Quanquam enim ille non habitavit in hac arte tractanda, ut ii solent, qui se se germanos ejus magistros profitentur, eadem acie mentis, qua tot aliarum viderat vim naturamque rerum, haec quoque aspexisse dicendus est. Hic postremus Muratorii liber post mortem ejus Venetiis, ac demum simul cum u-

niverſis ejuſdem carminibus ad ea tempora vulgatis in lucem editum fuit. Sed haec omnino pauca, cum de tanto agatur viro. Jam gradatim ad alia veniamus. In rebus pertinentibus ad philoſophiam, quae ſola, poſt religionem divinitus traditam, hominibus inter tam craſſas inſcitiae tenebras conſtitutis lucem veritatis afferre poteſt, non inſipiens fuiſſe Muratorio judicium ex pluribus ab eo conſcriptis apparet. Quanquam negari haud poteſt eam philoſophiae partem, quae eſt de natura rerum, non eadem induſtria, qua ceteras facultates, a Muratorio fuiſſe cultam, quemadmodum & illud omnino verum eſt, in mathematicis diſciplinis, ſine quibus illa vix, aut potius nullo modo ſtare poteſt, fuiſſe noſtrum omnino rudem. Verum illam philoſophiae partem, quae de moribus aut officiis agit, nec non omnia praecipit, ex quibus evadant homines honeſtatis laude perfecti, ac ſimiliter aliam, quae verſatur in diſferendi ratione, ac veritatis inveniendae modum ſtudioſius inquirit; quin & alia quaedam humanae ſapien-

tiae capita libris diligenter conſcriptis illuſtrare conatus eſt. Opus Muratorii, quod *Philoſophia Moralis* appellatur, an. MDCCXXXV. Veronae primum, ac poſtea ſaepius in aliis Italiae urbibus typis commiſſum, non in poſtremis numerandum eſt, quae philoſophiae partem illam ceteris utilitate ac dignitate praeſtantiſſimam exornent. Non ille Ariſtotelis agit interpretem, non in alicujus jurat verba magiſtri, quod praeter quam a Montagnio paucisve aliis factum ad ea tempora fuerat, verum philoſophandi ratione prorſus nova ſuaque fretus pulcherrimum ita tractat argumentum, ut vix aliquid magnificentius afferri, vix aliquid poſſit utilius. Anno autem MDCCXLV. Venetiis librum edidit *de viribus humanae mentis*, quo Pyrrhonis redarguit diſcipulos. Praecipue tamen evertere nititur quod in libro Petri Danielis Huetii Epiſcopi Abricenſis *de imbecillitate mentis humanae* legerat. Videlicet hic auctor cum libris praeclare ſcriptis & de nobiliſſimis quibusque diſciplinis & de ipſa Religione Chriſtiana fuiſſet optime meritus, vertit ad extremum omnia, opuſque reliquit, quo

vel philosophiae vel Religionis adversarii non leviter abuterentur. Ponit enim eadem, quae Sextus Empiricus, ut in eo libello ne argumenti quidem aut sententiarum novitatem vel commendare vel admirari possis, neque veretur celebrem hunc Pyrrhonis assectam totius philosophiae contemptorem laudibus haud sane meritis in caelum extollere. Hoc igitur Huetii opus confutandum sibi Muratorius assumit, quin & majus aliquid molitur. Cum enim celeberrimi hominis vel ipsam auctoritatem, & quam ille sibi peperit doctrinae famam Sceptici soleant nobis opponere, volumen ipsum non genuinum Huetii foetum, sed omnino suppositum fuisse conatur efficere. Ratio autem ejus potissima est, quod hoc opus Gallico sermone conscriptum ipse haberet in manibus, cum Latine fuisse elucubratum accepisset. Verumenimvero Sceptici recentiores saepe memorant utroque sermone fuisse illud ab Huetio elaboratum. Itaque Muratorii ratio nihil aliud melius aut liquidius ostendit, nisi ipsum a libris perlegendis, qui viderentur Christianae Religioni adversari, valde refu-

gere consuesse. Hoc quidem Solius etiam diserte narrat, & in magnam putat avunculi gloriam vergere. Id fortasse poterat non modo sine nota negligentiae, sed & cum laude pietatis a doctissimis etiam ac religiosissimis hominibus fieri, cum nondum ut nostris usuvenit temporibus, tanta vis librorum vel ipsa Christianae fidei fundamenta convellentium ex aliis regionibus in Italiam ingruisset. Nunc enim profecto vel lectoribus vel caussae non satis bene consuleret, qui scribendum de hujusmodi rebus ultro susciperet, & in iis tamen libris fere hospes esse vellet. At enim ex aliis quoque libris omnino constat, Huetium opus idem & Gallice. & Latine scripsisse. Demum Suazetius Amstelodamensis bibliopola Huetii opus ab ejus consanguineo sibi missum typis vulgavit, praemissa (non enim indoctus erat) praefatione, qua satis evertit quidquid, ad probandum illud non fuisse conscriptum ab Huetio, dici potuisset; monens etiam praeter Latinum exemplar, quod ipse accurate descripserat, extare alterum in Regia Bibliotheca Parisiensi depositum; Huetii manum

ibi agnituros, qui eam aliunde noverint. Amſtelodamenſis haec editio peracta eſt anno MDCCXXXVIII. Denique Muratorius ipſe, cum ejus editionis vidiſſet librum, agnovit errorem ſuum, & fruſtra ſe ſe adlaboraſſe confeſſus eſt, ut Huetium ejus perniciosi operis conditi crimine liberaret. Aliud philoſophicum Muratorii opus anno MDCCXLVIII. lucem primo Venetiis vidit. In eo *de viribus illius facultatis, qua quid imaginamur, phantaſiae* vulgo nuncupatae, diſſerit. Quorum ea noſtrae mentis potentia malorum eſſe poſſit origo demonſtrat, & quibus rationibus poſſimus iiſdem occurrere aut mederi malis, ſapienter admonet. Primam ego partium harum vero philoſopho ſatis dignam eſſe non nego, neſcio tamen, an omnia vir valde religioſus commemoraverit, quae commemorari potuerant. Neque enim ille, quaſdam auctoritates nimium fortaſſe veritus, Maffejo prorſus aſſentiri voluit, quidquid poſt Evangelii promulgationem de magicis narratur artibus ubi fraus humana, quod ſaepiſſime fit, non interveniat, ipſius *phantaſiae* ludis atque mendaciis tribuendum

hujus operis partem plurimum continere utilitatis, quisquis eam perlegerit, facile agnoscet. Ad philosophiam quoque pertinet *scientia medicorum*, cujus aliquam non sine magna laude partem Muratorius attigit; quamvis ea studia viderentur ab iis, quae profitebatur, quam quae maxime aliena. Sed ea pestis, quae anno MDCCXIII. per multas Germaniae provincias debacchata est, quam bovina pestis longe lateque diffusa praecesserat, & quae, cum remittere multum visa esset in iisdem partibus, iterum non minus quam antea ferox extitit, occasionem detulit nostro legendi & in adversaria conferendi quidquid de hoc argumento summi viri litteris consignaverant. Hinc librum facile composuit *de rationibus, quas eo tempore, quo pestis grassatur, tum Magistratus, tum Medici, tum sacri Pastores animarum sequi debeant*. Liber hic a medicis ipsis plurimi factus est. *Praefatio* praesertim haud ita brevis vehementer ab iis probatur, qui de rebus hisce judicare possunt. Ab anno autem MDCCXIV. saepius, quam alia quaevis opera Muratorii, propter argumenti utilitatem praelum subiit.

biit. Factum autem est id etiam in Anglia anno MDCCXXI., iis dumtaxat omissis, quae ad *Ecclesiasticum regimen* spectant. Sed ut de ceteris hujus libri editionibus sileam, omnibus ea Mutinensis praestare videtur, quam Vigonii fratres ac Joseph Cairolus anno MDCCXXI. perficiendam curarunt. Etenim ea suis locis additamenta quaedam auctoris ipsius habet, nec non *pestis, quae Massiliam depopulata est, Narrationem*. Hanc vero collegit Muratorius e medicorum plurium, qui eidem interfuerant, testimoniis, suisque animadversionibus illustravit. Pestis etiam Messinensis effecit, ut pluries hic idem liber vulgaretur. At enim, quod caput est, Panormitani ejus utilitatem vel maximam experti sunt, & innumeris laudibus celebrarunt. Iis enim usi rationibus atque praeceptis, de quibus fuse Muratorius ac luculenter agit, tantum malum a suis moenibus, queis imminere videbatur proximius, avertere potuerunt. Verumtamen hic etiam Muratorii liber suos habuit adversarios. Multis id displicuit, quod praesertim de Massiliensi peste differens statuere conatus fuerat, hoc

teterrimum morbi genus e quibusdam esse corpusculis aut effluviis aut atomis, quae cum venefica quadam eademque subtilissima natura polleant, in hominis corpus evolantes magna ferocia humores perturbent, spiritusque conficiant; ex quibus universa consequantur, quae in ea, de qua diximus, *pestis Massiliensis narratione* describuntur. Itaque Bartholomaeus Corte Mediolanensis medicus *epistolam* (sic enim vocavit) *apologeticam* ad Muratorium ipsum eodem anno MDCCXXI. edidit Mediolani, ut celeberrimi viri Antonii Vallisnerii defenderet opinionem. Ea quidem ferebat, pestem non aliunde existere, quam ab incredibili quadam vermiculorum multitudine, qui per contactum a corpore in corpus facillima ratione transeant. Cum fusius ea de re disputare Ludovicus ab instituto suo fortasse duceret alienum, neque adversario quidquam responderet, illius partes ultro suscepit Carolus Richa medicinae Doctor in Academia Taurinensi sub finem alterius partis *Historiae*, quae *morborum vulgarium* inscribitur, anno MDCCXXII. in lucem editae. Quoniam de rebus agimus

ad medicinae ſtudium pertinentibus, hoc loco memorabimus Joannem Baptiſtam Davinium, Ducis Mutinae medicum, hortatu Muratorii *Diſſertationem* anno MDCCXX. edidiſſe *de potu vini calidi*, quam ipſi dicavit. Multae adjiciuntur huic libro epiſtolae ad Muratorium de hoc eodem argumento datae cum alia quadam Auctoris ad Valliſnerium. Sed & inter eas docta Muratorii ejuſdem epiſtola legitur. Philoſophiae quidem ut finis praeſtituitur hominum, quanta maxima poſſit in hoc eſſe terrarum orbe, felicitas. Ea re ſcientia, quae politica vocari ſolet, ad veri nominis philoſophum vel maxime pertinet. Quamobrem & Plato & Ariſtoteles & Cicero & Seneca & Plutarchus & alii veteres eamdem ſcientiam ſuis curis, vigiliis atque laboribus digniſſimam judicarunt. Eos imitatus noſter tria conſcripſit opera, quae non levi civitatibus univerſis emolumento eſſe poſſent. Primo quidem an. MDCCVIII. Mutinenſibus typis libellum edidit *de ratione pacem inter privatos homines facile conciliandi*. Occaſionem autem hujus exarandi libelli ei detulit vir equeſtris ordinis, qui praeclare

munere in patria sua fungebatur pacis inter homines praecipue nobiles componendae. Hic magnam in eo difficultatem experiri se se conquerebatur, quod non raro haud facile statui posset, an ea vera essent, quae ad sui defensionem afferebant, qui exercebant inimicitias; cum facta ne revera fuissent an secus, quae praeferebant illi, non satis constaret. Itaque Muratorius ab eo rogatus, ut aliquam ad id aperiret viam, conscripsit hunc librum, prudentibus monitis omnino plenum. Attamen quantum is ea scientia, de qua loquimur, nec non alia prorsus affini juris legumque praestiterit, ex eo libro, quem *de vitiis ac naevis Juris prudentiae* composuit, luculentius apparet. Ille quidem cum anno MDCCXXVI. a Carolo VI. Romanorum Imperatore non levia benevolentiae accepisset indicia, *Dissertationem* elucubravit illi dicandam *de codice Carolino*, *sive de novo Legum Codice instituendo*. Hunc tamen libellum non modo ipse non edidit; sed cavit etiam, ne post mortem suam ab heredibus aut alio quovis ederetur. Nimium enim fortasse ausus fuerat, nimium-

que tentaverat, quod operis titulus ipſe declarat. Verumtamen uſus eſt iis, quae ad eum librum condendum collegerat, ad alium Etruſca lingua exarandum, de quo ſermonem inſtituimus. In eo concluſionibus centum nonnulla complectitur, quae correctione in pleriſque Tribunalibus digna videbantur, aut in quibus alio quovis modo recentiores (de his enim dumtaxat loquitur] leges quidvis haberent vitii non ſine aliquo civium incommodo. Neque vero ſibi & ingenio ſuo judicioque, cum iſta ſcriberet, quamvis graviſſimis atque maximis confiſus eſt noſter; ſed cum principibus in patria jureconſultis omnia contulit, quin & exterorum quoque ſapientum ſententias exquiſivit. Quamobrem qui temeritatis Muratorium quaſi in alienas poſſeſſiones irruentem coarguerunt, eos omnino temere loqui ac ſentire facillima ratione convincitur. Editus eſt hic liber primo Venetiis anno MDCCXLII. ac poſtea ſaepius tum Venetiis, tum etiam alibi, poſt mortem quoque Ludovici Antonii nonnullis additis, quae ab eodem auctore prodiiſſe Solius, haud ſemel a nobis

honoris cauſſa nominatus , teſtatum reliquit. Quantus, edito libro, inter jureconſultos rumor extiterit, haud facile quiſque dixerit. Plures Muratorio aſſenſores erant, verum obtrectatores fortaſſe plures, cum cauſidicorum praeſertim venale genus admodum aegre ferret ea vituperari, ex quibus tot corrogare pecunias tanta cum facilitate conſuevit. At hos humaniorum fere litterarum ac politiorum artium expertes quis minime contemnat? Aliqui tamen etiam ex doctioribus ſcripſerunt in Muratorium; ac primo quidem Joannes Antonius Querinius ac deinde Franciſcus Amorca de Latamo. Qui dialecticam vel primoribus, ut ajunt, labris attigerit, etſi juris prudentiam ne a primo quidem limine ſalutaverit, duobus hiſce viris facillime reſpondeat. Laudibus enim pugnant, iisdemque magnificis, quas ei facultati homines impertiti ſunt omni tempore. Atqui laudes illae minime prohibent, ut quod humanum opus eſt, vitiis careat aut naevis. Majoris momenti (vix enim commemoranda eſſe putamus quae Auguſtinus Matteuccius oppugnavit) duo viri celebres in Academia

Neapolitana Franciſcus Rapolla & Paſqualis Cirillus, qui tamen ita ſcripſerunt, ut maximo in pretio ſe ſe habere, quem carpebant, auctorem aperte ſignificarent. Quin & Cirillus diſerte praedicavit, Muratorii librum eſſe digniſſimum, ut ab iis, qui reipublicae procurationi praeſunt, in manibus habeatur, ac multas ex illo poſſe in publicum bonum utilitates exiſtere. Ceterum Muratorius hic etiam tenuit morem ſuum nemini, a quo carperetur, reſpondendi, niſi forte nomine violatae pietatis & religionis poſtularetur. Solum ad Franciſcum Rapollam, qui ſuum ei librum miſerat, humaniſſimam, quo proprium tueretur opus, dedit *epiſtolam* *. In ea Rapollae tum doctrina tum voluntate publicum provehendi bonum collaudata, illum a propoſito aberrare modeſte admonet. Defendebat enim Rapolla antiquam juris prudentiam ac legum collectionem juſſu Caeſaris Juſtiniani peractam. Eam enimvero noſter haud ſpreverat duas tantum aut tres

* Vid. eam apud Solium edit. Aretinae Append. N. XI.

in illa peculiares leges haud ſatis probans: Deinde ſemper illud vitio minime carere convincit, hujuſmodi leges eſſe, ut magnae quae ſunt, diſſenſiones interpretantium, in magnum vergentes incommodum civitatis, non eſſe non poſſint. Profecto ſi meum eſſet de magnorum hominum controverſiis aliquod ferre judicium, Muratorio illud prorſus aſſentirer: multo commodius, utilius atque omni ex parte melius futurum fuiſſe, ſi rei publicae moderatores curaſſent, ut Juſtiniani leges & clarius expreſſas & vernaculo ſermone perſcriptas haberemus, iis quae ſaepius repetuntur in digeſtis omnino reſecatis, legibus diſcordibus amputatis, nec non regulis indicatis, quas jureconſulti ſagaciſſimi, praeter illas in ea collectione contentas, innuerunt, cum res ad ſua principia revocarent. At enim librum Muratorii de *juris prudentiae maculis aut naevis* a cenſuris univerſis vindicandum illuſtrandumque ſuſceperat vir Muratorio multis juſtiſſimiſque de cauſſis amiciſſimus Dominicus Brichierius Columbius, qui nunc difficillimo muneri apud D. N. Petrum Leopoldum Magnum E-

truriae Ducem non levi cum gloria praeest. Gravissimis tamen curis implicitus, quod volebat perficere nunquam potuit. Ceterum quid in scientia juris ac legum posset Muratorius, ex libris etiam ejusdem *de caussa Comaclensi* scriptis (quidquid plures Romani dixerint) apparet satis. Eos certe Victorius Amedeus Regum sui temporis nemini prudentia & sagacitate secundus tanti faciebat, ut Muratorium *optimum inter Italos Advocatum* & haberet & appellaret. Hoc autem a Cajetano Cennio, qui non satis aequus in Muratorium extitit, temere negatum * Solius gravissimis comprobat testibus **. Id videlicet Muratorio scripserat Carolus Richa Regis medicus litteris datis XV. Kalendas Martii anno MDCCXX., & an. MDCCXLII. confirmaverant plures dignitate conspicui homines ex Caroli Emmanuelis Sardorum Regis exercitu. Denique ad extremum contra jureconsultos, qui dictitare solent Muratorium de arte aliena scribendum suscepisse, illud

* *Giornale di Roma ec. anno 1760.*

** Ante vitam Murat. edit. Aretinae an. 1767.

etiam eſt memorandum, inter opuſcula; quae reliquit inedita, reperiri nonnulla, quae *Scripturas legales* illi vocant. Eas inter eminere audivi *ſcriptum* neſcio quod *pro civitate Utinenſi apud Forum Julium*, cui competere jus negatum fuerat, ut ex ea Melitenſes Equites creari poſſent. Ex his, inquam, omnino conſtat, in ſcientia juris atque legum noſtrum hunc ab illis jureconſultis injuria hoſpitem dici. Tertium opus ad politicam, de qua dudum inſtituimus loqui, ſcientiam vel maxime faciens *de publica felicitate* diſſerit, quam viri principes ac Reges reſpicere ſemper debeant. Hic liber vernaculo ſermone conſcriptus editus eſt anno MDCCXLIX. Venetiis, Lucae tamen adſcito nomine, quamvis iterum eodem anno revera Lucae fuerit in lucem emiſſus. Probatus autem eſt ab univerſis fere lectoribus, ex quibus haud ita pauci litterarum gloria praeſtantes, datis ad Muratorium epiſtolis, quam magnifice ſentirent de illo, teſtari voluerunt. Comes etiam Ricbecourtius, qui tum Etruriae pro Caeſare Franciſco I. ſumma cum poteſtate praeerat, humaniſſimam & ipſe ad auctorem dedit epi-

stolam, qua, libro summopere collaudato, quin & pro suis quibusdam legibus in eo probatis, animi sui demonstrata laetitia, inter magnos aetatis nostrae homines illum ipsum enumerare non dubitat. Sed jam eo devenimus, ut fusius nobis exponendum sit, quantus in eo studiorum genere fuerit Muratorius, quae scilicet eruditionis tum sacrae tum prophanae nomine solent nostris hisce temporibus appellari. Complectuntur autem ea studia historiam, chronologiam, veterum scriptorum, praecipue quod pertinet ad eas disciplinas, illustrationem, & illam in primis nobilissimam atque utilissimam artem, tantopere doctis ab hominibus per duo praesertim postrema saecula excultam, quae proprius ab iisdem critica dici solet. Hic enimvero tanquam in Muratorii regno consistimus. Etenim & ii qui contra Muratorium modo non exercebant inimicitias, aut eidem impotentius invidebant, summae cujusdam & incredibilis eruditionis laudem nunquam ei denegare potuerunt. Primo quidem hic memoranda videtur *Dissertatio de primis Christianorum Ecclesiis*, quam an. MDCXCIV.

vigesimum vix egressus aetatis annum elucubravit, ac Maecenati suo Antonio Felici Marsilio Praesuli juris prudentiae praesertim gloria nobili misit. Ea quidem ante Muratorii obitum typis impressa minime fuit; sed iis laudibus a Marsilio celebrata est, ut imprimi demum non sine auctoris gloria potuerit *. Non possum hoc equidem loco, quin Cajetani Cennii temeritatem iterum arguam. Cum enim hic opus ipsum ad ea tempora ineditum nunquam videre potuisset, nimias fuisse Marsilii laudes & immeritas confidentissime scripsit. Hujusmodi censuras exponere, meo quidem judicio, refutare est. Hinc etiam facile colligas, quid sit de Cennio ipso sentiendum *Anecdota Latina*, quae juvenis edidit Muratorius, parvi facienda esse jactante. Atqui vel primum ipsorum volumen tanti factum est a doctissimis viris, ut ex eo tempore cum Ludovico Antonio jungere amicitias voluerint, ex

* Vide Marsilii epistolam ad Murator. apud Selium in Append. I. N. I.

quibus equidem Joannem Lamium * sequutus commemorabo Henricum Norisium, Joannem Ciampinium, Antonium Magliabechium, Joannem Mabillonium, Bernardum Montfauconium, Danielem Papebrochium, Antonium Mariam Salvinium. Hoc opus primum fuit inter omnia a Muratorio elucubrata, quae quidem ipse typis evulgaverit. Cum enim Mediolani codices Ambrosianae bibliothecae pervolveret, aliquot invenit veterum scriptorum opuscula nondum edita, ad quae statim illustranda incredibili studio incubuit. Primum volumen typis Mediolanensibus prodiit mense Julio anno MDCXCVII. cum nondum ille quintum supra vigesimum explesset aetatis annum. Continet autem quatuor S. Paulini Episcopi Nolani poemata, quorum tria in honorem S. Felicis martyris condita, ac die ipsius natali pronunciata, *Natalia* appellantur; quartum autem *contra Paganos* inscribitur. Singula vero poemata, praesertim ubi difficiliores occurrunt loci, opportunis illustrat animadversionibus, duas etiam ac vi-

* *Lami elogio del Muratori &c.*

ginti *Dissertationes* subjiciens, quibus res ad trutinam revocat diligentiore dignas examine. Singularum argumenta breviter indicabimus, quod non satis quid in iis contineatur ex ipso voluminis indice appareat. Itaque prioribus octo multa disputat de illustribus aliquot hominibus a Paulino celebratis; at aliis quinque subsequentibus de ipso agit Paulino, cujus vitam atque res gestas in clariore, quam fuisset ad ea tempora praestitum, luce collocat. Decimaquarta *Dissertatio de miraculis* agit S. Felicis, cujus etiam obitum, contra sententiam antiquiorum, ad quartam Aerae vulgaris aetatem eumdem referentium, ad secundam pertinere S. Paulini auctoritate statuere se se posse putat. Tum XV. *Dissertatio* corpora sanctorum Martyrum Gervasii atque Protasii a Divo Ambrosio, non anno CCCLXXXVII. ut Baronius, Puricellius, aliique existimarunt, sed anno CCCLXXXVI. inventa, atque hinc ad annum CCCLXXXVII. Divi Augustini conversionem ad Catholicam Fidem esse rejiciendam probat. XVI. Henricum Ottium Calvinianum impugnat, qui Baronium reprehen-

derat affirmantem, aureis atque argenteis vasibus ac pretiosa supellectile veterum Christianorum templa fuisse exornata, atque in iis ad Martyrum sepulchra cereos ac lampades accendi consuesse. De veterum Christianorum sepulchris agit XVII., ac morem intra septa Ecclesiarum cadavera humandi multo esse antiquiorem Gregorii Magni temporibus contra Kepperum aliosque Protestantes ostendit. De votis atque *votivis* Christianorum *oblationibus in Sanctorum honorem* est XVIII. qua Erasmus Reterodamus, qui in dialogo; cui titulus *Naufragium*, ea deriserat universa, refutatur. At XIX. Pagium oppugnat, qui *Sanctorum* plerorumque *festivitates* non iis, quibus mortui fuerant aut sepulti diebus, sed aliis omnino celebratas fuisse posuerat. Quaenam sententia Paulini fuerit in iis poematibus de rerum elementis, in quibus etiam caelum numerabatur ab eo, XX. explicat, & in eadem opinione de caelo non modo quosdam Ecclesiae Christianae Doctores, at ipsum Aristotelem fuisse demonstrat, quamvis id ejus recentiores interpretes nunquam adverterint. De forma san-

ctissimae Crucis XXI. disputat, ac Paulini temporibus non modo quam *Commissam* dicimus, sed & quam *Immissam*, qualem videlicet nos effingere consuevimus, in usu fuisse conficit. Postrema demum *Dissertatione* de operibus Paulini deperditis agendum sumit, ac nonnulla eorum fragmenta colligit, & quas variantes lectiones appellare consuevimus. Ex iis putasse Paulinum, quod Hierosolymae excidium anno post Christi in caelos ascensum XLII. contigerit, ejusque mors anno XV. fuerit Tiberii Caesaris, duobus Geminis consulibus, hoc est Aerae vulgaris anno XXIX., deprehendit. Denique ad extremum appendicem addit *de antiquo Jure Metropolitae Mediolanensis in Episcopum Ticinensem* in octo capitula tributam, in qua septem prioribus Ecclesiae saeculis hunc illi fuisse subjectum idoneis argumentis videtur ostendere. Hoc est primum illud *Anecdotorum* volumen, quod vix conscriptum juvenis Muratorius, ut ipse testatur in *epistola de studiorum suorum ratione ad Comitem Articum de Porcia* familiarissimum suum, nemine consulto,

ſulto, nec limae nec morae patiens multo felicius quam prudentius edidit. Ea, quae hoc in volumine continentur, iterum typis edita ſunt Veronae an. MDCCXXXVI. cum Paulini univerſa imprimerentur opera, aliquibus tamen ab Auctore ipſo immutatis, aliquibus etiam additis. Quae vero contra opus iſtud ſcripta ſunt a nonnullis, leviſſimi momenti videntur eſſe. Anno MDCXCIX. Euſtachius a S. Eubaldo in *prooemio* ad librum *de Metropoli Mediolanenſi*, quod ipſi Muratorio inſcripſit, *Chronicon Datii manuſcriptum* idem eſſe atque illud Landulphi Mediolanenſis hiſtorici, contra ſententiam Muratorii, multis argumentis probare contendit. Non ante iis reſpondere Muratorius voluit, quam cum volumine IV. *Rerum Italicarum ipſius Landulphi Chronicon* ederet. Tunc enim iis, quae ab Euſtachio fuerant allata, in *prolegomenis* abunde ſatisfecit. Alii quidem litteratiſſimi viri in eo diſſenſerunt a Muratorio, quod poema quartum, quod ipſe Paulino tribuerat, alius poetae, cui nomen Antonio fuiſſet, foetum eſſe dicendum exiſtima-

rent. Potiſſima vero ipſorum ratio fuit; quod in primo poematis verſu Antonium ipſe videatur ſe ſe appellare, cum dicat,

Diſcuſſi, fateor, ſectas Antonius omnes.

Inter eos, quos laudavimus, homines eminent Joannes Lironius, Joannes Albertus Fabricius, ac demum qui *litterariam Galliae hiſtoriam* anno MDCCXXXV. emiſerunt. Illi argumento Muratorius in una enarratione Veronenſis, de qua diximus, editionis haec repoſuit: *Antonius. Quem Paulinus haec adloquatur, quis me doceat? Nominativum pro Vocativo ab antiquis adhibitum oſtendit Voſſius Lib. IV. Cap. V. de Arte Grammatica*. De aliis, quae contra Muratorii ſententiam a Gallis illis auctoribus allata ſunt, vide Solium *. Jam vero alterum *Anecdotorum Latinorum* volumen an. MDCXCVIII. typis etiam Mediolanenſibus Muratorius publici juris fecit. Primo quidem *prolegomenis* & *animadverſionibus* elucidat *Profeſſionem Fidei* aut *Apologiam Bacchiarii* ſcriptoris ad III. ſaeculum

* *Vita del Muratori Cap. IX. §. 4.*

Aerae Christianae pertinentis, quam deperditam eruditi viri existimaverant, ipse autem in codice Ambrosianae bibliothecae annorum saltem mille antiquitatem praeferente adinvenerat. Deinde *historiam* exhibet a *Joanne de Cermenate conscriptam*, qui scriptor saeculi XIV. res ab Henrico VII. Imperatore gestas in Italia fusiore quam ceteri oratione persequitur. Exinde *fragmentum* describitur *vetustissimum*, in quo Manichaeorum damnantur errores. Hoc autem singulari *Dissertatione* illustratur. Tum oratio subsequitur adhuc inedita Aeneae Sylvii Piccolominei Senensis Episcopi, qui Pius II. postea dictus est, cum Romanam cathedram tenuit. Eam Vindobonae habuerat Aeneas an. MCCCCLXII. cum Pontificius illic esset Nuntius, contra populos Austriae, qui Nicolai V. jussibus obtemperare detrectaverant appellantes ad Generale Concilium. Subjicit huic *Dissertationem* suam Ludovicus Antonius formulam exhibens manumissionis, sine qua nemo poterat ex aliqua familia seu domo sacros ordines suscipere, tum de ipsa manumissione, tum de prisco codice, ex quo illam habue-

rat, erudite multa obfervans & adnotans. Alia *Differtatione* illuftrat *Catalogum fanctorum Martyrum*, qui temporibus S. Gregorii Magni Romae fepulti colebantur; quem quidem non ex Ambrofiana bibliotheca, ex qua cetera opufcula, fed ex mufaeo Settaliano Mediolani habuerat. Demum inedita quaedam *Chronica Regum Italorum*, *Conftitutionem Henrici I. Imperatoris*, verfus aliquot antiquiffimos in bibliotheca quondam S. Ifidori Hifpalenfis affervatos, & *Expofitionem Fidei Venantii Fortunati* profert, & ex hac occafionem fumit condendae *Differtationis de vero Symboli auctore, quod Divo Athanafio tribuitur*. Demum *Barzizii orationem epitalamicam* & aliam incerti auctoris faeculo XV. habitas proferens Borromaeae gentis, quae in illis celebratur, laudes fingulari *Differtatione* perfequitur. Ex Bacchiario, de quo diximus, occafionem accipit *Differtationis de quatuor Temporum jejuniis*, cui *Commentarius* fubjicitur *de Corona Ferrea*, qua nimirum in Italiae Reges Romani Imperatores inaugurabantur. Hoc alterum *Anecdotorum* volumen non minus, aut fortaffe magis, quam primum do-

ctiſſimis placuit hominibus. Fontaninius tamen anno MDCCXVII., cum maxime de rebus Comaclenſibus arderet controverſia, Muratorii *commentarium de Corona Ferrea*, alia ejuſdem argumenti edita *Diſſertatione*, carpendum ſumpſit. Ut aliquid ei reponeret Muratorius eo tempore minime curavit; at cum epiſtolae reſponderet Joannis Burchardi Menchenii, qui Muratorium ſciſcitatus fuerat, quid eſſet de Fontaninii rationibus omnino ſentiendum, easdem ſibi diſſolvendas ſuſcepit *. Alia etiam ad ſuam contra Fontaninium defendendam opinionem attulit in eo *prooemio*, quod *Chronico* praemiſit *Matthaei Villani*, cum XIV. adornaret *Rerum Italicarum* volumen. Locus ipſe poſtulat, ut aliquid *de tertio & quarto* dicamus *Anecdotorum Latinorum volumine*, quorum utrumque, cum Ambroſianae praeſideret bibliothecae, maxima ex parte confecerat, quamvis non ante annum MDCCXIII. lucem ea vi-

* Aliqua Muratorianae epiſtolae fragmenta Petrus Burmannus edidit poſt praefationem ad P. I. Volum. IV. *Theſauri Scriptorum Italiae*, quem a Greyio inchoatum ipſe produxerat,

dere potuerint. Edenda autem curavit typis Patavinis Georgius Cornelius Patavinus Episcopus, S. R. E. Cardinalis, vir de litteris ac litteratis hominibus optime meritus. Ideo libros eos fratri Cardinalis Venetiarum Duci auctor inscripsit. Quae contineantur in iis hoc loco prosequi & nimis longa res esset & minime necessaria. Etenim ex eadem Ambrosiana bibliotheca multa deprompsit noster adhuc inedita veterum Latinorum scriptorum opuscula, epistolas, orationes, sermones, aliquot etiam parva chronica & hujusmodi alia, in quibus praeter antiquitatem & auctorum nomina nihil admodum fortasse suspexeris. Neque vero suam aliquam iis *Dissertationem* noster apposuit, quod in prioribus duobus voluminibus praestiterat; quamvis & ea doctis & admodum brevibus praefationibus & quibusdam animadversionibus illustraverit. Ipsa similitudo argumenti nos cogit, ut jam de Muratorii *Anecdotis Graecis* verba faciamus. Ea quidem anno MDCCIX. edidit ex manu scriptis item codicibus. Continet autem hic liber octo ac viginti supra ducenta epigrammata Gregorii Nazianzeni,

cui Theologi cognomen fuit; epiſtolas quinque & quadraginta Firmi Caeſaraeae Epiſcopi, qui ſaeculo V. floruit, epiſtolas quatuor Juliani Imperatoris, quem Apoſtatam dixere Patres, ac denique epiſtolam ad Dionyſium, quae Julio I. Summo Pontifici tributa eſt. Non modo haec omnia, quae in bibliothecarum pulvere deliteſcebant, diligenter collecta edidit, ſumptus in eam rem Cardinali Cornelio, quem paullo ante laudavimus, ſuppeditante, ſed & e Graeco vertit, & perpetuis illuſtravit enarrationibus atque emendavit. Nazianzeni quidem verſus magnam partem ex codice collegerat Ambroſianae bibliothecae ante ſeptingentos annos exarato; partem a Joanne Boivino Regis Chriſtianiſſimi bibliothecario, partem ab Antonio Maria Salvinio, denique partem a Joanne Baptiſta Miraeo ex ordine S. Benedicti obtinuerat. Haec autem epigrammata de multis nos certiores faciunt ad ipſum Nazianzenum, ejuſque domum & amicos pertinentibus, quae videlicet antea latuerant. Ex epigrammate CXXXII. Nazianzenum ipſum fuiſſe matrimonio conjunctum Theoſebio ſan-

ctiſſimae feminae omnino videretur, niſi ſuppoſitum illud fuiſſe Muratorius ipſe multis juſtiſſimiſque de cauſſis eſſet ſuſpicatus. Tres autem *Diſquiſitiones* iis carminibus noſter adjecit, quae magnam *Chriſtianae Antiquitatis* notitiam prae ſe ferunt. Primam *de Syniſactis & Agapetis*, celeberrimo Bernardo Montfauconio dicatam inſcripſit. Ii autem Syniſacti aut Agapiti Clerici erant ſive Monachi, qui poſtquam Deo caſtitatem voverant, cum virginibus Deo plerumque ſacratis cohabitare non dubitabant. Amorem autem erga ipſas aut *communionem* profitebantur, quae ad *ſpiritum* unice pertineret, ex qua etiam re nomen habuerunt. Putat autem Muratorius ab Ethnicis ac praecipue a ſchola Platonis amorem illum adeo periculoſum in ipſos dimanaſſe Chriſtianos, eique praecipue dediſſe operam Origeniſtas, Geracitas, Encratitas ac Gnoſticos, qui non alio nomine quam *Fratrum* ab ipſis Agapetis adamato in nefariis illis commerciis appellari volebant. Multa autem de origine atque progreſſibus illius abuſus, nec non de Patribus atque Conciliis eumdem reprehendentibus erudite per-

ſequitur. Obiter autem haereticos, praeſertim Henricum Dodwellum, confutat, qui Sacerdotum caſtitatem ac virginitatis cultum recentiorum ſaeculorum ſuperſtitionem fuiſſe calumniantur. Altera *Diſquiſitio* Joanni Boivino inſcripta *de Agapis ſublatis* eſt. Agit autem de conviviis, quae Chriſtiani veteres in Martyrum honorem diebus, quos ipſorum *natalitia* vocabant, celebrare conſueverant. Ipſius opinio eſt ſanctorum Patrum maxime Nazianzeni auctoritate fulta, hujuſmodi morem ab Ethnicis fluxiſſe, non ab Apoſtolis. Cum enim illi neceſſariorum & amicorum mortem ſolemnibus epulis proſequerentur, iis mortuorum animos perfrui exiſtimantes, antiquiſſimi Chriſtiani ſtultum ritum non ita facile deſtrui poſſe rati, in purum ac religioſum convertere conati ſunt. Tum de abuſibus diſſerit, qui ſenſim gliſcere coeperunt, quibusque de cauſſis eam ceremoniam de medio tollere Patres & Concilia decreverint. Tertia *Diſquiſitio* Fontaninio nuncupata *de antiquis Chriſtianorum ſepulchris* diſſerit. Illud in hac *Diſquiſitione* nobis occurrit memoria dignius, quod etiam apud

antiquissimos Christianos in Oriente in more positum fuisse probat, ut in sacris aedibus vita functi tumularentur. De lege autem VI. Codicis Theodosiani differit, quae non modo Haereticos, sed & aliquos Catholicos in errorem induxerat. Fidelium sepulturam in Ecclesiis omnino fuisse vetitam. Ostendit autem nullo modo fuisse futurum, ut hujusmodi sepulturam Imperatores interdicerent, nisi antea in more fuisset; sed & eam *Constitutionem* Pancratio Constantinopolis Praefecto missam ad eam tantummodo urbem, non ad Imperium universum pertinuisse, imo ne ad suburbana quidem fuisse extensam; quae hanc eamdem ob caussam valde multiplicari coeperint. Epistolas autem Firmi, de quibus diximus, e codice descripsit bibliothecae Ambrosianae, qui versus XI. saeculum videtur exaratus. Multa autem Auctor adnectit de ipso Firmo cognitu satis digna. In eodem codice epistolas, quas exhibet, Juliani Apostatae invenit. Prima praesertim & quarta erudito lectori gratissimae accidunt. Epistolam Julio I. ab Eutychianis falso tributam eo consilio primum ex codice

Ambroſiano edidit, ut ex ipſa ejus lectione quam futilis ea calumnia fuerit a Centuriatoribus Magdeburgenſibus renovata, facilius appareat. Quartam autem huic *Diſquiſitionem* ſubjecit, cui titulus, *In epiſtolam ſub Julii I. nomine impreſſam*, Antonio Mariae Salvinio dicatam. Oſtendit autem Gennadium Maſſilienſem V. ſaeculi ſcriptorem fuiſſe primum, qui eam epiſtolam Julio Pontifici tribueret, quamvis eamdem, ut idonea Muratorius ratione conjicit, nunquam ille fortaſſe viderit. Opinatur autem noſter cum Leontio Byzantino haereticum Apollinarem ejus epiſtolae verum auctorem eſſe: ac certe Julio Pontifici tribui non poſſe iis efficit argumentis, quibus nulla ſolida ratio reponi poſſe videatur. Ex hoc etiam opere Muratorii liquidius judicari poteſt, quod aliis etiam rationibus omnino conſtat, quantopere Graecum ſermonem ille calluerit. Quamobrem neſcio equidem, quid Cajetano Cennio in mentem venerit, cum ejuſdem ſermonis cognitionem in Muratorianis operibus non multum eminere affirmavit. Eos publico bono non parum conſulere, qui homi-

num quavis eximia laude florentium vitas conſcribendas ſuſcipiunt, nemo eſt quin plane ſentiat ac fateatur. Id cum Muratorius intelligeret, hanc etiam hiſtoriae, quamvis recentioris, & eruditionis utiliſſimae partem in ipſo juventutis flore ſibi duxit excolendam. Cum adhuc eſſet Mediolani vitam exaravit Caroli Mariae Maggii poetae celeberrimi & ſtudiorum & morum ſimilitudine Ludovico noſtro conjunctiſſimi, qui anno MDCXCIX. diem clauſit extremum. Ut enim extincti deſiderium levaret, non modo bene multos effudit verſus, ſed ſtatim ad ejus res geſtas & ſcriptas, moreſque poſterorum memoriae commendandos incubuit. Ea quidem vita edita eſt Mediolani anno MDCC. cum ejuſdem poetae carminibus in quinque parva volumina diſtributis ejuſdem Muratorii opera ac ſtudio. Sed anno MDCCV. Romanis Arcadibus efflagitantibus, ejuſdem Maggii vitam, nec non aliam Franciſci Lemenes, qui etiam & probitate morum, poeſeos & gloria iiſdem fere, quibus Maggius, temporibus celebratus fuerat, in pauciora contraxit, qua de re inter ipſos Arcades coo-

ptatus fuit. Ad haec edidit Mutinae anno MDCCXX. vitam Pauli Segneri Junioris e Societate Jeſu cum *piis Exercitationibus* ea ratione digeſtis, qua ſolebat is eaſdem populo proponere. Maxima quidem fuerat Muratorius jam ab anno MDCCXII. cum Segnero familiaritate conjunctus, eidemque ſacris, ut vocant, in miſſionibus ſemper aſtiterat. Curaverat etiam, ut Mutinae illas perageret; qua de re a multis reprehenſus fuerat, cum dicerent hujuſmodi ſpectacula potius in caſtellis aut pagis apud ruſticos homines, quam apud politiores cives in urbibus exhibenda. Sed exitus apud Mutinenſes Muratorii conſilium haud leviter comprobaverat. Itaque poſtmodum, ut Segnerus an. MDCCXIII. in templo Divi Auguſtini *pias*, de quibus diximus, *Exercitationes* traderet, facile noſter impetravit. Jam ab anno MDCCXV., quo ſcilicet anno Senogalliae Segnerus obiverat, ejus res geſtas memoriae tradere decreverat; ſed pluribus de cauſſis impeditus rem differre coactus fuerat: praeſertim quod Jeſuitae, qui non ſatis adhuc Muratorium fortaſſe noverant, parum ei fidere, nec velle

monumenta quaedam e ſuis tabulariis ad Segnerum pertinentia ejus integritati ac probitati committere videbantur. Quod pertinet ad opuſculum de *piis Exercitationibus* Segneri vitae ſubjectum, auctoris illud non modo reminiſcendi vim prope ſingularem, cum ipſis fere verbis, quibus Segnerus fuerat uſus, ipſe uteretur, ſed & pietatem in Deum ac fervorem quemdam amoris in Jeſum Chriſtum aperte declarat. Reprehenſus tamen eſt liber a nonnullis, quod dicerent pietati erga Deiparam ceteroſque Caelicolas adverſari: qua quidem calumnia vel ſaltem errore, quid injuſtius, aut certe abſurdius excogitari potuerit, equidem neſcio. At de hujuſmodi injuriis Muratorio illatis alio loco. Ludovicus Caſtelvetrus etiam, qui communem cum Muratorio patriam habuit, id promeritus eſt, ut vir tanti nominis ac doctrinae vitam ipſius elucubraret. Praeſtitit id praecipue Muratorius, ut Argelatio neceſſario ſuo morem gereret, qui vitam eam exoptaverat, quo nonnullis ipſam Caſtelvetri opuſculis hactenus ineditis in eorum, quam parabat, editione praemitteret. Illa quidem

ita explicata est, ut hominem in aliorum scriptis dijudicandis quam qui maxime versatum de homine scribere decebat emunctae naris, quem sui temporis Aristarchum non absurde dixeris. At quoniam aliquid de Hannibale Caro Castelvetri multis de caussis adversario detrahere visa est, vehementer offendit Dominicum Lazzarinium virum apprime doctum, at difficilis cujusdam acrisque naturae. Itaque epistolis duabus ad Muratorium, quicum non levis amicitia intercedere visa fuerat, anno MDCCXXIX. datis *, se se Cari defensionem suscepturum esse minitatus est. Multa quidem ipsum animo suo moliri, quo Castelvetri elevaret auctoritatem & scriptorem ejus vitae confutaret, satis apparebat. Quid ille praestiterit, non omnino liquet. Attamen haud temere suspicari mihi videtur Solius, scriptorum, quae anno MDCCXXXII. & MDCCXXXIII. de rebus poeticis contra Muratorium prodierunt, fuisse Lazzarinium auctorem; qua de re alio etiam loco diximus. At multo majorem Castelve-

* Vid., si vis, eas apud Solium in Append. I. &c.

tri vita maledicendi occasionem Justo Fontaninio praebuit ob controversiam de Comaclensi ditione contra Muratorium vehementius irato. Cum enim Fontaninius corrigendum & amplificandum suum *de Itala Eloquentia* librum suscepisset, non dubitavit in ipso Castelvetrum haereticum appellare, quin & eodem nomine contra Muratorium impotentius invehi. Quamvis eodem anno Fontaninius obiisset, non putavit Muratorius, cum tanto de crimine ageretur, sibi dissimulandum. Itaque ut Castelvetrum seque defenderet, anno MDCCXXXVII. libellum edidit Italico quoque sermone, quem *Primum* inscripsit *Examen Italae Fontaninii Eloquentiae*. At sibi vir mitissimus imperavit, neque ultra ut habuerat in animo, progressus est, cum rescivit alios, praesertim Apostolum Zenum, Fontaninii opus ad trutinam revocasse. Attamen Muratorii libellus iterum editus est an. MDCCXXXIX. simul cum *defensione Ferrariensium Scriptorum* a Joanne Andrea Barottio exarata, & aliis quibusdam. Scipio etiam Maffejus Muratorii defensionem contra

Fonta-

Fontaninium ſuſcepit *; quem certe ſapientes quique viri modum omnem in ſuis objurgationibus exceſſiſſe facile conceſſerunt. Vitam quoque Caroli Sigonii ſcripſit Muratorius, hanc tamen Latino ſermone, quemadmodum & alias Tortii ac Raynaldi I., de quibus mox, cum reliquas Italico elucubraverit. Sigonius quidem vir fuerat de litteris ab ipſa juventute optime meritus, nec mediocre decus Mutinenſi civitati addiderat. Itaque cum Argelatius opera omnia Sigonii edere vellet, facile a Muratorio, ut is, quae pertinerent ad tanti viri memoriam colligeret, impetrare potuit. Legitur ea vita initio primi voluminis operum Sigonii, quae Mediolanenſibus typis anno MDCCXXXII. prodierunt. At quod vitam conſcriberet noſter auctor Joannis Joſephi Urſii Bononienſis, non tam nobilitate quam integritate morum ac doctrina praeſtantis, amori tribuit, ac grati animi erga ipſum virtuti omnino ſingulari. Cum enim Mutinae Urſius plures

* Vid. *To. II. delle Oſſervazioni Letterarie* ipſius Maffeii.

vixiſſet annos, magna illi cum Muratorio familiaritas interceſſerat; cumque is anno MDCCXXXIII. mortem obiiſſet, univerſos bibliothecae ſuae libros ipſi Muratorio legato reliquerat. Cum igitur Italica illius carmina imprimenda poſt ejuſdem obitum eſſent, ac reliqua opera, *theſibus* quibuſdam *equeſtribus*, ita enim appellabantur, exceptis, rurſus edenda, vitam ejus Muratorius poſterorum memoriae ultro mandare voluit. Edita eſt ea vita ante carmina, quae diximus, nec non in ſecundo volumine operum Urſii anno MDCCXXXV. typis impreſſorum. Ad hoc etiam hiſtoriae genus, quo clarorum hominum vita immortalitati commendatur, pertinere videtur epiſtola, quam an. MDCCXXXV. dedit ad Apoſtolum Zenum haud ſemel a nobis commemoratum. Etenim in ea fuſius agit de cauſſis, propter quas Alphonſus II. Ferrarienſium ac Mutinenſium Dux Torquatum Taſſium in noſocomio S. Annae Ferrariae concludi juſſerat. Ea quidem epiſtola praefixa legitur pluribus ejuſdem poetae epiſtolis antea ineditis a Muratorio collectis, quae volumine X. operum Torquati Taſſi Ve-

netiis anno MDCCXXXIX. impressorum leguntur. Facile quoque se se exorari passus est Ludovicus a Bartholomaeo Soliano, qui Alexandri Tassoni celeberrimum illud, quod vocant *Eroico-comicum*, poema rursus imprimere typis cogitabat, ut etiam tanti viri componeret vitam, qui Mutinensi & ipse civitati non mediocri fuerat ornamento. Venetiis eo ferme tempore Tassoni poema committebatur typis. Itaque Typographus Apostolum Zenum impulit, ut eam vitam ab amicissimo suo Muratorio efflagitaret; primus tamen Solianus edidit an. MDCCXXXIX. ac paulo post etiam Venetiis Typographus, de quo diximus. At commentarium hoc postea noster pluribus augere potuit additamentis, cum quibus bis ab eodem Soliano anno MDCCXLIV. poemati Tassoni bis item impresso praefixum est. Ea quidem vita non mediocris controversiae, quamvis de caussa fortasse levi, extitit inter duos apprime doctos homines origo. Muratorius enim affirmaverat Tassonum inter Lynceos Academicos, qui Romae summa cum gloria floruerant, esse numerandum. Scripserat id eorum

Academicorum ſyllabo confiſus, quod Roma miſſum eidem communicaverat Dominicus Vandellius in Mutinenſi lyceo Mathematicarum diſciplinarum Doctor. Negavit id argumentis quibuſdam allatis Joannes Blancus Arimini medicus in *Lynceorum Notitia* *, ſic enim appellavit, *Fitobaſano Fabii Columnae* praemiſſa. Noluit Ludovicus in arenam contra Blancum ea de cauſſa deſcendere. Deſcendit itaque Vandellius, ac pluribus ex utraque parte ſcriptis, acrius fortaſſe quam oportuerat, pugnatum eſt; de quibus nihil nos attinet plura dicere, niſi Joannis Lamii judicio Vandellium omnino cauſſa cecidiſſe **. Mutinenſis etiam fuit Franciſcus Tortius, qui medicinam in patria ſumma cum laude fecerat. Liber ejus de *medicamine*, *quod veteribus ignotum China-china vocatur* a noſtris, pluris fieri ſolet ab iis, qui de his rebus judicare poſſunt, quam alia ſexcenta medicorum volumina. Obierat is an. MDCCXLI. Ante ipſius opera denuo Venetiis edita anno

* *Notizia de' Lincei*.

** Vid. *Elogio del Muratori*, & ejuſdem *Litterarias Ephemerides* pluribus locis.

MDCCXLIII. legitur ejuſdem vita a Muratorio, ut diximus, Latinis litteris tradita. Muratorius etiam epigraphen ad ejus tumulum in S. Auguſtini compoſuit, quo tanti civis deſiderium Mutinenſes teſtati ſunt. Hic quoque memorandum a Muratorio Raynaldi I. Ducis Mutinenſis, fortis ac magnanimi viri, litterarum fautoris vitam Latino ſermone fuiſſe conſcriptam, quam Lamius a ſe auctam edidit anno MDCCXLII. Denique vitam explicavit Benedicti Jacobini Varalenſis Praepoſiti, quem omni virtute ad Catholicum Parochum ſpectante ſummopere florentem jam ab iis temporibus, quibus Mediolani fuerat, valde ſuſpexerat. Haec vita Patavii edita Latinitate donata eſt a Petro de Straſoldo Goritienſi, quo utilior eſſet Germaniae Parochis. Equidem praeterieram de Latina epiſtola Muratorii ad Jo. Albertum Fabricium verba facere. Hanc donatam nomine *Commentarii de vita & ſcriptis Jo. Alberti Fabricii* editam invenies an. MDCCXXXVII. ab Hermanno Samuele Reimario. Praetermiſeram quoque epiſtolam aliam ad Comitem Joſephum Mariam Jacobattium in Franciſci Pu-

ricellii laudem ; quae quidem epiſtola ante Italica ipſius Puricellii carmina Mediolani legitur impreſſa. Ambae autem praeclarorum hominum vitas illuſtrant. At quis, ubi de Muratorio agitur, aliquid ab eo ſcriptum, cum tot compoſuerit libros, nedum opuſcula, quot vix alii etiam litteris dediti diligentius legerint, non facile praetermittat? Non levem hominis eruditionem hactenus enumerata opera patefecerunt. Verumtamen gloriam ille multo majorem apud aequos rerum aeſtimatores & a ſtudio partium alienos iis ſibi peperit ſcriptis, quibus Ateſtinae Domus tum jura tum dignitatem acerrime propugnavit. Ac primo quidem de controverſia nobis dicendum eſt, quam ab an. MDCCVIII. contra Juſtum Fontaninium ac Laurentium Zaccagnium, vel potius contra Romanam aulam habuit. Cum enim eodem anno Joſephus I. Auſtriacus Romanorum Imperator Auguſtus, quadam cum Clemente XI. Summo Pontifice ſimultate intercedente, Comaclum armis occupaſſet, ac brevi compoſita pax fuiſſet ea conditione, ut de juribus Caeſaris ac Domus Ateſtinae in Comaclum,

quin & hujus in Ferrarienſem quoque ditionem amice cognoſceretur, plurima Romae ſunt inter miniſtros ex una parte Summi Pontificis, ac Caeſaris & Ateſtinae Domus Legatos ex alia, maximo animorum ardore diſputata. Demum Juſtus Fontaninius ac Laurentius Zaccagnius a Romanis electi ſunt, ut pro Summi Pontificis jure ſcriberent, Muratorius autem a Raynaldo Mutinenſium Duce, ut pro ſe utrique reſponderet. Ipſo an. MDCCVIII. Fontaninius primum in ſcenam prodiit, edita *epiſtola*, ut *dominationem Summorum Pontificum in Comaclum per decem continua ſaecula* demonſtraret *. Eodem anno reſpondit Fontaninio Muratorius, *obſervationibus in eam epiſtolam editis*, quae *obſervationes* ex Italico in Gallicum converſae ſermonem iterum anno MDCCX. Hagae Comitum in Hollandia prodierunt. Anno autem MDCCIX. rurſus Fontaninius extitit eamdem producens epiſtolam, iis additis, queis Muratorio ſatisfacere ſe ſe

* *Il Dominio temporale ſopra la città di Comacchio ec: per lo ſpazio continuato di dieci ſecoli ec.*

poſſe exiſtimaverat; extitit & Zaccagnius cum opere Latino, quod inſcribebatur *Diſſertatio hiſtorica de ſummo Apoſtolicae Sedis Imperio in Urbem Comitatumque Comacli*: utrique venit obviam noſter *libello ſupplici Raynaldi Ducis nomine ad Caeſarem Auguſtum dato*: quod Raynaldus idcirco juſſerat, ut Romanis occurreretur multa per id temporis Viennae molientibus, quo poſſeſſionem Comacli Caeſar dimitteret. Sed anno MDCCXI. libri duo in eamdem cauſſam prodiere, alter Muratorii, qui *Comaclenſium Quaeſtionum*, alter Fontaninii, qui *Secundae Defenſionis Pontificii in Comaclum dominatus* praeferebat titulum. Demum cum ſe collegiſſet Muratorius, & omnia ad tanti momenti cauſſam pertinentia maturius ad examen revocaſſet, an. MDCCXII. aliud edidit pro Domo Ateſtina opus, quod *Plenam Expoſitionem Jurium Imperialium & Eſtenſium in Comacli urbem nuncupavit*; & hoc quidem opus anno, qui conſequutus eſt, de Italico Gallicum factum Trajecti ad Rhenum ſecundo fuit editum. Inſtituti noſtri fert ratio, ut quid ſibi voluerit Muratorius his in libris, breviter indicemus. Putat ipſe

Comacli urbem cum vallibus circumjectis, quamvis a Pontificiis fuerit an. MDXCVIII. occupata, ad Imperii Romani jura pertinere; atque hinc ad Ateſtinos, quod an. MCCCLIV. quin & ad ſua tempora, ejus regionis, quam barbari dixerunt, *inveſtituram* Ateſtinis Imperatores conceſſerint. Probare contendit etiam civitatem eam Ferrarienſis ditionis nunquam fuiſſe partem; neque eam unquam a Pontificibus Ateſtinos tenuiſſe; quin & pro iiſdem Ateſtinis facere *praeſcriptionem pluſquam centenariam*, cujus vim his etiam in rebus ultro, qui pro aula Romana ſcribebant, agnoſcerent. Haec de Comaclo. Ad Ferrariam quod pertinet, ut Domini ſui jura defenderet, aliud exaravit opus, quod anno MDCCXIV. typis impreſſum eſt, non tamen in vulgus editum. Contendit autem ille majores Mutinenſium Ducum injuria fuiſſe a Clemente VIII. Summo Pontifice ditione Ferrarienſi ſpoliatos. Cum aliquantum in tantis litibus ardor animorum deferbuiſſe videretur, aliud pro Eſtenſi Domo de Raynaldi mandato ſuſcepit onus Muratorius profecto non leve. Fontaninius, qui eo erat animo,

ut iram tenere ſibique imperare vix poſſet, de rebus Comaclenſibus ſcribens eo ſe ſe abripi ſiverat, ut antiquitatem ac nobilitatem Ateſtinae Domus in dubium revocaret. Muratorius quidem ab anno MDCCXI. de nobilitate illius inclytae Domus praeclare ſcripſerat, quum *duabus epiſtolis Latinis ad Leibnitium datis* * ex eodem eſſe ſtipite Eſtenſem ac Brunſvicenſem familiam, hoc ſaeculo Magnae Britanniae Regno potitam oſtenderet. Etenim Guelfus IV. Azzi II. Marchionis Eſtenſis filius in Germaniam conceſſerat, ac Bavariae Dux creatus fuerat, cujus poſteri eidem ditioni Saxoniam adjecere. His autem in epiſtolis ultra faeculum XI. vix progreſſus eſt. Etenim Azzus ille II. qui & Albertus, anno circiter DCCCCXCVI. natus anno MXCVII. deceſſerat. At majora molitus, cum tabularia, quod narravimus, Italiae ſcrutaretur, omnem lapidem ſibi movendum eſſe duxit, ut Ateſtini generis ori-

* Primam epiſtolam edidit Leibnitius poſt praefationem ad Volum. III. *Scriptorum Brunſvicenſia illuſtrantium* anno MDCCXI. Hannoverae impreſſum.

ginem quantum poſſet ultimam deprehenderet, ac quidquid ad nobiliſſimam pertineret illam familiam illuſtraret. Praeſtat id maxime opere celeberrimo, quod *Prima pars Antiquitatum Eſtenſium* dicitur. Quam ardua res ea fuerit atque difficilis, ii ſine dubio norunt, qui ſaeculis barbarie & inſcitia prorſus illitis neque geſtarum rerum memoriam fuiſſe litteris conſignatam, neque, ſi quando conſervata eſt, incenſis inter tot bella ſive direptis tabulariis, ſervari potuiſſe didicerunt. Hinc factum eſt, ut Genethliaci, qui principibus viris aſſentari volebant, ad arbitrium pleraque finxerint, creduliſque lectoribus venditaverint. Aliquando eam artem adhibuerunt, ut etiam ſapientiores in fraudem induxerint. Celebre eſt exemplum Franciſci Roſieres, qui Baronium, Florentinium, alioſque doctos homines aliquando decepit. Opus enim ediderat, cui titulus: *Stemmatum Lotharingiae ac Barri Ducum Tom. VII. ab Antenore, Trojanarum reliquiarum ad paludes Maeotidas Rege ad haec uſque tempora.* Attamen ei fraus magno ſtetit, cum fuerit, ea detecta, conjectus in carcerem, ac pa-

rum abſuerit, quin capite minueretur. Quod pertinet ad ipſam Domum Ateſtinam, quae nemini concedit nobilitate, paucas autem omnino pares habet, cum nulla etiam regia ſtirps pluſquam octo circiter ſaecula antiquitatis ita jactare poſſit, ut ea res omnino certa videatur, non defuerant, qui ad eam amplificandam aut multa comminiſcerentur, aut ſaltem omnino falſa monumenta ſequuti & ipſi deciperentur, & alios quoque deciperent. Fuerunt enim qui Domum eam & florentem & Heroum foecundam, & Ateſte dominantem circa Aerae vulgaris annum CCCCXXVIII. exhiberent. Ii quidem ſequuti ſunt opus, quod Muratorius ipſe fabuloſum eſſe demonſtrat. Inſcribitur autem *Hiſtoria belli Attilae Hunnorum Regis*, quae Latino ſermone ſcripta dicitur a Thoma Aquilejenſi a ſecretis Patriarchae Nicetae, & in Provincialem linguam a Nicolao de Caſola Bononienſi converſa, ac demum in Italicam translata, ac Ferrariae per Franciſcum de Rubeis anno MDLXVIII. typis impreſſa eſt. Non his profecto viis progredi Muratorius voluit; ſed omnia ſeverio-

ribus parens *Artis Criticae* praeceptis ad trutinam revocavit, nihilque attulit quod graviſſimis viris probari minime poſſet. Omnino certum eſſe ponit Albertum Azzum II. Marchionem Italiae, Lunigianae Comitem, Ateſtis ac Rhodigii dominum, quem circa annum DCCCCXCVI. natum anno MXCVII. deceſſiſſe diximus, progenitorem fuiſſe familiarum tum Brunſvicenſium in Germania, tum Mutinenſium in Italia Ducum. Hunc hominem nobilitatis quoque gloria fuiſſe conſpicuum ex divitiis, ex amicitiis, ex poſſeſſiobus, ex affinitatibus, quas cum principibus viris vel Germaniae vel Galliae contraxit, ex honoribus, quos tum ipſe tum liberi ejus conſecuti ſunt, conjicit. Praeterea validioribus quibuſdam aliis rationibus oſtendit, hunc eumdem Albertum eos habuiſſe majores, Adalbertum III. Marchionem Italiae, qui anno DCCCCXL. inter vivos degebat; Obertum I., qui & Obizus etiam appellatus eſt, Marchionem Italiae & Sacri Palatii Comitem, qui ab an. DCCCCLI. ad DCCCCLXXII.; Obertum II. Marchionem Italiae, qui ab anno DCCCCXCIV. ad MXIV.; ac demum Al-

bertum Azzum I., qui etiam Marchio fuit Italiae & Comes, & ab an. MXIV. ad MXXIX. summa cum gloria floruerat. At Adalbertum illum III. conjecturis omnino probabilibus efficit natum esse a Guido Marchione ac Duce Etruriae, qui circa annum DCCCCXXX. vita functus fuerat. Hujus autem Guidi genus ita texit, ut primo quidem occurrat Bonifacius I. Lucae Comes & Etruriae Dux anno DCCCXI. florens, deinde Bonifacius II. Etruriae Dux & Corsicae Praefectus, qui anno DCCCXXIX. claruit: hinc Adalbertus I. Marchio & Dux Etruriae, cujus res gestae ab anno DCCCXLVII. ad DCCCLXXV. inveniantur, ac postmodum Adalbertus II., qui Dives appellatus est, Marchio item & Dux Etruriae, qui anno DCCCCXVII. diem supremum obierit. Ultra etiam progreditur Muratorius, ut originem ultimam hujus inclytae domus adinveniat. Confutatis enim opinionibus Pauli Marri scriptoris saeculi XIII. qui Estenses a Trojanis derivabat, Leonis Marsicani, alio nomine Ostiensis, nec non Aeneae Sylvii Piccolominei, postmodum Pii II. qui e Gallia in Italiam venisse

ftatuerant, ac demum aliorum, qui aut a Principibus Italis, aut ab antiqua Romanorum Azzorum domo deducebant, e Germania esse, non secus atque alias inter Italicas omnino principes, optimis argumentis probat. Hoc eodem opere aut prorsus e tenebris eruit aut magis illustrat, optimae notae semper monumenta proferens, quae Atestini homines domi ac militiae celeberrimi ad annum usque MCCXV. praeclara edidere facinora. Potuisset illud Muratorius an. MDCCXVI. in lucem edere; sed ut de Raynaldi Ducis consilio mos Leibnitio gereretur, qui provinciam eamdem sibi susceperat, & quid Muratorius perfecisset, antequam ederetur, videre concupierat, an. demum MDCCXVII. Mutinae publici juris fecit. Huic *primae parti Antiquitatum Estensium* adjicere multa volebat a se diligentissime conquisita, quibus barbararum aetatum recondita quaevis cognoscere cupientibus fax quodammodo praeferretur. Ideo cum primum conscripsit opus *Antiquitates Estenses & Italicas* appellavit. At sapientiore postmodum consilio ea servavit, ut opus aliud Latinum, hoc est *Antiquitates*

medii Aevi conderet, de quo ſuo loco dictu-
ri ſumus. Hanc eamdem primam tanti ope-
ris partem de mandato ipſius Raynaldi Du-
cis dicavit Georgio I. Magnae Britanniae
Regi omnium beatiſſimo, non tam quod in
ſuis tria florentiſſima regna, vaſtiſſimaſque
provincias, quam quod Newtonum atque Lei-
bnitium numeraret. Ille quidem quanti fa-
ceret tale munus & humaniſſimis verbis te-
ſtari voluit, & quatuor majoris formae nu-
miſmatibus aureis, quae pluſquam centuſſi-
bus quadringentis aeſtimata ſunt, ad Mu-
ratorium dono miſſis. Sed & litteratiſſimi
quique viri hoc opus unum ex praecipuis
Muratorianis, & ex iis, quae noſtrae Italiae
decori ſint atque ornamento habuerant.
Cennius ipſe ac Romani Cennio non abſi-
miles illud magnopere ſuſpiciebant. Langle-
tius autem in libro Gallico, quem *de ratio-
ne hiſtoriae ſtudendi* conſcripſit, non dubita-
vit ut optimum ac fere unicum exemplar
illud proponere iis, qui familiarum hiſtorias
eſſent conſcripturi, pluribus aliis in ejus
laudem non profecto magnificentius dictis

eo

eo loco quam verius. *Altera pars Antiquitatum Estensium* non ante ann. MDCCXXXIII. paullo majore quam quinque mensium spatio elaborata, neque ante ann. MDCCXL. typis Mutinensibus excusa fuit. Non minus quam sexaginta documenta seu monumenta profert, quae Auctor omnino genuina putat, de maximi momenti rebus. Ea quidem & in hoc opere illustrat, & in duobus etiam aliis *Rerum Italicarum & Antiquitatum medii aevi*, de quibus alio loco. Sed cum partem primam Antiquitatum Estensium non ultra mortem produxisset Aldovrandini I. Marchionis Atestini, quae anno scilicet MCCXV. contigerat, alteram hanc exorditur ab Azzo VII. qui non modo Atestis, sed & Anconae Marchio fuit ac Rhodigii Dominus. Hic quidem Aldovrandini frater erat, eique in Atestino Marchionatu successit. Hinc de aliis Marchionibus ac Dominis, ac deinde agit de Ducibus Atestinis ad eumdem Azzum originem referentibus, eorumque res gestas narrando prosequitur. Postremo demum capite dè Francisco III. tum regnante loquitur, qui duodecimus inter Duces fuit. De-

finit autem haec historia universa in anno MDCCXXXIX. Haec autem altera pars Antiquitatum Estensium priore satis digna existimata est a plerisque sapientibus aequisque judicibus; ex quibus Joannem Lamium in ejus laudes effusum commemorare sufficiat. Romanis tamen bene multis & aliis, qui pro aula Romana stabant, valde displicuit, quod jura describat atque defendat Atestinae Domus in Ferrariam, ea ponens & amplificans, quae in libello scripserat anni MDCCXIV. quem libellum in manus hominum minime pervenisse diximus. Etenim probare contendit, celebrem illam mulierem Lauram Eustochiam cum Alphonso I. Ferrariensium Duce legitimo matrimonio fuisse conjunctam, atque hinc Alphonsum Caesaris patrem filium legitimum habendum fuisse. Nititur autem ea solvere, quae Romani objicere consueverant. Ex iis autem universis ille vult efficere, ut injuria fuerit an. MDXCVIII. per Clementem VIII. ditio Ferrariensis occupata, & Dux Caesar expulsus. At quoniam universo huic operi Antiquitatum Estensium Fontaninii calumnias in praeclarissimam Do-

mum, ex qua ſunt Mutinenſium Duces, cum de cauſſa Comaclenſi ſcriberet, occaſionem dediſſe diximus, aliqua jam alia ſcripta ad eamdem cauſſam pertinentia, quae multos extitere poſt annos, a nobis memoranda ſunt. Etenim anno MDCCXX. quo tempore omnis lapis a Romanis Viennae movebatur, ut Comaclum Apoſtolicae Sedi reſtitueretur, Fontaninius novum libellum typis procudendum curavit, quo ſe ſe omnibus ac ſingulis contra Summi Pontificis in Comaclum jura poſt annum MDCCXI. prolatis reſpondere profitebatur *. Ille quidem praecipue contra Muratorii librum *Quaeſtionum Comaclenſium* pugnabat; librum autem ipſius Muratorii poſtremum *Plenae*, de qua diximus, *Expoſitionis*, in qua demum omnia noſter ad cauſſam facientia collegerat, & omnes adverſariorum rationes ſuſceperat ſibi ſolvendas, non aggredi videbatur. Hunc librum Fontaninii typis impreſſum, at non illico vulgatum Muratorius opera Dominici

* *Riſpoſta a varie Scritture contra la S. Sede in propoſito di Comacchio pubblicate dopo l' anno 1711.*

Mariae Jacobatii Mutinensium Ducis Romae Legati admodum mature habere potuit. Itaque, jubente Raynaldo Duce, statim alium librum conscripsit, quo Fontaninio se se opponeret, eodemque anno MDCCXX. non sine summa hominum admiratione, quo ferme tempore opus Fontaninii prodiit, & ipse suum publici juris fecit *. Quinam fuerit tantae litis exitus, cum Summo Pontifici Benedicto XIII. Comaclum reposcenti Caroli VI. Caesaris Augusti pietas obsistere noluisset, ex historia ejus temporis magis compertum est, quam ut id a nobis hoc loco narrandum esse videatur. Neque vero nostrum est dijudicare utrum veriora Fontaninius an Muratorius attulerit. Quaedam tamen hoc loco historicorum more adjiciemus, ut Muratorii famae, quamvis necesse non sit, magis magisque consulamus. Primo enim omnino falsum est, quod Cajetanus Cennius aliique jactarunt, Carolum VI. Augustum in

* *Disamina di una Scrittura intitolata: Risposta a varie Scritture, e pubblicata in Roma* nell'an. 1720. in proposito *della controversia di Comacchio ec.*

caussa Comaclensi tandem edidisse sententiam, qua Muratorium & Atestinos caussa prorsus cecidisse constiterit. Cum enim pius Imperator ob suum erga Sedem Apostolicam saepius cognitum amorem ac reverentiam induxisset animum Summo Pontifici obsecundare, inter Cardinalem Fabritium Paoluccium pro eadem Apostolica Sede, & Cardinalem Alvarum Cinfuegos pro ipso Caesare VII. Kalend. Decembris anno MDCCXXIV. ita statutum est: *Possessionem Comacli a Sacra Caesarea Majestate eo duntaxat pacto dimitti, ut in eamdem Sedes Apostolica restituatur ut prius, ita scilicet, ut neque eidem Sedi Apostolicae per hanc restitutionem aliquid novi juris tributum, neque Imperio vel Domui Atestinae quidquam juris sublatum esse censeatur; sed Sacrae Caesareae Majestatis, & Imperii, Domusque Atestinae jura omnia tam respectu possessorii quam petitorii salva remaneant, neminique ex hoc actu praejudicium ullum irrogatum intelligatur, usque dum cognitum fuerit ad quem Comaclum pertineat*. Illud etiam magis est advertendum & Justum & Dominicum Fontaninios, & Justi discipulum aut clientem Cen-

nium & alios quosdam nimis in Muratorium injustos extitisse, cum eumdem *contra Sedis Apostolicae jura scripsisse*, aut *sequutum esse Protestantes Romani Pontificis adversarios*, aut *non ita se, ut Catholicum decebat hominem praecipue Sacerdotem gessisse* posuerunt. Pauci, enim acrius, quam Muratorius, iis quidem temporibus, vera Sedis Apostolicae jura, quod attinet ad Ecclesiae gubernationem, tutati sunt, ut vel ex uno libro *de ingeniorum moderatione* satis apparet. Jura quidem illa, quae *temporalia* dicimus, nunquam evertere cogitavit, quamvis aliqua ex aliis capitibus, quam plures Romani, repeteret. E libris etiam ejus editisque monumentis non pauca eruuntur, queis illa magis magisque constabiliantur. Quod spectat ad Comaclum atque Ferrariam, si potiora esse Domini sui jura & putavit & scripsit, quid tandem ille peccavit? An in iis, quae pertinent ad historiae cognitionem, ipsi Protestantes vera nequeunt afferre? An iis in controversiis de rebus dumtaxat civilibus Clemens VIII. aut Clemens XI. falli non poterant? An quidquid aula Romana suum, aut sui Principes

esse putet, ne hiscere quidem Catholicus audeat, qui non satis ejusdem rationes videat, qui se se spoliari sentiat, qui contra suum jus eamdem vel opinari vel agere possit ostendere? Somnia delirantium ista, non Theologorum sententiae. Equidem illos etiam non satis in Muratorium aequos fuisse dixerim, qui affirmant extitisse, cum Benedictus XIV. vellet ipsum Cardinalem creare (id sibi narratum tradidit Lamius, sed nos rem incertam in medio relinquimus) qui Pontificis animum, non secus ac si de homine ageretur Sedis Apostolicae inimico aut certe adversario, ab eo consilio deterruerunt. Sane Muratorius neque odio Romanae Curiae, neque contemptu eam caussam agendam suscepit, sed ut Domino suo pareret, cui multis justissimisque de caussis parere debuerat. Ejus etiam rei argumento est, quod cum a maximae dignitatis viro fuisset ille rogatus, ut contra Praesulem Antonellium Parmam atque Placentiam ad Sedem Apostolicam pertinere edito libro contendentem scriberet, non levia laborum suorum praemia relaturus, constanter abnuit. Etenim con-

tra Romanam aulam pro Domino ſuo decertare nemini inhoneſtum videri poſſe reſpondit; at nullo modo decere, ut aliorum principum virorum controverſiis ſe ſe immiſceret: quae quidem reſponſio ſapientibus etiam Romanis valde probata eſt. Denique ad Muratorii laudem vel maxime facit, quod in omnibus libris de cauſſa Comaclenſi aut affinibus aliis controverſiis contra Romanam aulam ſcribens animi moderationem conſtantiſſime tenuit. Hinc etiam factum eſt, ut non modo ii, quorum nihil intererat eam litem diſceptare, ſed etiam ſapientiſſimi quique Romani, cum cauſſam non poſſent, eximiam ſingularemque modeſtiam Muratorii, praeſertim in tanta doctrinae gloria, ſummopere collaudaverint. Ab hujus certe poſtremae laudis genere plurimum Fontaninius abfuit. Hic enim adverſarium ſuum injuriis omnibus, quin & contumeliis, ingenuo quovis homine litteriſque polito, ne dum Archiepiſcopo indignis, ſibi proſcindendum duxit. Quod profecto non leviter mirari debeas, quod ante controverſiam eam Fontaninium inter ac Muratorium ſumma amicitia, ac

prope familiaritas per annos fere decem intercesserat. Id ex epistolis pluribus inter illos ultro citroque datis facile cognoveris. Cum Fontaninius Muratorium in Comaclensi caussa adversari sibi rescivit, tanta excanduit ira, ut teterrimus ejus omni vitae tempore inimicus extiterit. Ut auctoritatem ejus ejusque librorum elideret, multa molitus est; quin & eo progressus, ut sanctissimos ipsius libellos, quamvis irrito conatu, Romae interdicendos curaverit, & *haereticum hominem* haberi appellarique voluerit. Ceterum Pontificii etiam, quibus erat sapiens intelligensque judicium, eam agendi scribendique rationem summopere sibi displicere prae se tulerunt. Fuit inter eos celeberrimus etiam Marchio Franciscus Maria Otierius, qui licet Fontaninio esset familiaritate conjunctus, asperam ejus & injuriosam in Muratorium orationem diserte improbavit *. Hic etiam eo loco narrat, cum Fontaninius libellum edidisset in Muratorium Bionaeo illo sale re-

* *Storia delle Guerre avvenute in Europa ec. Tomo V.*

fertum, quem nullius judicio corrigendum commiserat, inde factum esse, ut in Pontificatu Innocentii XIII. quamvis Fontaninio faventis à Pontificiis aedibus removeretur & arceretur, in quibus antea a Clemente XI. cubicula obtinuerat. A sexcentis aliis hujusmodi rebus hoc loco memorandis abstineo, quod potius ad Fontaninii dedecus, quam ad ipsam Muratorii vitam proprie pertineant. Non me quidem latet, Dominicum Fontaninium id pluribus scriptis molitum esse, ut patruum omni invidia liberaret, ac Muratorium ipsum in Fontaninium injurias & contumelias conjecisse ostenderet. Ea de re inter ipsum ac Solium acriter dimicatum est *. At aequus lector, cui sit tota lis adjudicanda, nullo negotio statuet. Muratorius in libris de caussa Comaclensi animi moderationem ita servavit, ut verbum, quod iracundiae aut arrogantiae reprehendas, nullo modo invenias. In *Examine primo Eloquentiae Italicae* Fontaninii, quo libro hic & Mura-

* Vid. Solium *vit. Murat.* edit. Aretin. in App. II. N. I. & III.

torium & alios doctiſſimos viros innumerabilibus affecerat contumeliis, aliquod ille verbum excidere ſibi paſſus eſt, quod minus Muratorio dignum non injuria dixeris. Etenim vir, etſi natura leniſſimus, de Vatiniano illo in ſe Fontaninii odio ad mortem uſque ſervato acerbius conqueritur. Ei quidem odio tribuit, quod is Caſtelvetrum aliis locis laudatum ad extremum tam male habuerit, poſtquam ipſius vitam ab adverſario ſuo conſcriptam legerat. Alia quaedam habet ad libri *de Italica Eloquentia* elevandam auctoritatem, ex quibus etiam Muratorium fuiſſe hominem, & humani nihil a ſe alienum habuiſſe, haud gravate fatearis. Quid tamen haec ad injurias in Muratorium atque convicia, quibus Fontaninius referſit libros? Ea quidem, ingenue dicam quod ſentio, etiam referre pudeat. Sed antequam hoc loco Fontaninium dimittamus, aliam ipſius cum Muratorio controverſiam de re ad Artem Criticam pertinente explicabimus; cujus quidem principia paullo altius repetenda ſunt. Anno MDCXCV. reliquiae detectae ſunt corporis ſancti hominis ſub ara maxi-

ma Templi, quod *S. Petri in Coelo Aureo* dicitur, in urbe Ticini. Cum fuisset memoriae proditum, in illo eodem Templo S. Augustini corpus olim fuisse tumulatum, at deinceps absconditum, reliquias ipsas esse tanti Doctoris permulti crediderunt, permulti tamen negitarunt. Scriptis autem, ut fit, ex utraque parte editis illico pugnatum est. Ea lis instaurata est anno MDCCXXVIII. non sine magno animorum ardore. Episcopus quidem Ticinensis, ut mala, quae solent ex hujusmodi controversiis inter Christianos existere, prorsus averteret, quindecim tantummodo dierum intervallum utrique parti, quo suas aperiret deduceretque rationes, definivit. Romae tamen eodem anno MDCCXXVIII. Fontaninius *Dissertationem* edidit, ut revera corpus illud esse S. Augustini Hipponensis Episcopi comprobaret. Muratorius autem rogatus est ab amicis Canonicis Regularibus Lateranensibus, ab eo praecipue, qui ceteris summa cum potestate praeerat, ut de controversia, quae multum ipsis afferebat sollicitudinis (erant enim ex negantium numero) mentem suam aperiret. Cum is Fonta-

ninii perlegiſſet librum, neque ſatis firma veteris adverſarii argumenta ſibi viderentur, in contrariam ſententiam opusculum eodem anno elucubravit *. Hoc tamen opuſculum in eorum manus, quorum intererat, etſi magna celeritate conſcriptum, intra quindecim illos dies ab Epiſcopo praefinitos pervenire minime potuit: qua de re typis eo anno mandatum haud fuit: ſed & an. MDCCXXIX. neſcio qua de cauſſa omiſſum eſt, cum omnia iterum ſubirent praelum opuſcula & cujusvis generis ſcripta ad eam controverſiam ſpectantia. Itaque lucem non vidit niſi anno MDCCXXX. Lucae, quamvis Tridenti nomen Typographus editioni appoſuerit. Cum id Fontaninius reſcivit, dici vix poteſt, quanta ira ſit in Ludovicum Antonium accensus. Eodem anno typis edidit libri titulum, quem quidem librum conſcribere ſe ſe velle aut prae ſe ferebat aut revera cogita-

* *Motivi di credere tuttavia aſcoſo, e non iſcoperto in Pavia nell' anno 1695. il Sacro Corpo di S. Agoſtino Dottore della Chieſa ec.*

bat *. Sane ſi liber titulo reſpondiſſet, quid acerbius aut quid in Muratorium contumelioſius potuiſſet afferri? Abſtinuit tamen ab opere conficiendo Fontaninius. Ab amicis fuiſſe rogatum ut irae temperaret, facile credo. Vir tamen magnae auctoritatis Muratorio ſcripſit, multo plus quam amicorum officia, acrem valuiſſe reprehenſionem ac minas Cardinalis Banchierii, qui tum apud Clementem XII. rerum ſummae praeerat. Hic etiam multa congerit Dominicus Fontaninius **, ut Muratorio creet invidiam, quaſi de tanta controverſia idem ſcripſerit, poſtquam Ticinenſis Epiſcopus, tranſactis iis

* Titulus erat hic. *Inventario delle impoſture contenute nel libello de' Motivi contro l'Identità del corpo di S. Agoſtino, fatto dal Dottor Muratori da Modena a ſpeſa del P. Calvi Procuratore Generale de' Canonici Lateranenſi alla Pace, e in queſto anno MDCCXXX. da lui pubblicato con falſa data di Trento, e poi nel meſe di Novembre diſtribuito in pieghi per la poſta del Papa in Roma, in diſprezzo del Giudizio e Decreto ſolenne di Monſignor Veſcovo di Pavia ad mentem del Concilio di Trento ec.*

** In Praefat. ad lib. cui tit. *Diſcorſi Accademici di Monſig. Fontanini.*

quindecim diebus, ſententiam pronunciaverat, quae quidem Romae confirmata fuerat, de S. Auguſtini corpore Ticini revera invento. At ex narratione noſtra ſtatim apparet, quid ſit illi reſpondendum. Scripſit enim initio controverſiae Muratorius. Edendum tamen opuſculum anno MDCCXXX. ii curarunt, quorum id intererat. Praeterea uter hac etiam in cauſſa moderatius egerit, Ludovicus ne an Juſtus, ex ipſis librorum indicibus quivis deprehendat *. Verum haec ubi de Muratorio agitur, leviora: ad majora veniamus. Jam enim ad ſe nos vocat ingens illud opus, quo *de hiſtoria medii aevi* maxime omnium bene meritus eſt Muratorius; quod ſcilicet *Rerum Italicarum Scriptores* inſcribitur. Ille quidem jamdiu ſignificaverat, ſibi in votis eſſe, ut aliquis exiſteret, qui multos ineditos libros veterum ſcriptorum, per tabularia ſeu bibliothecas antiquiores tineis aut ſcombris laxas tunicas dantes

* Si plura deſideras iis de rebus, epiſtolam lege apud Solium in vit. Muratorii Append. II. Num. III.

e situ eriperet atque illustraret *. Confisus aliquando fuerat id Apostolum Zenum esse facturum. At ejus ad Caesaris aulam advocatio totam eam spem interceperat. Tandem anno MDCCXVII. ipse operi manum admovit. Sciebat ille quidem jam ab anno MDC. fuisse doctum virum, qui Francofurti multos hujusmodi scriptores ederet unico majoris formae volumine, quod *Italiae illustratae Scriptores varii* inscriptum est. Sciebat etiam suis temporibus celeberrimum hominem Georgium Grevium edidisse tria volumina operis, cui titulum fecerat, *Thesaurus Antiquitatum & Historiarum Italiae*, quod quidem opus Grevii morte interruptum non multo post Petrus Burmannus vir & ipse clarissimus producendum susceperat. Haec tamen opera Muratorii desiderio minime faciebant satis. Etenim Auctores, qui sunt in iis *Collectionibus* maximam partem saeculo XVI. aut XVII. floruerant. Ipsi autem erat in animo scriptores colligere, qui ab anno D. ad MD. extite-

* *Riflessioni sopra il buon gusto ec.*

extiterant; neque vero universos, sed eos dumtaxat, qui de rebus scripserant, ea, qua vivebant, aetate, aut certe proximioribus temporibus, in Italia gestis; iis omissis, qui suas historias e remotissimis aetatibus, aut etiam ex orbe condito duxerant, aut saltem ex eorum historiis, partibus iis amputatis, quae non ad ea tempora referrentur. Solummodo Sicardi, Gualvanei Fiammae, & Ducis Andreae Dandoli historias integras exhibere constituit, tum quia tanti auctores eo videbantur honore digni, tum quia de rebus atque scriptoribus nos edocent, quorum notitiam alibi frustra requiras. Primum volumen hujus ingentis operis prodiit anno MDCCXXIII. at XXVII. non ante annum MDCCXXXVIII. ea praecipue de caussa quod Italicum bellum anni MDCCXXXIV. impedimento fuit, ne possent ad eam editionem peragendam typographi, queis commissa erat, incumbere. His voluminibus universis post Muratorii mortem quorumdam opusculorum ad eam *Collectionem* facientium, nec non *indicum*, quos vocamus, anno MDCCLI. alio

volumine adjectio facta est. Jam vero incredibile dictu est, quot labores exanthlare Ludovicus Antonius, ut, quod sibi propofuerat, exequeretur, quot per Italiam invifere tabularia, quot maximis occupationibus diftineri debuerit. Praeter vulgatos jam libros, quorum plurimos etiam emendavit, bene multos e bibliothecis, praefertim Ambrofiana & Eftenfi, in pulvere delitefcentes ipfe protulit. Ejus nominis celebritas & gloria id etiam obtinuit, quod ceteris fere omnibus litteratiffimis viris fortaffe non contigiffet, ut viri principes ipfi concederent, archiva fcrutari, in quibus codices maximi pretii fervari fufpicabatur. E bibliothecis etiam Caroli VI. Augufti & Chriftianiffimi Regis recondita quaedam accepit, ex quibus ea *Collectio* non mediocriter crevit. Victorii etiam Amedei Sardorum Regis hanc ipfam ad rem liberalitatem expertus eft. Infimis ab eo precibus poftulaverat nofter, ut exemplaria defcribi fineret quarumdam hiftoriarum, quae videlicet in Pedemontii Monafteriis Novalefae ac Fructuariae nuncupatis ipfe affervari cognoverat. Ei refpondere di-

gnatus est Rex ille magnanimus litteris officii humanitatisque plenissimis *: tum earum historiarum exempla ipsa Mutinam ad eum deferri mandavit, quo Muratorius ipse & eadem suis oculis perlustrare posset, & qua potissimum vellet ratione describi curaret. Negari non potest, alios etiam doctos homines ad eamdem praeclarissimam *Collectionem* operam suam contulisse. Praecipue Mediolanenses Palatini Socii, hoc est nobiles viri, qui tantam editionem curandam exornandamque cum Muratorio susceperant, libros bene multos eorum scriptorum ad veterum codicum fidem exactos, summoque labore ac diligentia castigatos variis lectionibus atque adnotationibus tam editis vetustiorum hominum eruditorum, quam novissimis auxere. Ex eorum Sociorum numero Philippus Argelatius, propter *Scriptorum Mediolanensium bibliothecam* & alia quaedam opera doctos inter homines celebratus, maximam in hac editione sub oculis ipsius Mediolani peracta, Mu-

Q 2

* Muratorii litteras ad Victorium ac Victorii ad Muratorium affert Solius in Append. I. *vit. Murat.*

ratorio praeſtitit induſtriam, diligentiam ac fidem. Laudat etiam in *prooemio* priori volumini atque adeo univerſo operi praefixo Muratorius doctos alios viros in antiquorum codicum lectione ſatis exercitatos, qui hanc eamdem editionem promoturi eſſent, Joſephum Antonium Saſſium Ambroſianae bibliothecae Praefectum ejuſque fratrem Franciſcum Hieronymum, nec non Horatium Blancum Romanum Mediolani commorantem. Hujus autem, praeter alia, partes futuras eſſe dicit, ut hiſtoricos quoſdam Italicos antiquiores quaſi alia quadam lingua loquutos, ut nemo fere eos audeat attingere, Latinum in ſermonem convertat. Sed partes in hoc opere longe potiſſimae Muratorii fuere. *Praefationes* ipſe condidit, ac maximam *Animadverſionum* partem. Multis in locis de ſcriptoribus ipſis fuſiſſime diſſerit, & qui ſuppoſiti cuique foetus, qui genuini debeant agnoſci, diſputat ipſe atque dijudicat. Neque vero labori ulli in codicibus quoad fieri potuit per ſe viſendis, ordinandis emendandiſque pepercit. Carolus VI, Caeſar hoc opus maxime ſibi probari non obſcure

declaravit, & ut in suis aedibus Mediolanensibus imprimeretur concessit, Sociis Palatinis expensas in eam rem, praeter operam, ut significavimus, liberaliter suppeditantibus. Quantopere vero probatum fuerit a doctis hominibus universis etiam extra Italiam dici vix potest. Omnium instar Montfoconii testimonium nobis erit, qui litteris ad Muratorium datis non modo de judicio suo gravissimo videlicet atque maximo, sed & universae Galliae Muratorii nomen ob eam rem summopere celebrantis, eumdem certiorem reddidit. Non tamen defuere, qui aliquid in ea *Collectione* desiderarent. Scipio Maffejus voluisset, ut ab anno potius CCCC. quam a D. ipsa initium sumeret *, praemissis iis, quae Philostorgius, Zosimus, & Orosius de rebus Italiae scripserant. At Muratorius sibi proposuerat ab iis incipere temporibus, queis barbaries in Italiam invecta multo profundiores radices egerat. Ea qualiscumque Maffeii censura alteri scriptori ma-

* In lib. cui tit. *Osservazioni Letterarie ec.* T. I, Art. III.

gni nominis, qui facile Muratorium carpit, ansam dedit affirmandi, non esse *Collectionem* illam omnino perfectam, aliaque similia fastidii delicatissimi *. Verumenimvero id fecisse Muratorium quod fieri potuit, cum nonnullorum hominum suspiciones ac timores a quorumdam archivorum vetera magni pretii monumenta servantium aditu ceteros prohibeant, neque majorem aut ex illo aut ex alio quovis homine diligentiam, quam ea, quae praestita sit, potuisse requiri, qui prooemia ipsa legerit, in quibus, quid actum sit ad subjectum librum illustrandum, fuse declaratur, facillime concesserit. Praeterea in ipsa ad I. *volumen* doctissima *Praefatione* Muratorius caussam late persequitur, quamobrem ea *Collectio* non posset ex omni parte absolutissima evadere. Quisquis eam legerit, statim videbit vitia scriptorum non posse in editorem refundi, neque meliora allata esse, quod ex aetatibus tanta barbarie involutis afferri meliora minime po;

* Vid. *Tom. XLI. Collection. Caloger.* opusc. cui tit. *Lettera sopra gli studj ec.*

tuerint. Fuit etiam qui, edita *epistola*, carperet editionem trium Villanorum ad codicem Muratorio commodatum a Joanne Baptista Recanatio Veneto patriciae gentis exactam. Displicuit ea *epistola* Florentinis bene multis, qui facile concesserunt plurimum tribus illis historicis fuisse splendoris a Muratorio allatum. Noluit tamen Muratorius ei *epistolae* respondere, quamvis a Sociis Palatinis rogaretur. Plura tamen Argelatio suppeditavit, qui provinciam ab amico recusatam ultro susceperat. Scripsit etiam contra Muratorium Ferdinandus Caccia Bergomensis opusculum sane ridiculum *, quod ille demonstraverat ** falso fuisse traditum a quibusdam, Magistrum Moysem Bergomensem, auctorem poematis *de Laudibus Bergomi*, ad tempora Imperatoris Justiniani II. pertinere. Ne hunc quidem hominem a se confutandum Muratorius censuit. At molestissimus omnium Muratorio fuit Gabriel Rossius Carmelita, magna quadam inter suos dignitate, non tamen aut pruden-

* Vide *Novelle Letterarie di Firenze an.* 1749. *col.* 342.

** *Vol. V. Script. Rer. Ital.*

tia aut doctrina conſpicuus, quod is *Ricordani Malaſpinae hiſtoriam Florentinam* edens * recitaverat verba quaedam in aliis neſcio quibus editionibus omiſſa. Affirmabat enim gravis hiſtoricus, D. Thomam Aquinatem in Monaſterio Foſſanovae occubuiſſe, cum ad Lugdunenſe Concilium, ut *Fratrum Carmelitarum Ordinem deſtrui curaret*, iter arripuiſſet. At Carmelitam ea verba magis exaſperaverant, quae ſubjecerat Muratorius: *fortaſſe viro prudentiſſimo & ſanctiſſimo Carmelitica Familia oneri potius quam utilitati Chriſtianorum reipublicae futura videbatur*. Itaque longiſſimam Roſſius ad Muratorium dedit *epiſtolam* XVIII. kal. Maii anno MDCCXXXIX. ut ſuam ipſi obtruderet opinionem, *Ordinem Carmelitarum ante Concilium illud a Sancta Sede fuiſſe probatum*, eumdemque ad ea verba revocanda qua monitis, qua argumentis, qua etiam minis impelleret. Reſpondit ei Muratorius eodem anno IV. kalend. Maii epiſtola, qua nihil humanius aut modeſtius, nihil etiam

* *Tom. VIII. Rer. Italicar.*

ſapientius aut doctius excogites * ; neque tamen a ſententia diſcedere ſe ſe poſſe ſignificavit. Minime quieſcendum ſibi ratus importunus Carmelita, alia epiſtola conviciis potius quam rationibus referta iterum eumdem interpellavit. At Muratorius, cui nulla, niſi temporis avaritia videbatur honeſta, non amplius ei reſpondendum eſſe judicavit. Poſtremo loco animadverſio alterius generis in hoc opus commemoranda eſt, quam ſcilicet Muratorius, qui ſemper in bibliothecis habitaverat, multo magis quam contra ſe dicentium reprehenſiones, reformidare potuiſſet. Cum enim in *Prooemio ad hiſtoriam Petri Cirnei de rebus Corſicis* ** vocaſſet ille Corſos *ferocium atque agreſtium hominum genus*; quae verba quidem ad ſaeculum praeſertim, de quo ſermo erat inſtitutus, referri facile poterant, Corſus non defuit, qui ſtatim tacito nomine plenas furoris ad eum litteras daret, mortem etiam ei comminatus;

* Epiſtola Roſſii recitatur a Solio *in Append. ad vitam Muratorii*, quemadmodum & illa Muratorii ad Roſſium.

** *Volum. XXIV. Rerum Italicar.*

nisi, quod scripserat in Corsorum dedecus, retractando corrigeret. Nihil tamen veritus est Muratorius, quam inhabitaret ipse regionem, & quantum inter minitantium temeritatem & facinorosorum hominum audaciam interfit, probe agnoscens. Itaque litteras eas illico flammis tradidit; neque vero ille nebulo, quisquis tandem fuerit, ultra contumelias illas ac minas progressus est. Quanquam ea *Collectione* Muratorius, ut diximus, de re litteraria fuit optime meritus, quid is in antiquarum rerum scientia & arte illa critica valeret, multo magis ostendunt *Antiquitates Italicae medii aevi*; opus videlicet, non minus quam *prima pars Antiquitatum Estensium*, litteris omnium gentium linguisque celebratum. Jam ab anno MDCCXIV. cum Italiae bibliothecas & archiva inviseret, animo specimen tanti operis efformaverat. At enim quando pene infinitam vim ac materiam ad idem facientem intra manus quodammodo crescere sentiebat, illud differre longius, quam voluisset, plane coactus est. Anno MDCCXX. cum gravissime aegrotasset animum pene desponderat; neque se se am-

plius ipsi perficiendo parem futurum existimabat. Sed, pristinis recuperatis viribus, supremam eidem potuit manum imponere; quin & ea, quae fere omnia Italico sermone scripserat, ut exteris etiam hominibus satisfaceret, in Latinum convertere. Non tamen hoc opus ante annum MDCCXXVIII. typis imprimi coepit; neque ante annum MDCCXLII. absoluta impressio est expensis & curis ejus, de qua dudum loquuti sumus, Mediolanensis Palatinae Societatis. Comprehenditur autem opus universum omnino sex maximae formae voluminibus *Dissertationes quinque ac septuaginta* complexis. *Dissertationibus* iis, praeter monumenta plurima, quidquid ipse affirmat comprobantia, plurima etiam opuscula nondum edita adnectuntur, quae scilicet, cum *Rerum Italicarum Scriptores* illustraret, nondum in ejus manus pervenire potuerant; pene etiam infinita nummorum medii aevi copia subjecta. Ita sex haec volumina illorum septem ac viginti *Rerum Italicarum* appendicem ipse haberi voluit. Sed jam aliquid enucleatius a nobis afferendum est, quo nostri sequamur instituti

rationem, ut ſpecimen tanti operis exhibeamus. Ipſe quidem animadverterat Romanarum & Graecarum quoque rerum a pluri-mis eruditionem fuiſſe cultam, qui vix novi argumenti quidquam reliquerint poſteris, niſi nova forte antiquitatis monumenta effodiantur; at non idem de *Antiquitatibus medii aevi* eſſe dicendum. Sigonius quidem, ſi non primus inter eos, qui de rebus Italiae medii aevi commentati aliquid fuerint, certe omnibus iiſdem ſcriptoribus praeferendus, elucubratis de *Occidentali Imperio*, ac *de Regno Italiae* libris, latiſſimam viam ceteris aperuerat, ut in eam eruditionis partem invaderent. Ejus enim veſtigia quidam magni viri ſequuti, enixius tamen & crebrius exteri quam Itali, omnem operam ſuam ad illuſtranda barbarica ſaecula contulerant, neque vero levem ea re gloriam ſibi pepererant. Verumtamen in ea vaſtiſſima, ſi fas eſt ita loqui, ſtudiorum regione illi tam parum ad ea tempora progreſſi fuerant, ut adhuc latiſſima ſpatia primo occupanti patere viderentur. Animadverterat etiam Muratorius ſtudium *Antiquitatum medii aevi* non

tantum amplificandae eruditionis gratia, ſed etiam ſpe referendae voluptatis, ac novae cujuſdam gloriae ſibi comparandae a viris doctrinae deditis eſſe colendum, cum tot ritus, nec modo ſacri, ſed & civiles atque domeſtici, qui ſunt nobis in uſu, non a Graecis aut Romanis illis aetatibus, ſed a barbaricis repetendi ſint, nec fieri poſſe, ut quid egerint majores noſtri, qui mulro propius ad nos quam antiquiores illi Romani Graecive pertinent, ſine magna & ingenuo quovis homine digna delectatione teneamus. His praecipue de cauſſis hoc tantum opus ille conſcribendum ſumpſit. Iis autem fere omiſſis, quae Sigonius ac ceteri attulerant, in regione, ut ita dicam, aliis incognita verſatus eſt, ut in denſiſſimis tenebris, nemine facem praeferente, ipſe vias & itinera quodammodo ſtruere ſibi & explanare debuerit, quo poſſet in abdita veritatis penetralia tandem aliquando pedem inferre. Quantopere nimirum ille laboraverit in codicibus, quibus uteretur, ſeligendis, quin & legendis ac deſcribendis, cum innumerabiles evolviſſet per Italiae bibliothecas ac ta-

bularia membranas Imperatorum aut Regum, five Summorum Pontificum & Epifcoporum & leges & placita, & Monafteriorum erectiones, iis aut aliis conceffa beneficia, potentium hominum teftamenta, donationes, aut publicarum aut privatarum rerum narrationes, aut alia hujufmodi fexcenta complexas, facile fapiens lector intelligit. Ex immenfa tot chartarum farragine inutilia repudians, & optima quaeque feligens eo pervenit, ut qualis Italiae facies per plura faecula fuerit, poft Barbaros in eam illapfos, nobis oftenderet, fimulque fpecimen conditionis ac ftatus temporum eorumdem nobis exhiberet. Nam primo quidem de Regibus, Ducibus, Marchionibus, Comitibus & Magiftratibus ad vetus Italiae regnum pertinentibus differit; deinde varios civici regiminis ritus ac privatorum hominum exponit mores: de libertate ac fervitute, de judiciis, de militia, de legibus, nummis, artibus, litterarum ftudiis, linguae Italicae origine, mercatura, reliquifque fimilibus verba facit. Pulcherrimae quoque funt maximam partem atque utiliffimae illae *Differtationes*,

quibus expedit quidquid ad politicum regimen Italiae poſt annum Chriſti milleſimum pertinet; quo videlicet tempore plurimae civitates libertatem & quamdam ariſtocraticae Reipublicae formam adeptae ſunt, at poſtmodum inteſtinis agitatae diſcordiis Principum ſeu Regulorum dominationi ſe ſe ſubjecerunt. Quod ſpectat ad Chriſtianam Religionem atque Eccleſiaſticam diſciplinam, habet ille quaedam in his libris, nimirum quibus aliquid lucis rebus ſibi propoſitis ad diſſerendum addere ſe ſe poſſe putat. Reliqua enim intacta dimittit, non quod, ut cavillatur Cennius, ab hoc ſtudiorum genere, quaſi non admodum ſibi exculto, refugeret, ſed ne, quod vetere proverbio vetamur, non ſine faſtidio lectoris actum agere videretur. Pleni enim ſunt doctorum hominum libri, plenae ſunt iis rebus hiſtoriae, ut aliquid novi difficile poſſit afferri. Opus autem univerſum a declinatione Romani Imperii ad annum Chriſti MD. ducitur. Ceterum hoc etiam in opere quaedam invenies non modo medium, quod ſibi proponit, aevum, ſed & antiquius illuſtrantia. Ut unum afferam exem-

plum, *Dissertatione* XXXII. sub initium, duobus e Suetonii *de illustribus Grammaticis* libro locis allatis, comprobat fuisse Romae per vetera illa tempora scholas, in quibus adolescentes non modo Graecam, sed & Latinam linguam edocerentur. Eadem volumine II. *de Perfecta Poesi* Muratorius dixerat, sed in *enarrationibus* Antonius Maria Salvinius inficiatus fuerat. Verum haec obiter. Hoc opus a Muratorio sub extremum tempus aetatis in epitomen vernaculo sermone contractum est. Amicis videlicet id efflagitantibus indulsit, cum nullum eo tempore prae manibus pertractandum haberet argumentum. Laborem hunc circa medium annum MDCCXLVIII. subire incoepit, & opus ad umbilicum perduxisset, nisi obstitisset valetudo. Cum haud aliud superesset ea ratione contrahendum quam dimidia *Dissertatio* LXIX. ac LXX. (nam postremas etiam ad quintam supra septuagesimam duxerat ad exitum) oculis captus est, ac non multo post e vivis ereptus. Sed ante mortem illius totam absolvit epitomam. Petrus Hercules Gherardius, qui Praefecti biblio-

bibliothecae Estensi gerebat vices, Muratorii familiaris ac necessarius. Comprehenditur autem haec epitome tribus dumtaxat mediocris formae voluminibus. Etenim consulto Muratorius maximam partem amputavit veterum monumentorum, & omnia ea parva Chronica (sic enim dicuntur) omisit, quae scilicet in sex illis majoribus voluminibus legas, auctorum tamen locos exhibet, qui vel maxime faciunt ad id, quod sibi proposuit. Aliqua etiam adjunxit, aliqua mutavit, aut correxit, ut ex aliqua parte novum opus effecerit. Exemplum ejus rei suppeditat *Dissertatio* XIV. *de Servis ac Libertis antiquis*. Eam siquidem auget initio *Dissertationis*, quam de argumento eodem separatim elucubraverat ac Socii Columbarii Florentini an. MDCCXLVII. I. *memorabilium suorum volumine* in lucem emiserant. Evulgavit autem haec tria volumina post Muratorii mortem Solius ejus sororis filius anno MDCCLI. Venetiis, ac postmodum alias alii Romae, Neapoli, atque aliis in locis. Sed cum in hoc opere, quemadmodum & in illo majori, nonnulla sint, quae aulae Romanae displiceant, Cajetanus

Cennius iterum edendum anno MDCCLXV. & praefationibus suis castigandum emendandumque suscepit. Negari sane non potest hoc in opere Cennium de Muratorio magnifice loqui, ac multa in horum librorum laudem praeclara scribere. Suis autem in *animadversionibus* Cennius duo sibi praecipue ostendenda sumit. Alterum est, Muratorium, quod attinet ad dominationem Apostolicae Sedis, quam *temporalem* dicimus, omnino commentitias opiniones fuisse sequutum. Id tamen non odio, aut pravae voluntati hominis Cennius ipse tribuit, sed tantum ex eo evenisse dicit, quod a juventute Muratorius Atestinae Domui obsecundare studens ea diligentius conquisiverit, quae dominationi eidem adversari viderentur, nec satis ea perpenderit, quae maturius animadversa facile ipsum a sententia discedere coegissent. Alterum est, magnum opus *Rerum Italicarum*, *Antiquitates medii aevi*, nec non *Annales Italiae* (de iis suo loquemur loco) quod spectat ad eamdem Romanorum Pontificum dominationem falsis inniti opinionibus jamdiu a Muratorio in libro *Plenae Expositionis*, de quo

ſatis alibi diximus, acerrime propugnatis. In prima *Praeſatione* Cennius praeſertim, quid ſibi praeſtandum ſumat, exponit, conſiliique ſui rationes aperit. In altera *Diſſertationem* XXXIV. oppugnat, in qua donationes, quae Apoſtolicae Sedi factae narrantur, a Muratorio non ſine contemptu aliquo rejiciuntur. In tertia demum Cennius evertere illa conatur, quae Muratorius *de Origine Cardinalium*, *de Canonicis Patriarchalium* Romae, ac de *Praebendis*, *de Monaſteriis* item *Romanis*, *de Bonis ac Redditibus Eccleſiaſticis*, *de Indulgentiarum origine*, *de origine Eccleſiaſtici Principatus*, aliiſque ſimilibus attulerat, quae Romanis probari minime potuerunt. Ut paucis omnia complectar, eo Cennius tendit, ut pro juribus aulae Romanae, quoties ea Muratorium aggredi putat, in arenam deſcendat, quod quidem ita praeſtat, ut hoc quidem in opere multo ſe ſe modeſtiorem ac moderatiorem, quam Fontaninius, exhibeat. Quaedam de *Chronologia* ac de *Chorographia* Muratorii obiter attingit, de quibus hoc ſaltem loco, ut brevitati conſulamus, nihil nos dicere neceſſe eſt. Jam vero tum

ingens illud ſex voluminum opus Latinum de *Antiquitatibus medii aevi*, tum haec Italica illius *Epitome* maximi fieri ſolet, ut initio ſignificavimus, ab univerſis hominibus germanae ſolidaeque doctrinae laude praeſtantibus. At enim Franciſcus Antonius Zaccaria de *Antiquitatibus medii aevi* verba faciens *, conqueritur multos errores interveniſſe in deſcribendis veteribus chartis, quas *Diplomata* dicimus, quae quidem rerum, de quibus agitur, fundamenta ſunt. Sane quod attinet ad codices ipſos a Muratorio viſos, viderat autem ipſe pleroſque, neque fidem in iis deſcribendis, neque diligentiam, neque doctrinam ei defuiſſe nunquam Zaccaria dixerit. Quod pertinet ad reliqua, nullum ab orbe condito ſcriptorem labore ac diligentia praeſtitiſſe noſtro, quis non facile conceſſerit? Erat autem idem Muratorius in veris cognoſcendis codicibus, & a falſis, qui ſaepius occurrunt, diſtinguendis acumine & experientia omnino ſingulari: eam ſiquidem jam ab eo tempore ſibi com-

* *Storia Letteraria ec. Tom. II.*

paraverat, quo primum Ambrosianae ac demum Atestinae bibliothecis, quae codicibus iisdem mirum quantum abundant, summa cum diligentia praesidebat. Huc etiam illud accedit, quod Muratorius sui Ducis ac Regis Magnae Britanniae commendatione munitus archiva scrutari, codicesque inspicere potuerit maximi pretii, quod ceteris etiam doctrinae gloria florentibus hominibus non ita facile datur. Quamobrem si neminem aut fere neminem hac aetate, quod pertinet ad veteres codices exhibendos, antecellere Muratorium auctoritate dixero, non erit qui nisi injuria me temere loquutum esse caussari possit. Hae rationes, inquam, facile mihi persuadent, illum Muratorii aemulum de typographi erratis illa scripsisse. Fatendum tamen hoc loco est codices nonnullos a Muratorio quamvis exoptante inspici non potuisse (quis enim omnia possit?) sed ab amicis descriptos ac sibi missos typis consignandos curasse. Si multos in eorum descriptionem errores irrepsisse Zaccaria velit, nihil est quod magnopere hoc loco repugnem; quamvis optandum esset, ut aliquam senten-

tiae suae rationem vir doctissimus aperiret; ne moti ejus auctoritate, ea dubia esse existimemus, quae clarissimam facem in barbarorum temporum densissimas illas tenebras pedem inferre volentibus praeferre possunt. Sed quoniam de iis aliquid diximus, qui codices antiquissimos Muratorio suppeditarunt, iniquum omnino esset tacere de Caroli Emmanuelis beneficio, quem non semel in Muratorii vita maximi honoris caussa nominamus. Ipse quidem anno MDCCXXXIV. cum esset in castris S. Benedicti, Mutinensium Ducis Oratori admodum honorifica de Muratorio verba fecit. Hic ea de re certior factus ad Marchionem de Ormea sibi amicitia conjunctum statim litteras dedit, rogans ut Regi maximas nomine suo gratias ageret, eodemque tempore non dubitavit monumenta petere, quibus opus de *Antiquitatibus Italicis*, quod habebat in manibus, augeretur. Placuit officium Regi, qui statim Ludovico Caissotio Senatus Taurinensis primo Praesidi mandavit, ut scripta, quae petebat Muratorius, eidem submitterentur. Itaque brevi per eum doctissimum virum de-

scripta exemplaria Muratorius habuit membranarum sane plurium aliarumque chartarum ad Ecclesias aut Monasteria Pedemontii pertinentium, quae quidem in ipsius Regis erant archivo. Ne saepius de rebus omnino similibus instituam sermonem, hoc loco memorabo, quod idem ille Rex, non modo belli, sed & pacis artibus nobilissimus, ab eodem Muratorio rogatus jussit, ut omnes antiquae inscriptiones, quae in Sardinia essent, tum aliquae Pedemontii hactenus ineditae, quin & illa Arcus Segusiani non sine aliquo errore per Maffejum exhibita, describerentur, & ipsi mitterentur Muratorio. Iis autem inscriptionibus hic uti volebat ad opus inscriptum *Novus Thesaurus Veterum Inscriptionum*, de quo jam a nobis institui sermonem ipsa temporum atque rerum efflagitat ratio. Primis annis, quibus Mediolani versabatur Muratorius, *Collectionem veterum Inscriptionum* efficere cogitaverat, quas Gruterus, Reinesius ac Sponius omisissent. Itaque multas jam ad id inscriptiones ipse conquisierat atque adinvenerat, multas item submiserant eidem amici, praecipue Joannes

Ciampinius, Prosper Mandosius, Antonius Felix Marsilius, Julius Antonius Averoldus, Apostolus Zenus, Antonius Magliabechius. Opus insigne a Fabretto editum, in quo multa marmora expressa erant, de quibus ipse Muratorius disserere voluisset, caussa fuit cur hic eo tempore cogitationem eam omnino deponeret. At cum *Dissertationes de Antiquitatibus Italicis* absolvisset, aliquid etiam in eo genere novi se se praestiturum speravit. Quamobrem novam suscepit *Collectionem* adornandam, in qua veteres posuit inscriptiones maximam partem ineditas, aut e manu scriptis erutas codicibus, aut ab amicis sibi submissas, aut etiam e libris jamdiu typorum ope impressis descriptas. Haec tamen e libris descripta, ut id obiter contra Cennium *Collectionem* eam inerudite aspernatum adnotemus, minima pars earumdem inscriptionum dicenda est. Ceterum habuit in animo tum in Gruteri, tum in Reinesii, tum in Sponii aut Fabretti voluminibus contenta relinquere, nisi quando aut integra cum adjunctis essent afferenda aut emendanda. Quibus autem de caussis factum

fuerit, ut nihilominus aliquas identidem inscriptiones eodem modo, quo sunt in iis libris, repeteret, infra enarrabimus. Jam vero ea tota *Collectio* quatuor constat maximae formae voluminibus, quorum primum anno MDCCXXXIX., alia consequutis annis impressa sunt Mediolani. Inscriptiones plerumque Muratorius opportunis adnotationibus illustrat, quamvis & magnam hujus operis partem alii sibi vindicent. Primum quidem volumen, praeter doctissimum ipsius Muratorii *prooemium*, quo consiliorum suorum in hoc opere omnem rationem aperit, *Dissertationes & epistolas Josephi Bimardi la Bastie Parisiensis Montis Seleuci Baronis atque Inscriptionum Academiae Socii* exhibet; tum inscriptiones habet, quibus quidquid pertinet ad antiquorum Deos, ad Templa, Aedes sacras, Aras, sacra Dona, Kalendaria, Pontifices, Sacerdotes, aliosque sacrorum Ministros, Augustos, Caesares, ac Reges, Consules, Opera & loca publica & privata, demum Collegia varia, satis illustratur. Alterum volumen ea continet, quibus de Senatus consultis, de

Plebiſcitis, Decretis & Actis publicis, de Spectaculis, Ludis, & aliis populi oblectamentis, de Magiſtratibus ac majoribus Dignitatibus, de Militaribus, de Officiis Domus Auguſtae, de Artibus, Officiiſque minoribus, de Libertis & Servis Domus Auguſtae, de Geographicis, Civitatibus, aliiſque locis, de Municipiis & Coloniis, de affectibus parentum erga liberos edocearis. Volumen tertium affectus liberorum erga parentes, nec non conjugum, fratrum, cognatorum & amicorum inter ſe, patronorum ac dominorum erga libertos & ſervos, atque iſtorum erga illos, tum vero promiſcuos libertorum ſervorumque perſequitur. Alias habet *Inſcriptiones*, quas *Singulares*, *Minutiores* & *Quiſquilias* nec non quas *Dubias* aut *Spurias* ipſe Muratorius appellat. In ipſa voluminis IV. fronte ſunt *Inſcriptiones Chriſtianae*. Iis *appendix* ſubjicitur *Inſcriptionum*, quas poſt ſuſceptam eorumdem editionem Auctor ab amicis ſibi communicatas excepit. Hinc inſpicitur *Inſcriptio Sigea antiquiſſima cum Commentariis & Notis Clariſſimi viri Edmundi Chiſullii S. T. B.*

Magnae Britanniae Regis a Sacris, & cum ejusdem aliis *commentariis & notis Psephisma*, ita enim dicitur, *Sigeorum ad honorem Regis Antiochi*. Est & *Dissertatio* ejusdem Chisullii *de Nummo* CKΩΠΙ *inscripto*. Ad extremum *Descriptio urbis Romae* a clarissimo viro Philippo Labbeo Societ. Jesu edita, nunc vero cum *lectione duorum manu scriptorum codicum bibliothecae Vaticanae* iterum typis edita. Hoc vastum opus ab ea perfectione, quam habere potuisset, non parum abest. Attamen etiam in eo Muratorium facile agnoscas. Eduardus Corsinius cum in aliis, tum in his etiam, de quibus verba facimus, liberalissimis studiis maximam ingenii doctrinaeque gloriam adeptus, postquam *Muratoriani Thesauri* naevos indicasset, ea tamen gravissime pronunciavit *. *Si ex ingenti illa Muratorii Collectione naevos illos sustuleris, nemo est certe qui vel plures in marmoribus notas viderit, aut qui plures erudite ingeniosequé explicaverit.* Maffejus autem **, *quod ad eam*, inquit, *Collectio-*

* *In prolegomenis ad opus de notis Graecorum.*

** In proecmio ad *Museum Veronense.*

nem maximam pertinet, perpendendum est; aliorum opera saepe in his uti oportere; itemque opere in longo fas esse obrepere somnum. Inscriptiones sine erroribus conglobare impossibile factu est. Addas velim, non huic praecipue studiorum generi, quamvis & in hoc praestet, virum doctissimum se dedisse majoribus intentum argumentis atque occupatum rebus, haec interdum velut aliud agentem tractasse puto. Ut ut sit, permultas praestantesque ab eo vulgatas esse epigraphes, quae alioquin adhuc delitescerent, omnino constat, multaque etiam enarrata & tradita, quae antiquam eruditionem non minimum illustrant & juvant. Ex Corsinii ac Maffeii testimoniis facile statuas, quid sit de his Muratorii libris omnino sentiendum. Verumtamen, ut horum voluminum elevarent auctoritatem, plura scripserunt Joannes Henricus Leichius Lipsiensis, Henricus Cannegetierius, Criffophorus Saffius, Franciscus Antonius Zaccaria, ac Joannes Gaspar Hagembuchius, & hic quidem non modo importunus extitit in Muratorium, sed & inurbanus. Quoniam operis hujus defensionem contra obtrectatores nunquam voluit suscipere Mu-

ratorius curis aliis, quas multo majoris existimabat momenti, distentus, nihil de iis, quae contra ipsum objecta sunt, longius commentari necesse est. Nam & esse naevos in opere illo, quod non modo ex Muratorii laboribus atque vigiliis, sed & ex aliorum curis in tantam excrevit molem, ultro concessimus, & ea, quae reprehensione aliqua digna erant, fuisse ab iis amplificata, qui carpendi tantum virum rimabantur occasionem, facile sibi quisque persuaserit. Attamen hoc loco facere non possum, quin breviter adnotem, quae contra Ludovicum Antonium aut inimici, aut invidi, aut certe adversarii attulerunt, hujusmodi maximam esse partem, ut de iis ultro noster in *Praefationibus* tum ad I. tum ad IV. volumen fuse differuerit, quibusque de caussis non illa quidem neglexerit, sed non tanti fecerit, ut ab hoc opere sibi abstinendum esse duxexerit, satis ostenderit. Quod enim aliqua contra consilium ejus irrepserit in hanc *Collectionem* inscriptio ab aliis etiam *Collectoribus* allata; primo quidem id universis post Gruterum laborem eumdem subeuntibus, ut

noster admonet, objici potest, deinde facilius in hac ipsa *Collectione* fieri potuit, etsi non ita saepe factum esse deprehendas. Nam & in Sponii & in Fabretti voluminibus *Indices*, quos dicimus, *rerum* desiderantur. *Indiculum* ille sibi paraverat ad *Inscriptiones Fabretti*, at nequaquam eum laborem *ad Sponianas Inscriptiones* assumpserat: de quo quis eum nisi injuria reprehendat? Quod pertinet ad Gudium, de quo, perinde ac si descriptus a Muratorio fuisset, tantas Hagembuchius tragoedias excitat, haec ille habet in *I. voluminis Prooemio*. *Ubi animadverti potiorem illarum* (Gudianarum Inscriptionum) *partem ex Pyrrhi Ligorii scriniis fuisse deprompiam, cujus fides dubia & sublesta est apud Eruditorum non paucos, uti infra ad Classem Primam non diffitebor, ipsamque praeterea Collectionem incuria editorum perfecto Indice fraudatam fuisse eam insalutatam dimisi, ac si ignota prorsus mihi fuisset. Eoque magis id mihi licere sum arbitratus, quod permultas ex meis Ligorianis apud ipsum expiscatus desiderari hic animadverti, ita ut is aliis fontibus ac Tomis usus videatur, quibus non eadem forsitan erat*

ſinceritas & legitima origo, *atque in Farneſianis Ligorii Tomis*. Majoris omnino ponderis illud videtur eſſe quod objicitur, multas hujus Theſauri inſcriptiones ita eſſe deſcriptas, ut ingentes in iis errores quotidie deprehendantur. Hinc illae querelae, hinc illae Graeculorum etiam, ſi Superis placet, exprobrationes. Solet enim ea eſſe adverſariorum Muratorii non omnino mendax, ſed exaggerata altius oratio. Iis, antequam exiſterent, ſatis in *Prooemio I. voluminis* Muratorius, meo quidem judicio, reſponderat. Cum enim non ſine debita laude ſingulorum doctorum hominum nomina recitaſſet, qui vel inſcriptionum exempla, vel etiam Latinas interpretationes ſibi ſuppeditaverant, non omnes illos in marmoribus aut ſchedis exſcribendis accuratiſſimam operam collocare potuiſſe aut voluiſſe, modeſte conqueſtus eſt. Fatetur etiam aliquando ſe hujuſmodi inſcriptiones accepiſſe, ut de ſententia iiſdem ſubjecta, quin & de valore notarum divinandum fuerit. Id autem ex eo quoque dicit accidere, quod interdum occurrant marmora ita a tempore attrita, ut non quaedam litterae tan-

tum, ſed etiam integrae lineae perierint. In hujuſmodi monumentis aliisque ſimilibus exſcribendis doctos etiam homines inter ſe diſcordes non raro eſſe vel ipſa experientia ſibi compertum eſſe teſtatur. An erit aliquis tam injuſtus, ut dicat, debuiſſe Muratorium tale opus aggreſſum marmora ipſa accuratius conſulere, & quae prave fuiſſe ab amicis deſcripta vel ſuſpicari poſſet, diligentiori ſtudio reſtituere? At, amabo, cui tantum temporis aut pecuniae ſuppetit, ut univerſas tam intra quam extra Italiam regiones, ex quibus veteres hauſtae fuerant inſcriptiones, peragrare aut velit, aut poſſit? Verum, ut quiſquis humanitate non caret, Muratorium, ſiquid in hoc peccavit, excuſatum habeat, legere illa ſufficiat, quae ſub finem *Praefationis in IV. Volumen* ille ſcribit. *Quum Inſcriptiones*, inquit, *ab amicis identidem acciperem, eaſque ſine mora Mediolanum mittere oporteret, quasdam interdum notas addidi, non pacata conſultatione digeſtas, ſed tumultuaria feſtinatione conceptas. Norunt eruditi.... quam multa corrigere poſſit, qui ſua a Typographis deſcripta accipiat, antequam praelo tradantur. Hujuſmodi*

modi beneficiorum expers ego fui... Reliqua vero ad examen revocare mihi neque vacavit, neque licuit, adeo non dicam prostratum, certe a meditatione alienum animum meum calamitates Patriae meae anno praecipue MDCCXLII. *effecerunt*. Alia possem in Muratorii defensionem afferre; sed jam in iis etiam afferendis me longiorem fuisse sentio. Jam igitur de controversia dicamus aliquid ob formulam *de Ascia Sepulchrali* cum Maffejo habita. Nam & ea de re Muratorius in primo hujus *Thesauri* volumine fusius agit. An. MDCCXXXVI. *Dissertationem* elaboravit Muratorius *de Ascia Sepulchrali*, ac de Formula *sub Ascia dedic.*, quae scilicet in antiquis reperiuntur quibusdam inscriptionibus. Typis ea impressa est anno MDCCXXXVIII. Romae. Putat ipse, Asciam insculptam fuisse tumulis, tumulosque sub Ascia fuisse dedicatos, quo monerentur heredes aut possessores agri, in quo sepulcra condita erant, ut eadem a dumis, cespitibus, vepribus, aliisque aut herbis aut arbusculis molestis expurgarent, & sic evaderet carorum hominum cineri terra levior. Ita Muratorius non modo alias doctorum ho-

minum hac in re ſententias ſed & Maffeii explicationem oppugnaverat cenſentis, nihil aliud Aſciae figura ſignificari voluiſſe, niſi ea monumenta de novo fuiſſe excitata, & nulli antea patuiſſe. Statuerat id Maffejus in *Antiquitatibus Galliae* an. MDCCXXXIII. editis *epiſtola* X. quae eſt ad Muratorium ipſum. Jam vero ſe ſe ab eo demum oppugnari moleſtius tulit, quam noſter ullo modo ſuſpicari potuiſſet; neque modo acrius fortaſſe, quam par fuerat, Muratorio ſuis in *Obſervationibus litterariis* reſpondit *, ſed & Romae cum primario quodam viro de Muratorio, tanquam de homine jam ab annis triginta ſibi moleſto, obloquutus eſt. Cum id reſciſſet Muratorius etiam hac vice ſatis oſtendit, quam miti eſſet animo facilique natura. Quanquam enim de amicitia tam levem ob cauſſam diſſociata vehementer doluit, etenim illa multorum annorum uſu crebris litteris ultro citroque datis confirmata videbatur, honorificentiſſimis verbis de Maffejo mentionem fecit, quotieſcumque fecit.

* *T. IV. delle Oſſervazioni Letterarie p. 223. e ſeq.*

Dissertationem illam suam in Latinum convertit sermonem, ac volumini primo *Thesauri Inscriptionum*, de quo nunc loquimur, inseruit, nec non responsionem ad ea subjecit, quae novissime a Maffejo fuerant allata. At iis demum verbis universam conclusit orationem. *Rogandus est doctissimus Marchio, ut & ipse pacatiore animo ista excipiat, neque putet, quod sibi interdum contradicatur, quidquam detrahi amplissimis suis in re litteraria meritis. Equidem ab iis agnoscendis ac depraedicandis, quantum potero, faciam, ut me nullus affectus ne in posterum quidem avertat.* Sensit fortasse Maffejus in objurgando Muratorio sui se se dissimilem praestitisse. Quamvis ergo suam illam opinionem *de Ascia Sepulchrali* etiam in *Musaeo Veronensi* produceret, ab acribus quibusque verbis in adversarium suum prorsus abstinuit; quin imo novas a Muratorio pro sua sententia rationes in *volumine* I. hujus *Thesauri* allatas omnino reliquit intactas. In aliis etiam non ita magni momenti rebus a Maffejo Muratorius dissensit, ut ex hujus *Dissertatione* XXXIV. & XL. de *Antiquitatibus Italicis*, aliisque constat. Amicitia tamen in-

ter tantos viros, ipſa ſimilitudine virtutis atque doctrinae facillime inſtaurata, non amplius aliquid ob opinionum diverſitatem detrimenti cepit. At Muratoriana *Diſſertatio de Aſcia* eodem anno MDCCXXXIX. a duobus aliis doctiſſimis viris, Jacobo Martinio ſcilicet atque Alexio Simmaco Mazzocchio oppugnata fuit *; quorum argumentis reſpondere ſemper Muratorius diſtulit, aliis nimirum occupationibus impeditus; etſi Mazzocchio, quod ab eo, quamvis ea in re adverſario, humaniſſime fuiſſet habitus, litteras dederit officii amoriſque pleniſſimas **. Infinitus eſſem, ſi quidquid protulit Muratorius ad antiquitatem illuſtrandam, cujus omni tempore ſtudioſiſſimum ſe ſe praebuit, fuſius perſequerer. Sed argumentorum cum iis, quae modo attigimus, ipſa ſimilitudo efficit, ut curſim & obiter aliqua per eum-

* *Martin. Explication de divers monumens ſinguliers: A Paris &c. Diſſertatio* Mazzocchii *de Aſcia* Neapoli fuit edita.

** Recitat eas in *Appendice I.* Solius, qui & Mazzocchii, qua Muratorio reſpondet, epiſtolam exhibet.

dem edita, ad hoc ſtudiorum genus pertinentia commemorem. Huc enim façit *Diſſertatio* Muratorii de celebri quadam *Inſcriptione Hiſpelli inventa*, quam ſibi miſſam publici juris anno MDCCXXXV. fecit Venetiis in X. ſuorum *Opuſculorum volumine* Angelus Calogeraus, inter homines litteris faventes illuſtre nomen. Hic quidem anno MDCCXLIV. volumine XXXI. aliam edidit Muratorii *Diſſertationem* Dominico Bertolio dicatam *de Inſcriptione ad Urbem Fori Julii in Provincia ſpectante*. Facit etiam huc opuſculum, quod inſcribitur *Placitum Ravennae apud Claſſem habitum a Sylveſtro II. P. M. & Ottone III. Auguſto* a Muratorio illuſtratum, quod *volumine V. Symbolarum* ſuarum edidit Antonius Franciſcus Gorius: cui etiam debemus editionem primam *Diſſertationis* Muratorianae *de inſigni Tabula Aenea ad alimentarios pueros atque puellas Trajani Auguſti in Italia pertinente*, quae prope Placentiam anno MDCCXLVII. eruta fuerat. De hoc eodem argumento ſcripſit Maffejus, quin & Muratorium antevertere voluit eamdem inſcriptionem ante ipſum typis imprimens: vo-

luiſſet etiam, ut Muratorius non ante ſe quidquam ad illam tabulam explicandam evulgaret, idque per communem amicum curaviſſe dicitur; ſed cum Muratorius *Diſſertationem* ſuam Etruſcam de Latina factam *Sociis Columbariis* Florentiam miſiſſet, morem tanto viro, quemadmodum exoptaſſet, gerere non potuit. Muratorii opus hoc Socii Columbarii *ſecundo Memorabilium ſuorum volumine* optaviſſent edere: at cum res protraheretur in longum, Gorius, de quo diximus, gloriae Muratorii ac litteratorum hominum deſiderio conſuluit. Denique ad extremum hoc loco memoranda eſt *epiſtola* item Italico ſermone ſcripta ad Angelum Mariam Bandinium *de Obeliſco Campi Martii*, quem anno MDCCXLVIII. Benedictus XIV. in lucem extrahi mandaverat. Ea quidem ab eodem Bandinio fuit edita poſt *Diſſertationem* ſuam ad illud inſigne monumentum antiquitatis illuſtrandum litteris conſignatam. Demum inter opera Muratorii, quibus res ad antiquitatem pertinentes magis illuſtrantur, non ultimum obtinet locum, quod in duo volumina diſtributum Venetiis an. MDCCXLVIII.

prodiit praefixo titulo: *Liturgia Romana vetus tria Sacramentaria complectens, Leonianum ſcilicet, Gelaſianum & antiquum Gregorianum*. Anſam autem hujus condendi operis ei dedit Joſephus Blanchinius vir & ſua & patrui gloria illuſtris. Hic in animo habuerat hujuſmodi opus per ſe condere, atque ad id plurima jam collegerat monumenta; quin & univerſa, quae dicuntur *Sacramentaria* typis jam edita rurſus in illo decreverat exhibere. Verum aliis curis impeditus nunquam id praeſtare potuerat. Itaque Muratorio quae collegerat ipſe liberaliter omnia obtulit, quin & ipſas cupreas notarum formas tradidit, quas incidi curaverat, ut codicum, quibus uſus erat, noſceretur antiquitas. Libenti animo haec Muratorius accepit, operique manum, etſi jam ſenio gravatus, admovit. At ne opus nimis excreſceret, noluit omnia in eo *Sacramentaria* deſcribi. Itaque *Leonianum* edidit ac *Gelaſianum* jamdiu vulgata, ſimulque *Gregorianum* ex illis Blanchinii ſchedis excerptum. Iis addidit *Miſſale Gothicum*, *Francicum & Gallicanum*. Ea jam Cardinalis Thomaſius edenda cura-

verat. Addidit etiam aliud *Gallicanum vetus*, ſimul cum duobus vetuſtiſſimis *Eccleſiae Romanae Libris Ritualibus* opera Mabillonii jam evulgatis. Doctiſſimam iis omnibus *tractationem de vetere* ejuſdem *Eccleſiae Liturgia* praemiſit, quam cum aliarum vel *Orientis* vel *Occidentis Eccleſiarum Liturgia* comparavit. Sed & Theologum in hac eadem tractatione agit contra Haereticos, praecipue Bingamum atque Baſnagium, Catholicam ex iis quoque *Liturgiis de Sacramento Euchariſtiae ac de Miſſae Sacrificio* doctrinam aſſerens atque defendens. Itaque mirum non eſt, ſi hoc idem opus Catholici admodum lubenter exceperint. Ex his autem, quae narravimus, unuſquiſque videt erraviſſe Cennium, cum fere nihil praeter nomen ſuum ad hoc opus contuliſſe Muratorium, confidenter affirmavit. Sed tempus eſt, ut ad *Annales Italiae* veniamus, qui mirum in modum noſtram illuſtrant hiſtoriam. Eos anno MDCCXL. ſuaſu amicorum ſcribere incepit. Tanta illos celeritate confecit, ut anno MDCCXLIV. Venetiis, quamvis Mediolani praeferretur nomen, typis impreſſa priora quinque vo-

lumina fuerint, & alia quatuor anno, qui consequutus est, quamvis in ipsorum fronte ejusdem anni MDCCXLIV. nomen inveniatur. Illi enim ab initio Aerae vulgaris ad annum MD. novem voluminibus pertingebant. At demum ab iisdem amicis se se exorari passus est, ut tria iis volumina adjiceret, quibus res gestas ad an. MDCCXLIX. prosequeretur. Duobus annis novem priora volumina fuisse elucubrata, quod Solius diserte tradit, nec Muratorius in I. *voluminis Praefatione* videtur abnuere, Cennio persuaderi nullo modo potuit. Tanta enim celeritas ipsi videtur omnino incredibilis. Idem conjicit, multos Muratorio fuisse adjutores tum in hoc tum in aliis operibus exarandis, qui merita laude fraudati sint. Haec omnia, meo quidem judicio, temere dicuntur. Cum enim huic narrationi Muratorii testimonium haud repugnet, ut ipse Cennius ultro fatetur; quis eum gravissimum virum vanae profecto laudis nullo modo indigentem, in re tam exigui momenti sine caussa voluisse mentiri suspicetur? Res autem avunculi, quod pertinet ad ipsam historiam, nemo melius quam

Solius nosse poterat, plurimis annis cum illo dies noctesque versatus. Ejus autem honestas ac morum integritas satis perspecta vel ipsi Cennio esse debuerat. Praeterea, quod spectat ad tantam scribendi atque opera cudendi celeritatem, quae certe non fuit in ullo scriptore quam in nostro major, ut ejus libri Cassii Parmensis opuscula vel ipso numero vincere videantur, tota Mutinensis civitas & nobilitate & litteris florentissima ejus rei testimonio esse potest. Vir quidam oppido doctissimus ac Muratorio familiaris mihi narrare solebat, ipsum, etsi libris in Estensi bibliotheca circumfusum, fere memoriter, & ea ratione, qua solemus litteras ad amicos de rebus non maximi momenti dare, *Annales Italiae* perscripsisse. Cum enim in *Rerum Italicarum Scriptoribus* evolvendis consumpsisset aetatem & memoria polleret singulari, huic commendaverat res omnes in Italia gestas, ut vix aliquando Scriptores eosdem de notis annorum, aut aliis haud absimilibus, ad numerorum rationem pertinentibus, consulere opus habuerit. Jam vero priora illa novem volumina Germanicam

in linguam conversa iterum Lipsiae prodierunt. Omnia autem rursus edita sunt Romae opera Josephi Catalanii viri docti, qui & eadem *criticis* illustravit *praefationibus*, ac tres adjecit annos. Venetiis item ac Neapoli sunt impressa, ac saepius etiam in posterum, quoad litterarum respublica stabit, multis in locis imprimentur. Res enim scitu dignissimas, quarum bene multas historici, praesertim barbararum aetatum, cum aliis aut inutilibus aut etiam fabulosis tradiderunt, e tenebris eruit, atque ordine aptissimo, nec non magna semper usus perspicuitate verborum in optima luce collocat. Is quidem ordo & ea perspicuitas, nisi fallor, efficit, ut *Annalium* lectio mirum in modum delectet homines etiam mediocriter eruditos, ac sine satietate delectet. Negari non potest in hoc etiam Muratorii opere naevos inveniri, quin & rationem scribendi doctissimum auctorem tenuisse, in qua praeter illa duo, quae diximus, nihil admodum laudes; multa etiam, si exigas ad narrationis historicae regulas a rhetoribus traditas, aut Etruscam desideres orationis elegantiam, valde vituperes.

Ut ingenue fatear, quod ſentio, mihi videntur *Annales* ea ferme ratione ſcripti, qua ſolent ii ſcribere, qui de rebus in toto geſtis terrarum orbe per ſingulas hebdomadas chartis illis vulgo notiſſimis nos edocere ſtudent. Eos quidem ille naevos, & quae nos perſtrinximus, vitia, cavere facile potuiſſet, ſi feſtinare lentius, ut antiquum fert adagium, neque typographis amicisve ſemper urgentibus, ut aliquid daret imprimendum, nimis obſecundare voluiſſet. Sed ut ad res ipſas in *Annalibus* contentas referamur, non Itali modo, ſed etiam exteri, qui poſſint hiſce de rebus jure ſuo quodammodo judicare, maximo ſe ſe hoc opus in pretio habere ſignificarunt: qui vero eidem adverſati ſunt ſibimet ipſi potius nominique ſuo, quam Muratorii gloriae, nocuerunt. Ex iis Petrus Antonius Vitalis anno MDCCXLVI. Neapoli librum edidit *decem* conſtantem *animadverſionibus in Muratorii Annales*, quibus non adverſarium, quod ipſe moliebatur, at ſe ſe ridendum praebuit. Cum enim quaedam improbaret & carperet eruditis ab hominibus nunquam deſpectui habita, in id

orationis intendebat nervos, ut nebulonem & inanis gloriae cupidine inflammatum ostenderet Muratorium, quo nihil humanius, nihil modestius, aut sapientius inveniri poterat. Cum hunc gravissimus ille senex lectitasset librum, non modo non exarsit ira, sed hominis levitatem risit; docti vero homines atque prudentes impudentiam Vitalis atque temeritatem quovis convicio dignissimam existimarunt. Aristarchi partes in Muratorium eodem anno MDCCXLVI. suscepit Cajetanus ille Cennius, de quo saepe loquimur, in *Romanis Ephemeridibus*, quamvis anno MDCCXIV. duo prima volumina inter easdem *Ephemerides* laudibus fuissent elata. At hic etiam in carpendo modum sapiente doctoque homine dignum non satis adhibuit; fortasse quod suum in ea scriptione nomen haud proderet. Sane verbis quandoque usus est in gravissimum virum, quae plerisque Romanis litterarum amore flagrantibus stomachum moverint. Nolebat ei respondere Muratorius, tametsi ab amicis enixe rogaretur, cum id tantummodo reponeret, multo diutius *Annales* suos, quam *Romanas E-*

phemerides, duraturos. Sed cum tria, de quibus diximus, volumina prioribus novem adjiceret, ut historiam ad annum MDCCXLIX. produceret, *defensionem* quoque *suam contra Cennium* iisdem apposuit nervi succique plenissimam. Iterum Cennius extitit in *Annales*, quin & in alia Muratorii opera, cum typis impressam legit illius *vitam a Solio descriptam*. Etenim inter ipsas *Romanas Ephemerides* multa contra historicum scripsit, de quibus, praesertim quod ab ipso, in *responsione ad Aretinam Muratorianorum Operum editionem praefixa*, satis confutata sint, nihil nos attinet plura dicere. Illud certe non est a nobis de Muratorii vita scriptisque differentibus omittendum, pleraque Cennii eo tandem facere, ut aulae Romanae jura, quamque *temporalem* dicimus, *Ecclesiae dominationem*, contra Muratorium confirmet atque defendat. Ea quidem in re Cennio veniam facile concedimus. Aliqua tamen ferenda minime videntur ab ipso contra Muratorium petulantius enunciata; quod sane ad caussae suae defensionem minime conferebat. Invehitur in Muratorium, quod in Ludovici Pii *Diplomate*,

ubi de Roma ac *Ducatu* Romano loquitur Caesar, quaedam ille verba mutaverit *. Atqui Muratorius nihil mutavit. Tantummodo monuit, ubi legitur *a praedecessoribus vestris*, potius legendum videri *a praedecessoribus nostris*. Ea quidem esset maximi momenti correctio. Non tamen eam proprio marte Muratorius excogitavit: a Gratiano hausit Romae jussibus Gregorii XIII. Summi Pontificis emendato, & ibidem in maximae formae volumen anno MDLXXXII. typis evulgato **. Quod vero Cennius ait haud semel in *Annalibus* Muratorium Pagii *Chronologiam* fere descripsisse, nullum fere artis criticae usum prae se ferre, Baronium ab eo in epitomen redigi, aliaque similia, certe gravissima essent, nisi ab iis, qui lectioni *Annalium* vel minimam dederint operam, facile refelli possent. Nam & Pagium saepius oppugnat, & Baronium deserit, & eum se se praestat, ut voluisse Cennium Mu-

* *Tom. IV. degli Annali pag. m. 503.*
** *Vid. Decret. Gratiani P. I. Distinct. LXIII. Cap. XXX.*

ratorio detrahere, ſed quaerentem fragili dentem illidere ſolido offendiſſe, nullo negotio ſtatuas. Locus hic eſſet, ut aliquid de Bartholomaeo Carrara Theatinae familiae homine, in *enarrationibus ad alterum volumen vitae Pauli IV. Summi Pontificis* an. MDCCLIII. editae, parum liberaliter de Muratorii *Annalibus* obloquente, ac de aliis quibuſdam ejus adverſariis, dicerem. Sed neque hujuſmodi oppugnatores Muratorius curavit, nemo curare unquam potuiſſet, niſi a ſcribendo prorſus abſtinuiſſet. Ad recentiorum temporum hiſtoriam pertinet Muratorianum opus, vernaculo item ſermone elucubratum, *de Chriſtianis in Paraquaria ſub Jeſuitarum illuc Evangelii praedicandi cauſſa miſſorum regimine felicibus*. Hoc anno MDCCXLII. ſcribere inſtituit, cum *epiſtolas* lectitaſſet *Cajetani Cattanei Jeſuitae annis* MDCCXXIX. & MDCCXXX. *ad Joſephum fratrem e Paraquaria datas*. Quamvis nihil e Jeſuitarum tabulariis, quod faceret ad hoc opus, impetrare potuiſſet, illud abſolvit, atque edi curavit Venetiis anno MDCCXLIII. cum *tribus*, de quibus loquuti ſumus, *Cattanei epiſtolis*,

ſtolis. Cum oſtendiſſet in eo Muratorius nullam eſſe Jeſuitis in eos populos dominationem, quam *Monarchicam* appellamus, ſcribit Solius ad gloriam ipſius contuliſſe non parum, quod eodem anno MDCCXLIII. XV. kalend. Januar. edictum Philippi V. Regis Hiſpaniarum, iis, quae ſcripſerat Muratorius, omnino conſonum, Jeſuitas eo crimine liberaverit. Facilis eſt conjectura quantopere liber hic Jeſuitis ac Jeſuitarum amicis univerſis fuerit acceptus. Praeter *Praepoſitum Provincialem* Paraquariae *Praepoſitus Generalis* Jeſuitarum gratias ei per epiſtolam totius nomine Societatis egit, ac poſtmodum litteras ad eum hic dedit, quibus qui potirentur, Jeſuitarum veluti fratres & erant & habebantur. Hieronymus autem Lagomarſinius, cui primas eo tempore Latini ſermonis omnes facile concedebant, homo, cui nihil unquam in orbe terrarum Ciceronis operibus ac Societate ſua fuiſſe videtur antiquius, I. volumen ei dicavit Antonii Mariae Gratiani *De ſcriptis invita Minerva*, quod ipſe illuſtravit atque edidit. Hic quidem cum aliis Jeſuitis Muratorium flagitavit, ut re-

rum quoque a Jesuitis in Malabaria gestarum, contra Norbertum Lotharingium ex Cappucinorum ordine defensionem susciperet; sed impetrare non potuit. Etenim multo magis erat Muratorius a contentionibus alienus, quam ut tot tantisque litibus se se ultro immisceri sineret. Illud quidem libenter fecit, ut cum e Jesuitarum archivis ea, quae concupierat, monumenta potuisset excerpere tum ad Paraquariam, tum ad alias Americae provincias pertinentia; cumque Henricus Henriquezius Nazianzi Archiepiscopus, Pontificius per ea tempora Matriti Nuncius, libros bene multos ei submisisset ad id facientes, *alteram partem* operi, de quo diximus, adjiceret. Ea tamen non ante annum MDCCXLIX. typis vulgata est, quo tempore etiam illa prior iterum excusa fuit. Et id quidem saepius contigit, ut fieri debuisse omnes facile vident. Instituti nostri ratio ferre videretur, ut aliquid de hoc toto Muratorii opere a pluribus probato, a pluribus rejecto dicerem. Sed id malo aliorum judicio relinquere. Ea quidem commemorabo, quae Solius hanc in rem habet.

Ille quamvis non parum in Jesuitas, cum a quibusdam ex illis non modo lacessitus, sed & indignis omnino rationibus habitus fuisset, iratus, sanctissime tamen testatus est, Muratorium omnia, quae scripserat de Paraquariae rebus, ad mortem usque verissima existimasse, & a vero prorsus abludere narrationes eorum, qui Muratorium sub extremum tempus aetatis a Jesuitis amicisque Jesuitarum se se deceptum sensisse tradiderunt. Deinde Solius id suo dolori dedit, ut revera Muratorium fuisse deceptum a Jesuitis affirmaret. Suae rationem sententiae narrationibus iis inniti, quae non ita multis post Muratorii obitum annis de Jesuitis Americae, ipsorumque in Paraquaria Regno vulgatae sunt per Europam, Solius idem non obscure significat. Jam ergo lector statuat, an, quae de Jesuitis iisdem fere quatuor ac viginti ab hinc annis conscripta sunt, veritate niti opinetur: quanquam de his posteri melius fortasse judicabunt, quam nos; nam certe incorruptius, quoniam & sine amore & sine odio, ac rursus sine invidia, & sine timore aliquo judicabunt. His tan-

dem omiſſis, equidem cum hoc Muratorii de Paraquaria opus ex aliis capitibus commendare poſſem, tum in eo vel maxime Scriptorem admiror, quod ille tam multa in Jeſuitarum afferret laudem, tamque praeclara quo tempore non ita levibus per plures Jeſuitas injuriis fuerat affectus. Videlicet Jeſuitas a Jeſuitis ille perpetuo diſtinxit; nec quos malevolos noverat ac maledicos, ſuperbos, ſuſpicioſos, aliorum contemptores, falſa demum pietatis ſpecie deceptos, decipientes, cum ceteris confudit aut hominibus frugi, quantum ſatis eſſet, aut etiam vel doctrinae, vel eximia quavis alia laude praeſtantibus. Utinam univerſi aetatis noſtrae homines tanti viri ſequerentur exemplum! Iis, de quibus diximus, editis, cogitavit etiam Muratorius ſcribere de ſacris aliis in Infidelium regiones expeditionibus, illaſque praeſertim deſcribere, quas in Aethiopiam factas audiverat. Ea de cauſſa, ut chartae ſibi traderentur ad id facientes ex archivo Collegii *de Propaganda Fide* a Benedicto XIV. efflagitaverat. Facile Pontifex annuit, ſed Muratorio ſimul ſignificari cu-

ravit, multo ſibi gratius & Eccleſiae utilius fore, ſi de rationibus ageret, quibus per diverſa ejuſdem Eccleſiae tempora Evangelii praecones, ut ejus lucem in barbaras inferrent regiones, uti conſueviſſent. At neutrum poſtea Muratorius praeſtare potuit, illud, quia monumenta, de quibus diximus, non ejus expectationi reſponderant; hoc, quia viſum eſt majus onus, quam ut humeri ſenis jam nec otio nec libris ad id neceſſariis abundantis, ferre poſſent. Quae diximus hactenus non leviter, opinor, oſtendunt, quantum in ſtudiis, quae vocamus, eruditionis Muratorius excelluerit. Jam ergo nobis enarrandum ſupereſt, quid in rebus Theologicis potuerit, quidque praeſtiterit. Nos hoc etiam loco, quem in ſuperioribus tenuimus, morem tenebimus, ut opera, quae condiderit ad eas pertinentia diſciplinas, exponamus, ac deinde quid in republica de iis operibus judicatum ſit, quaſque pugnas ob eadem auctor ſuſtinere debuerit, ubi ſit opus, enarremus. Ex univerſis Muratorii libris ad Theologiam pertinentibus, primo videre lucem, ea, quae dixit *Prolegomena ad*

veritatis & pacis amantes praemiſſa operi, cui titulus; *Elucidatio Auguſtinianae de Divina Gratia Doctrinae*. Hoc opus, quod Muratorius anno MDCCV. curavit edendum non Coloniae, quod titulus praefert, ſed alibi; duobus conſtat ex libris, ſive *Tractatibus*, ut vocant, *Theologicis*, quorum alter eſt Celſi Cerrii Canonicorum Regularium S. Salvatoris Abbatis, qui ſub Leſcii Crondermi nomine latere voluit, alter Franciſci Diroiſii Galli Sorbonae Doctoris. Opus autem univerſum erat contra Janſenii doctrinam, ex qua tot per ea tempora in Eccleſia Gallicana turbarum occaſio extiterat. Ita ſcripſit Muratorius, ut non modo, quid jam poſſet in graviſſimis hiſce ſtudiis omnino patefaceret, ſed & animum ab inanibus alienum contentionibus, & omnino pacis, omnino veritatis amantem in ipſo juventutis aeſtu prae ſe ferret. Utinam ſaepius id in Theologis noſtrorum temporum vel maxime grandaevis laudare poſſemus! Quanquam vero Muratorii commentarius nemini fere Jeſuitarum, cum alias omnino ſequerentur vias, valde placuit, poſt ejus editionem glo-

ria Muratorii non mediocriter crescere visa est. Ut nihil de aliis dicam, qui haec *Prolegomena* magnopere laudarunt, Cardinalis Prosper Lambertinius in epistola ad ipsum Muratorium, quam Solius affert, ea esse confirmat *auctore suo, qui numquam a veritatis via declinet, omnino digna*. Quis crederet post annos XLV. hominem inventum esse ita impudentem, ut eadem *Prolegomena* non a Muratorio, sed ab ipso Celso Cerrio fuisse conscripta, temere pronunciaret *? Ille quidem scriptor, qui dumtaxat eo laudandus mihi videri solet, quod nomen suum, veritus fortasse reprehensionem doctorum hominum atque prudentum, operi suo minime inscripsit, plagii Muratorium postulavit, a quo crimine, si quis mortalium, omni tempore aetatis suae vel maxime abhorruit. Nam si quid alienum suis inseruit libris, aut ab amicis sibi communicatum, aut ex aliorum scriptis excerptum, ita semper ultro confessus est, ut modestiam hominis & in-

* Auctor Anonymus libri cui tit. *Difesa delle Animavversioni ec.* editi Lucae anno 1750. contra Maffejum,

genuitatem omnes admirati sint. Ceterum nihil facilius est, quam crimine, de quo diximus, Muratorium liberare. Nam ipsius Cerrii epistolam anno MDCCIV. id. Sext. datam ad Muratorium profert Solius *, qua nihil aut validius aut clarius hac quidem in re desideres. Nam & *Prolegomena* ipsa Muratorii se se Praesulis Borromaei opera jam accepisse testatur, & quid in iis notaverit amice ipsi patefacit, & gravissimis verbis laudat, & ut suo praefigantur commentario, probat atque optat **. Alterum opus Muratorii ad Theologiam pertinens inscribitur: *Lamindi Pritanii de Ingeniorum moderatione in Religionis negotio &c.* Hanc tractationem suscipiens Muratorius illud sibi proposuerat, ut Joannem Clericum praestantem doctrina virum confutaret; qui scilicet sub nomine Joannis Fereponi anno MDCCII. ediderat suas *in Augustinum Animadversiones*. Iis nimirum Criticus, nunquam satis ingenio doctrinae-

* *Vit. Murat. Cap. IX. §. VIII.*

** Vid. Maffejum in libro, cui tit. *Giansenismo Nuovo &c.*

que ſuae temperans, tantum Eccleſiae Doctorem contumeliis afficit atque proſcindit. Ut, quod intendebat noſter, felicius praeſtaret, quaenam eſſent verioris artis criticae regulae ad ſacras diſciplinas relatae, oſtendendum duxit. Etenim eruditi quique norunt de regulis artis criticae ita ſcripſiſſe Clericum, ut plurimos homines tum ſibi tum libris ſuis in Europa conciliaverit. Itaque tametſi periculoſum erat aggredi tantum virum, at certe ſuperare, cum ad laudem illuſtre atque magnum, tum ad cauſſam, quam ſuſceperat noſter, omnino neceſſarium eſſe videbatur. Cum ille ſe ſe compararet ad retundendas adverſarii calumnias, ſcriptores aliquot etiam Catholicos quaſi obiter arguit, qui nimirum ingenio nimis indulgent in ipſo Religionis negotio. Saepius tamen admonet hominum mentibus non eſſe frenum injiciendum, quod ferri non poſſit, ut nihil in ſcribendo audeant; nec non de libertate diſſerit, qua Chriſtianorum ingenia frui debeant, quin id Eccleſiae moderatores non ſatis aequo animo patiantur. Duobus haec primis libris exequitur. III. Auguſtini

defenfionem comprehendit. Opus autem univerfum Joanni Carolo Bignonio tum *Infcriptionum Academiae* tum *Scientiarum* Praefidi Parifiis anno MDCCXII. dicatum jam ab anno MDCCX. perfecerat, quin & pluribus jam ante annis inchoaverat. Sed enim, quod jure fine dubio mireris, neque in Italiae urbe quadam florentiffima, neque in Gallia illius imprimendi facultas per ea tempora facta eft, quod illic parum, hic autem nimium Romani Pontificis auctoritati tribuere videretur. Effectum tandem an. MDCCXIV. ut Parifiis evulgaretur. Verumtamen, qui libri editioni praefuit, veritus minime fuit nonnulla de fuo adjicere verba, ne Pontificis Romani, quam Theologi vocant, *infallibilitatem* auctor tueri videretur. Ea res Muratorio valde difplicuit, ac de fua mente auctores *Ephemeridum Litteratorum Italiae* per epiftolam anno MDCCXVI. diferte monuit. Ea quidem epiftola inter eafdem *Ephemerides* legitur. Sane Muratorium Romanis in ea re confentire Theologis ex ipfius *Libri I. de Ingeniorum moderatione* Cap. XVII. & XVIII. fatis apparet; quamobrem, quae Gallus edi-

tor adjecit, cum Auctoris mente manifesto pugnant. Etsi autem haec eadem tractatio *de Ingeniorum moderatione* consequutis annis recusa typis est Coloniae, Francofurti, Veronae, Venetiisque saepius, editio tamen anni MDCCLII., curante Andrea Gallandio (sub nomine Andreae Grandorgaei) adornata Venetiis, & ab eodem *opportunis animadversionibus* illustrata, iis quidem, quae praecesserant, editionibus praestat universis. Etenim ex manu scripto expressa est commentario per ipsum recognito Muratorium, & correcto & aucto; quamobrem ipsius menti ex omni parte respondet. Jam vero dici vix potest, quot laudibus & quantis per doctos homines hic Muratorii liber, etsi temporibus omnino difficilibus editus, fuerit Parisiis exceptus. Omnes enim ferme Theologi, quamvis inter se maximis de rebus ea tempestate dissiderent, Censoris Regii probavere judicium, qui scilicet haec pronunciaverat. *Opus meo quidem judicio eximium ac multum utilitate multiplici commendandum, in quo suspexerint aequi omnes rerum aestimatores litteratissimi & candidissimi Scriptoris sincerum veri-*

tatis ac religionis amorem, variam & summam eruditionem cum modestia summa, gravem sermonis elegantiam, lucidum rerum tractandarum ordinem, meditatam in tradendis scribendi, ut par est, & incumbit hominibus Christianis, legibus sapientiam, exquisitae & temperatae criticae specimen & exemplum omnibus probandum, nervosae censurae laudabilem aequitatem adversus censorem iniquum, & criticum non satis temperantem. Iis omnino consonant, quae Londino scripsit ad Muratorium anno MDCCXVI. Antonius Contius Venetus Patricius, nec tamen doctrina minus, cum egregius fuerit philosophus atque poeta, quam generis splendore praestans. Ajebat enim a Theologis utriusque partis, hoc est tum eorum, qui *Constitutionem Unigenitus* tutabantur, tum eorum qui oppugnabant, multis ex capitibus & doctrinam auctoris libri *de moderatione Ingeniorum* & peritiam in Sanctorum Patrum operibus, & animi nulli studio partium addicti moderationem fuisse laudatam, ipsumque Malebranchium secum non sine debitis laudibus de ipso libro pluries fuisse colloquutum. Aliorum possem gravissimorum Theo-

logorum de hoc eodem libro a levibus quibusdam hominibus reprehenso judicia proferre. At unus mihi sit instar omnium Cardinalis Prosper Lambertinius, qui magno illum semper in pretio habuit, & anno MDCCXXXII. in litteris ad Muratorium (eas integras recitat Solius) vocavit illum *vere pulchrum*, & *suo prorsus auctore dignum*. Romae tamen Fontaninius multa commentatus est, quae *Observationes criticas* appellavit in hunc Muratorii librum, eaque per manus amicis tradidit, non tamen ausus est typis committere. Fortasse, quam infirma essent ea omnia, ipsum amici monuerunt. Muratorius quidem *Observationes* eas ab amico sibi missas anno MDCCXVII. cum legisset, facillime *Responsionem* ad easdem elucubravit. Ea tamen, quoad Muratorius vixit, minime fuit in vulgus edita; credo, quod a suis edendis, ut diximus, Fontaninius abstinuerat. Eam in Aretina Muratorianorum operum editione invenies. Multo acrior atque diuturnior ex hoc eodem opere Muratorio controversia extitit cum *Sicula Societatis Jesu Provincia*, quin & cum aliis & intra & ex-

tra Siciliam Theologis bene multis, de qua jam quidquid accepimus memoriae mandare, quamvis id fortasse non sine quorumdam hominum offensione fieri poterit, minime dubitabimus. *Amicus* enim nobis *Plato*, *amicus Aristoteles*, *sed magis amica veritas*. Ille quidem hujus praestantissimi operis Lib. II. Cap. VI. Votum improbaverat, sanguinem ac vitam ad defensionem *Piae opinionis de Conceptione Beatissimae Virginis immaculata* profundendi. Displicuit id Panormitanis bene multis, qui Votum illud suscipere, atque aliis proponere consueverant. Hunc sane morem Ludovicus Antonius, cum illa scripsit, minime noverat. Occasionem ei dederat illa scribendi sacer nescio quis Orator in Ecclesia maxima Mutinensi populo Votum illud commendans, & ad ipsum nuncupandum cohortatus. Nullus tamen per plures annos extitit, qui bellum ea de caussa Muratorio indiceret. Tandem anno MDCCXXIX. Panormi Franciscus Burgius e S. J. sub Candidi Partenotimi nomine latens libellum edidit, cui titulus: *Votum pro tuenda Deiparae Conceptione ab oppugnationibus recentioris Lamindi*

Pritanii vindicatum. Maximam videlicet ac prope divinam persuadendi vim fuisse Burgio non absurde quis dixerit. Ejus liber, ejus vox, ejus oratio totam fere contra Muratorium Siciliam concitavit. Id scilicet ille potuit, ut fere omnium praecipue religiosorum hominum animi Votum illud veteribus prorsus incognitum certatim faciendi desiderio flagrarent, quin & sancto quodam odio in ipsius oppugnatores ardere viderentur. De religione agi putabant, de puro cultu Deiparae: hanc exploratissimam esse rationem gratiae ab eadem ineundae, hanc fere certissimam ad aeternam salutem perveniendi viam; nihil autem divino Filio gratius, nihil acceptius fieri posse, tum Burgius tum Burgii collegae vel in concionibus, vel in aliis hominum coetibus praedicabant. Hinc Jesuitae, qui Panormi erant, novam quamdam ceremoniam inducentes, Votum illud ante aram in *Domus Professae* Templo ad unum omnes maximo quodam animorum ardore fecerunt. Tum ex iis unus assurgens frequentissimum, qui convenerat undique, populum hortatus est, ut preces funderet,

ne Panormi *haeresis* invalesceret, quam sequebantur plures, *impollutam Deiparae Conceptionem negans, ac Votum effundendi pro ea sanguinem oppugnans.* Quid plura? Res eo pervenit, ut Jesuitarum opera fere omnes hominum, quos religiosos proprius appellamus, familiae, quin & omnes illius florentissimi Regni civitates, praeter quam Messanenses, ejusdem Voti sponsione se se Deo obligarent. Theatini tantummodo & Scholarum Piarum, nec non Ordinis Praedicatorum homines ea se se religione obstringere noluerunt. Pudet me scribere, quamvis obiter, non defuisse quosdam Panormi Jesuitas, qui caussam pestis, quae memoria nostra Messanae grassata est, in eam recusationem ad populum e suggestu verba facientes refunderent. At enim nuncio de tanta Siculorum commotione ad Muratorium allato, cum per multos menses ille Burgii librum frustra expectasset, in eum scribere instituit. Non enim ille tam famae suae, quam ipsi Religioni Catholicae consulere studebat, veritus ne, quod malum ille putabat atque superstitiosum, latius inter Christianos serpere inciperet,

peret, & falsa quadam specie pietatis bonorum hominum mentes animosque corrumperet. Tandem Burgii libro perlecto & ad diligens examen vocato, suum absolvit, cujus erat index: *De Superstitione vitanda, sive Censura Voti Sanguinarii in honorem Immaculatae Conceptionis Deiparae emissi a Lamindo Pritanio antea oppugnati atque a Candido Parthenotimo incassum vindicati*. Hoc autem in libro sub Antonii Lampridii nomine voluit occuli. Ad umbilicum illum duxerat jam ab anno MDCCXXXII. Verumtamen tum quia voluit illum Auctor a pluribus iisdemque gravissimis perpendi Theologis, tum quia quaedam alia occurrerunt, de quibus nihil dicere necesse est, liber hic edi non potuit ante annum MDCCXL. Id factum est Venetiis, tametsi praeferat in ipsa fronte Mediolani nomen. Edendum curavit celeber ille Daniel Concina e Dominicana familia; non tamen aliquid de suo addidit, ut non nemo credere visus est. Hoc in opere Muratorius illud unice sibi proposuit, ut *Votum Sanguinarium* (ita enim illud appellatur, de quo disserimus) *superstitione non carere* ostenderet.

Ponebat enim non posse sine peccato profundi vitam ad opiniones aut sententias dubias, ac solummodo probabiles, id est non certas ea, quam *Fidei certitudinem* dicimus, defendendas. Etenim vel Deus vel ipsa natura nobis praecipit, ut vitam conservemus, neque eam ad arbitrium projiciamus, cum sit bonorum in toto terrarum orbe maximum, cujus nos vere domini neque dicimur, neque sumus. Cum ergo peccatum non sit esse in sententia ei, quam propugnatores *Voti Sanguinarii* amplectuntur, contraria; cumque is crimen admittat, qui mori velit ad id defendendum, quod utrum veritate an errore contineatur, non omnino sit exploratum; hinc qui Votum illud fecerit, temere esse facturum. Quod autem ea sententia, cui Votum illud innititur, non omnino sit certa, Muratorius, multis undique conquisitis rationibus, conatur efficere. Ostendit etiam, nullo modo posse defendi opinionem aliam, quae statuit, non modo ab ipso conceptu sine labe fuisse Deiparam, sed & prorsus immunem a debito peccatum originis contrahendi fuisse. Hinc autem concludit,

ut multo magis reprehendendum ſit Votum hanc etiam alteram ſenteutiam ad ſanguinis effuſionem defendendi; quod Votum Coſentiae in urbe Regni Neapolitani dudum ſuſcipi conſueverat. Jam vero hic etiam Muratorii liber plurimos praeſertim e Sicilia nactus eſt adverſarios. Ac primo quidem incredibile dictu eſt, cum ille pervenit in manus hominum, quot animorum ac quanti motus extiterint. Erant qui tota, quam propoſuimus, argumentatione Muratorii non leviter commoveri viderentur. His occurrebant *Voti Sanguinarii* defenſores tum in privatis colloquiis, tum etiam apud concionem religionem injicientes, ſi *Beatae Virginis immaculatum conceptum inter res omnino certas, & extra controverſiae aleam a Catholicis omnino ponendam eſſe* fateri detrectarent. Videbant enim, hoc fundamento ſuae ſententiae concuſſo, ſententiam ipſam omnino ruituram. Non deſunt etiam noſtris hiſce temporibus pii quidam homines, qui eadem jactent. Hos equidem minime contemno. Ab iis tantummodo vituperandis abſtinere vix poſſum, qui pio quodam, ſi tamen vere pius eſſe poteſt,

furore in Muratorium elati, ut librorum ejus elevent auctoritatem, non satis videntur attendere, quid res & veritas ipsa concedat. Ceterum ubi quis velit utrisque respondere, facillime id faciet, si sapientissima illa verba Benedicti XIV. theologica lance pensitaverit: *Antequam controversia ab Ecclesia definita sit, ille qui tuetur Beatissimae Virginis immunitatem a peccato originali in sua Conceptione, non potest non habere, imo tenetur habere formidinem de opposita sententia*. Quid ad confirmandam Muratorii argumentationem validius afferri possit aut clarius, equidem nescio. Sed ejus adversarii pinguiore minerva tunc agere videbantur. Hinc, ut popellum, credo, suas in partes magis pertraherent, atque homines leviter eruditos a novo Muratorii libro legendo deterrerent, religiosam quamdam, si Superis placet, sanctamque struxere calumniam, Muratorium doctrinae suae nimis confisum eo tandem esse prolapsum, ut *Immaculatam Deiparae Conceptionem negaret*, quod fieri quidem non potuerit, quin & pietatem & religionem & Ecclesiae auctoritatem non mediocriter lae-

deret. In aliquibus etiam ex libris, de quibus mox dicemus, haec eadem invenias. Quis jam ista commemorans aut legens stomachum tenere possit? Etenim si hoc non est mentiri, impudenterque mentiri, quid erit per Deum immortalem? Sane Muratorius in hoc eodem libro *de Superstitione vitanda* non multo post initium, Summorum Pontificum ac Tridentini Concilii Decreta, quae pertinent ad controversiam de Beata Virgine sine labe concepta, fuse recitat, ac deinde ea subdit: *Ego illa cum sub meis, tum sub Lectorum oculis volui; nihil enim enixius cupio quam ea, qua par est, veneratione omnia intacta servare Romanorum Pontificum praecepta... Non ergo hic disputatio erit, fuerit ne concepta, an secus, sine labe originali gloriosissima Dei Mater Maria. Una inter me ac Parthenotimum controversia est ac erit, utrum amplectenti sententiam de Immunitate Virginis ab Originali peccato liceat vovere ac jurare, se pro hujus sententiae patrocinio sanguinem quoque & vitam, quoties occasio ferat, daturum. Quaestionem hanc nemo Romanorum Pontificum attigit... Quamobrem, uti jam fassus fueram in libro de*

Ingeniorum moderatione, iterum lubentissime fateor, sententiam patrocinantem Immaculatae Conceptioni Virginis non solum piam, sed summe piam in Ecclesia Dei esse. Rectissime faciunt, qui eam populo in publicis concionibus, aut editis libris depraedicant, atque commendant: Neque adversus illam quoquomodo dimicare amplius licet, quamquam liceat aliter sentire in intimis cordibus. Parendum est Pontificibus... Ab eorum Decretis ne latum quidem unguem discedere mihi quoque animus ac firma voluntas est. Hoc unum ergo mihi propositum est, videlicet ostendere; ab iis Decretis reapse deflexisse ac deflectere, qui pro Sanguinario Voto, aut olim, aut nunc propugnant; quippe abutentes silentio contrariae parti indicto, licere fortasse sibi putant quidquid volunt, quasi Romani Pontifices, dum piae sententiae favent, licentiam quoque tribuerint quidlibet superaddendi, neminique futurum fas sit contra haec supperaddita hiscere, vel quum a veritate & rectitudine aberrare creduntur. Haec magis clara sunt atque perspicua, quam ut majorem explicando lucem possint accipere. Quamobrem nihil necesse est hoc loco alia commemorare, quae Solius narrat,

illud praecipue, quod Muratorius ipſam de Beatae Virginis immaculato Conceptu ſententiam & populum ſuae curae commiſſum erudiens, & Chriſtifidelium Catholico ritu confeſſiones excipiens commendavit, & carminibus etiam editis, ut & nos narravimus alio loco, celebravit. Demum ex cordatioribus Muratorii adverſariis quidam vituperarunt, quod in libro *de Superſtitione vitanda* cultum *Immaculatae Conceptionis ac devotionem* (utar enim ſaepius hac voce, quam ipſa Chriſtianorum conſuetudo mollivit) traduceret ut novum inventum priſcis temporibus inauditum. At enim Muratorius hujuſmodi cultum nullo modo contempſit. Id tantum ſignificavit, quod diſertius D. Bernardus habet circa annum MCXL. Canonicis Lugdunenſibus ſcribens. Cum enim illi primum *Immaculatae Conceptionis feſtivitatem* inſtituiſſent, non dubitavit is, quem omnino ſingulari erga Deiparam fuiſſe pietate omnes norunt, pios illos homines ea quidem in re ſatis aperte reprehendere, cum feſtivitatem illam vocaret: *Novam celebritatem, quam ritus Eccleſiae neſcit, non probat ratio, non commen-*

dat auctoritas, quin & fub ejus epiftolae ad ipfos datae finem ea celebritas ab ipfo diferte vocatur *praefumpta novitas*. Sed infinita res effet ac minime neceffaria univerfos perfequi rumores, quos *Voti Sanguinarii* defenfores contra librum *de Superftitione vitanda* per Italiam ac maxime per Siciliam excitarunt. Praeftat jam de fcriptis praelo commiffis contra eumdem dicere; quamvis eorum pleraque non multo fapientiora fuerint quam illae voces contra Muratorium obmurmurantium. Quanquam in Sicilia maxime Muratorii nomen eo tempore flagrabat invidia, primus tamen contra librum *de Superftitione vitanda* fcribere apertius aufus eft Venetus homo Joannes de Luca e *Minoribus*, ut vocant, *Obfervantibus* in *Monito*, quod edidit, *ad Lectorem* Neapoli anno MDCCXLI. Hoc quidem ille *Monitum* praemittendum fcripfit Differtationi anno MDCCXXXIX. ibidem a fe vulgatae *De Immaculata B. Virginis Conceptione*. De fcriptis hujus hominis, quem ego Romae valde cognovi, vehementer mihi probatur judicium Jo. Lamii; fin minus ea doctrinam fatis magnam atque

ſcientiam, certe ſummam redolere pietatem & in Deiparam fervorem quemdam amoris, ut auctorem a bonitate vitae atque optima in ſcribendo voluntate non mediocriter laudare debeas. Eodem anno MDCCXLI. Panormi editae ſunt *tres epiſtolae contra Antonium Lampridium*, quarum fuit auctor Franciſcus Antonius Zacharia *. Eodem tempore eademque in urbe ſua in Muratorium ſcripta vulgarunt & Franciſcus Burgius ** & Laurentius Migliaccius Canonicus *** & neſcio quis Melchior Laurentius **** & Antonius Saguas,

* Earum eſt titulus: *Lettere al Sig. Antonio Lampridio intorno al ſuo libro nuovamente pubblicato de Superſtitione vitanda &c.* Hae non multo poſt Lucae recuſae ſunt, addita alia *epiſtola ad Cardinalem quemdam* Alexandri Santocanalis e S. J.

** *De pietate in Deiparam amplificanda Diſſertatio duplex, in qua duplex exponitur & vindicatur Votum pro tuenda ejuſdem Deiparae Immaculata Conceptione; auctore Candido Parthenotimo Siculo S. T. Profeſſore.*

*** *Lampridius detectus & caſtigatus, ſeu intemeratae Marianae Conceptionis magnanimo Voto vel uſque ad ſanguinem propugnatae Diſſertatio.*

**** *Riſpoſta ad un Cavaliere erudito deſideroſo di ſapere ciò che debba intendere intorno al libro del Sig.*

hoc est Vespasianus Trigona, qui duo e S. J. erant. An. demum MDCCXLII. prodiit in scenam Bonaventuras Attardius ex Augustiniensium familia, nonnullis contra Muratorium Panormi editis *epistolis* *, & Josephus Ignatius Milanesius Jesuita opere nuncupato: *Lampridius ad trutinam revocatus*. Animum non despondit Muratorius, sed anno MDCCXLIII. Venetiis, quamvis & hic Mediolani praeferatur nomen, librum edidit, cui titulus: *Ferdinandi Valdesii Epistolae, seu Appendix ad li-*

Antonio Lampridio, nel quale si asserisce imprudente, superstizioso, sanguinario e peccaminoso il Voto di difendere usque ad sanguinem l' Immacolata Concezione della Madre di Dio: Trigonae autem; *Lettera di Pier Antonio Saguas ad Antonio Lampridio, in cui si dimostra, che il suo libro intitolato de Superstitione vitanda, seu Censura Voti Sanguinarii &c. troppo si opponga alle leggi del Buon Gusto già con plauso stabilite da Lamindo Pritanio*.

* Auctor hic apertus erat, si Superis placet, atque sincerus: certe, si quid errabat, uti poterat illa imprudentium hominum excusatione, se se res eo modo dicere, quo cogitant. Epistolae ejus inscribebantur: *La risposta senza maschera al Sig. Lodovico Antonio Muratori del P. Attardi Agostiniano*.

brum Antonii Lampridii de Superstitione vitanda, ubi Votum Sanguinarium recte oppugnatum male propugnatum ostenditur. Scriptae sunt eae quidem epistolae fere in disputatione ac dialogo. Hinc & Abbatem Romanum & Gregorium de Azebedo & alios loquentes inducit. Hanc esse rationem aptissimam sine taedio lectorum difficillimas explicandi controversias optimi scriptores & Graeci & Romani, & Itali & Galli norunt, exemploque suo confirmarunt. Quamobrem nescio equidem, quid in mentem venerit inepto cuidam homini, qui sub Francisci de Vera nomine opus in Muratorium edidit anno MDCCLIII. dum Muratorium reprehendit, quod in eo libro *de re Theologica fecit Scenae Tragoediam unus & idem plures repraesentando personas*. Barbari verba sunt. Jam vero Muratorius hoc in opere contra singulos dimicat, qui contra ipsum arma pro *Voto Sanguinario* sumpserant. Primis quinque epistolis Joannis de Luca tum *Prooemium* illud, tum ipsam *Dissertationem* in multis oppugnat; sexta & septima respondet epistolis, quae a Zacharia conscriptae fuerant: octava Melchiori Lauren-

tii; nona ac decima Trigonae: tribus, quae ſubſequuntur, Parthenotimo; decimaquarta Santocanalio, decimaquinta Migliaccio; decimaſexta Attardio; poſtrema demum Milaneſio ſatisfacere nititur. Univerſarum autem epiſtolarum is eſt ſcopus, ut ſententia *de Immaculata Conceptione* omnino *probabilis*, quin & fortaſſe *probabilior* oppoſita ſtatuatur, ſed tamen ea *certitudine* (Theologica & hic utar voce) carens, quae tantummodo poſſit efficere, ut licitum ſit atque laudabile vitam pro ipſa profundere. His etiam in epiſtolis aliqua ad invidiam ipſi conflandam ab adverſariis oppoſita diſſolvit. Inter illa eſt, quod Migliaccius ipſi exprobraverat, nec non Jeſuita quidam Siculus, cui nomen Antonius Ignatius Mancuſius *: *Devotionem erga Sanctiſſimam Dei Genitricem eſſe utilem at-*

* Mancuſii libro, qui prodiit anno MDCCXLII. Panormi, titulus praefigebatur: *Ritratto della falſa dottrina di Lamindo Pritanio eſpoſto da Fulgoſio di Monte Pelero ec.* Nihil magis contemptu dignum in ea cauſſa prodiit, quam hic liber, quem non modo Muratorius, ſed & ipſi ejus adverſarii videntur flocci feciſſe.

que laudabilem, non tamen ad ſalutem omnino neceſſariam, cujuſmodi devotio eſt erga divinum noſtrae ſalutis Auctorem. Muratorius itaque doctrinam eam eſſe Catholicae Eccleſiae doctrinam bono illi viro Migliaccio ſatis oſtendit. Ceterum & cum hae ſub praelo eſſent epiſtolae, multa contra librum *de Superſtitione vitanda*, & iis demum editis contra eaſdem ſcripta ad manus Muratorii pervenerunt, quibus ipſe de amicorum ſententia, cum crambem recoquere viderentur, minime reſpondendum putavit *. Contempſit etiam ille plurimas ex variis Italiae partibus epiſtolas a *Voti Sanguinarii* propugnatoribus ad ipſum datas, ut eumdem ad παλινωδίαν qua hortationibus qua etiam minis impellerent; quoties illi qui ſcribebant aut nullum aut commentitium nomen iis apponebant litteris. Semel iterumque, non tamen tertio, reſpondit Victorio Cavaleſio, qui argumentum quoddam ei propoſuerat contra librum *de Superſtitione vitan-*

* Indicem Operum pro *Voto Sanguinario* editorum videre potes *T. V. della Storia Letteraria d'Italia*, aut apud Solium *vit. Murat. C. IX. §. V.*

da, nec Muratorii rationibus acquiescere videbatur. Hic ille est auctor, qui Muratorio e vivis erepto librum edidit jamdiu elaboratum, cui titulus *C. Octavii Valerii* (sub hoc nomine latere voluit) *de superstitiosa timiditate vitanda, sive vindiciae Voti, quod vocant, Sanguinarii pro tutela Immaculatae Conceptionis Deiparae suscepti contra censuram praecipitem Viri alioqui Clarissimi, qui se modo Lamindum Pritanium, modo Antonium Lampridium, modo Ferdinandum Valdesium suevit adpellitare.* Quid sit de hoc libro statuendum, haud equidem hoc loco disputabo. Unum illud, ut tanquam ex ungue leonem, quid in arte critica possit auctor, agnoscas, commemorabo; illum nec joco, nec obiter, sed & serio & multis contendere, ut Muratorium sub extremum tempus aetatis propter *Votum Sanguinarium* oppugnatum Deiparae poenas luisse persuadeat *. Contempsit etiam Muratorius insulsam rerum farraginem potius quam ingentem epistolam, chartas videlicet

* Si plura de Cavalesio cupis, vid. Sol. vit. Mur. editionis Aretinae.

ineptiarum pleniſſimas, queis ipſum, tacito ſuo vero nomine, anno MDCCXLV., cum *de Voto Sanguinario* controverſia compoſita nullo modo videretur, interpellavit Joſeph Maria a Jeſu ex *Carmelitis*, quos *Diſcalceatos* appellamus. Hic quidem jam tum ſe ſe comparabat ad opus duobus voluminibus comprehenſum contra Muratorium, quod anno demum MDCCLIII., ſuis Praeſidibus invitis, in vulgus edidit, ac vero ſuo nomine occultato inſcripſit: *Deipara ejuſque Cultores vindicati a querelis Lamindi Pritanii &c. Opus Franciſci Joſephi Antonii de Vera Hiſpani &c.* Hoc opus idcirco commemoravi, quod ejus fere totam epitomam in chartis, de quibus diximus, auctor Muratorio mittere auſus fuerat. Ceterum nihil magis hac aetate indignum ab ullo Theologo prolatum eſt. Ipſe per te, quid ſit de illo ſentiendum, nullo negotio ſtatues, ſi quamvis paginam, in quam vel caſu incideris, curſim perluſtres oculis. Unum exemplum affero, quod mihi nunc occurrit. Ille quidem parte II. invidiam Muratorio ita conflare nititur: *Erat capillatus ob longum, capillique albi quaſi per duos pal-*

mos vel ultra supra humeros & scapulas se se protendebant, divisi in ramos duos, ad ostensionem majoris pompae, quam etiam ipso ingrediendi modo demonstrabat. Quid jam de homine dicas, qui ea ratione scriberet, cum ignorare vix posset, quam facile totius Mutinensis civitatis, imo innumerabilium hominum, qui Muratorium de facie noverant, testimonio refellendus esset? Nihil enim Ludovico Antonio tum in habitu fuit, tum in incessu modestius, nec nisi brevibus de more sapientiorum Sacerdotum crinibus in publicum prodiit unquam *. Ex epistolis Muratorio propter *Voti Sanguinarii* controversiam missis illae contemni non debuerunt, neque contemptae sunt a sapientissimo viro, quae de argumento a Cardinali Quirinio Pontifici Summo Benedicto XIV. recens proposito eumdem commonebant. Si enim, ajebat Quirinius, Thomas Cantuariensis ab Ecclesia Catholica Martyr est habitus ac renunciatus, quod

* Si plura cupis contra hunc nebulonem, consule longam epistolam contra ipsum, quae est in Append. II. vit. Murat. Solii edit. Aretinae.

quod vita etiam profusa *Immunitatem Ecclesiasticam*, quam esse *de jure divino* fides Catholica minime statuit, ut rem omnino exploratam, defenderet, cur etiam ad defendendam *Conceptionis Intemeratae* sententiam, *etsi de fide illa non sit*, vita profundi non poterit? Haec Quirinius; cui doctissima Muratorius epistola ostendit, non potuisse Thomam Cantuariensem Regi Henrico obsecundare, quin grave crimen admitteret. Non enim ille jubebat, ut sententiam de *Immunitate Ecclesiastica*, quae sit *de jure divino*, minime Thomas defenderet, sed ut optime constitutas infringeret Ecclesiae consuetudines, & contra sacrorum statuta canonum ageret, quod certe sine gravi crimine fieri non poterat. Similia vero ad *Votum Sanguinarium* defendendum afferri non posse. Placuit Muratorii responsio non modo Benedicto, qui jam per se Quirinio eadem fere in colloquio responderat, sed ipsi etiam Cardinali. Accidit id anno MDCCXLIII. Alia, quae Muratorio sunt objecta, calumnias alias & injurias, convicia etiam ab importunis hominibus illata praestat omittere, quam

in iis commemorandis, quae litteris ipsis dedecori essent, si ex litteratorum essent moribus aestimandae, versari. Unum illud hoc loco moneo, sententiam Ludovici Antonii *de Voto Sanguinario*, etsi non omnibus, at certe plurimis viris doctissimis, iisdemque nullo partium studio laborantibus, & cum ille inter vivos ageret, fuisse probatam & hodie probari; quamvis & illud equidem ultro fatear, contrariam quoque sententiam, quae videlicet *Votum Sanguinarium* tuetur, dummodo rationibus, non malis artibus, argumentis, non conviciis, aliisve defendatur injuriis, homine Catholico gravique Theologo nullo modo indignam videri. Equidem nihil moror, neque morabor in posterum, quin in Muratorianam sententiam pedibus eam. Levius dicerem, si fieri tamen posse, ut ego errem, faterer, cum ipse Muratorius hac eadem in re falli potuerit. Sane Benedictus XIV., de cujus laudibus nulla unquam obmutescet vetustas, controversiam hanc ad accuratissimum examen revocat, rationes affert utriusque partis, ac multa de

iis erudite disceptat *. Ille quidem Muratorii opera *de moderatione Ingeniorum*, ac *de Superstitione vitanda* non sine laude commemorat; rem tamen ipsam in medio relinquit; neque ipse, qui certe poterat, definire audet, an qui sanguinem ad sententiam, de qua saepe diximus, defendendam profunderet, inter *veros Martyres* recensendus esset. Attamen paullo post ea subdit, quae Muratorianae opinionis fundamenta sunt: *Tutam omnino dicimus in aliis casibus regulam, ut moriens pro quaestione adhuc ab Ecclesia non definita non moriatur pro caussa, quae ad martyrium sufficiat*. Haec etiam ideo commemoravi, ut contra Cavalesium, de quo nuper dicebamus, aliosque Muratorii obtrectatores omnino constaret, quam longe Benedictus ab ejus libris *de Voto Sanguinario* notandis abfuerit. Ii quidem obtrectatores cavillati sunt, Benedictum eos libros innuere voluisse, cum ad Episcopum Terulensem *Hispaniarum*, ut vocant, *Majorem Inquisitorem* scri-

* *De Beatific. & Canon. Sanct. L. III. C. XIX.*

bens, ut eum commonefaceret nonnulla opera Norisiana minime damnanda fuisse, haec subdidit inter cetera: *Notum denique tibi erit nomen Ludovici Antonii Muratorii adhuc viventis, multorumque librorum communi applausu receptorum editoris. Oh quam multa reperiuntur in eis censura digna! Quot hujusce surfuris nos ipsi eos legentes offendimus! Quot nobis ab aemulis & accusatoribus oblata sunt! Et nos usque adhuc abstinuimus & abstinebimus ab ejus operum condemnatione, nostrorum Praedecessorum exemplis edocti, qui pacis & concordiae amore a proscribendis iis, quae proscriptionem merebantur, cessarunt, quando videlicet censuerunt plus mali quam boni a proscriptione derivandum.* Ceterum non modo ex iis, quae diximus, omnino constat, non eos libros eo loco respexisse Benedictum, sed & ex luculentissimo ejusdem Pontificis testimonio. Etenim Muratorius cum eodem an. MDCCXLVIII. quo datae sunt eae litterae, de tota re certior factus esset, Benedicto modestissimam, sed tamen ponderosam inscripsit epistolam, in qua infimis precibus contendebat, ut, quae tantopere Pontificium animum offen-

derant, sibi indicarentur; ea nempe ratione futurum, ut a se corrigi possent. Humanissime respondit Benedictus: *temeritate Procuratoris Generalis Augustinienſium esse factum, ut ea epistola ad Episcopum Terulensem in manus hominum perveniret. Procuratorem illum a se graviter objurgatum impudentiae poenas luere: ceterum nihil se voluisse verbis illis innuere, quod pertineret ad Ecclesiae dogma vel disciplinam: nihil quantum ad ea capita in operibus esse Muratorianis proscriptione dignum; sed multa esse notanda, quae scilicet ad temporalem Ecclesiae dominationem pertinerent: ea quidem se se indicare voluisse; cum fieri vix posset, quominus ea virgam censoriam ac proscriptionem effugerent, si essent in aliorum Auctorum libris: id factum non esse a Romanis Patribus contra Muratorium, quod omnibus esset satis perspectum, quanti Pontifex ipsum faceret* *. Hactenus de motibus animorum & controversiis per Muratorianum librum *de moderatione Ingeniorum* in Italia & Sicilia excitatis loquuti

* Epistolas Muratorii ad Summum Pontificem & hujus ad illum in Append. I. ad vit. Murat. Solius affert.

ſumus ; nunc de tumultu fortaſſe graviore, qui praecipue contra librum eumdem, & ejus occaſione contra quoſdam alios Muratorianos, commotus eſt Salisburgi, verba nos facere, ipſa rerum ſeries ac ratio poſtulat. Salisburgi in urbe Germaniae ex florentiſſimis una, docti quidam homines in ſocietatem quamdam coiverant, quae coetus Academicorum in Italia vigentes ad litterarum incrementum ac decus imitabatur. Ii quidem librum de *Ingeniorum moderatione* miris quibuſdam efferre laudibus, atque optimae ſpei juvenibus commendare conſueverant. Adverſabantur iis hominibus Monachi ex Ordine Sancti Benedicti, qui nondum ſuperiorum aetatum barbariem exuerant, Scholaſticorum praejudicatis opinionibus occupati. Multo magis hi Monachi exarſerunt ira, cum Chriſtanus ex iis doctis hominibus unus librum refutavit a Monacho neſcio quo compoſitum, ut probaret *Divum Rupertum Salisburgi primum Archiepiſcopum & ipſum fuiſſe Monachum*. Ut dolorem ſuum ulciſcerentur anno MDCCXL. de laudato Muratorii libro, ad quem ſcilicet in illa etiam controverſia

iidem docti homines provocabant, ut veriores ex eo artis criticae regulae edifcerentur; nec non de ipfo Muratorio palam obloqui coeperunt. Fuerunt etiam qui contra graviffimum virum innumerabiles in vulgus fpargere calumnias inftituerent. Inter has illa rifu excipienda eumdem caput auctoremque fuiffe fectae, quam nos Itali dicimus *dei liberi Muratori*, quamque ex Britannia in Galliam, & ex Gallia in Italiam, ut ferebatur, prolapfam Pontifices Romani damnaverant atque profcripferant. Ex illa nimirum fimilitudine nominum nebulones calumniae anfam arripuerant. Ea quidem de re Benedictus XIV., qui mirum quemdam ac vere Atticum leporem cum fumma morum gravitate componere noverat, cum Cardinali Tamburinio Muratorii ftudiofiffimo faepius facete lufit. At ex bonis illis Salisburgi civibus inveniebantur, qui Monachis crederent quidquid ii credi juberent. Iidem Monachi circumferebant *epiftolam ab eo confcriptam, qui a fecretis erat Miniftri Generalis Cappuccinorum*. Is autem in ea calumniabatur, librum *de moderatione Ingeniorum*, tametfi

nondum Romae proſcriptus fuiſſet, cum plura complecteretur a ſana doctrina non leviter abhorrentia, brevi proſcribendum eſſe. Neque vero e Cappuccinis iiſdem defuerunt qui privatis in colloquiis inſuſurrarent, & in ipſis concionibus perſuadere conarentur, novam haereſim Salisburgum invectam eſſe. Subinde contigit, ut juvenis quidam nobili genere natus, coram Salisburgenſis Lycei magiſtris, hoc eſt Benedictinis Monachis, de quibus diximus (ii enim Lyceum idem regunt) paullo audaciorem haberet *Orationem de neceſſitate ſtudia litterarum melius, quam fieret, inſtituendi*; & eodem fere tempore typis alia ederetur Oratio a Cecchetto docto viro *in obitu Praeſulis Harrachii* pronunciata, in qua de ipſa Salisburgenſi Academia parum honorifica fiebat mentio. Hinc animi multo magis exaſperati, & ea calumnia, quod haereſis nova Salisburgi gliſceret, cujus auctor fuiſſet Muratorius, longius etiam provecta. Tunc is, qui vices in ea Academia Cancellarii gerebat, typis *Orationem*, a ſe dudum in concione habitam, evulgavit, qua probare voluerat, *non bonum dun-*

taxat & utile, sed etiam omnino necessarium atque praeceptum esse Christianis, Coelicolas, maxime vero sanctissimam Dei Genitricem, venerari atque invocare. In *animadversione* autem, quam ipsi apposuit, Muratorii monitum vituperabat in libro *de piis Exercitatiobus juxta Segnerii rationem* ab eo propositum: *Pietatem* (vulgo *Devotionem* dicimus) erga *Divos, ac praecipue erga Deiparam esse utilem atque laudabilem, non tamen omnino necessariam, ut pietas est erga Dei Filium salutis nostrae reparatorem*. Alia multa de his rebus ab aliis etiam oratoribus in concionibus dicta sunt, quae maximos in ipso popello ciebant motus. Mulieres ipsae ac pueri, nedum in circulis quibusque viri de Muratorio, ejusque opinionum pravitate obloquebantur, ac res eo devenerat, ut plebis aliqua seditio contra eos, qui Muratorio studebant, brevi oritura esse videretur. Archiepiscopus, idemque, more Germanorum, summam rerum omnium potestatem obtinens Thunius, ut eos compesceret motus, nihil intentatum reliquit: *Orationis*, de qua diximus, exemplaria, quae nondum omnia fue-

rant edita, vulgari vetuit: ſacros animarum Paſtores admonuit, ut populum certiorem facerent, nihil de nova haereſi vel ſecta timendum: multa ipſe pro Muratorio dixit. Hujuſmodi tamen labor fruſtra ab eo ſuſcipi videbatur; quin & orator inventus eſt plenus inconſideratiſſimae ac dementiſſimae temeritatis, qui ſcilicet in concione die Deiparae in Coelos Aſſumptae ſacro, *neceſſitatem invocationis ejuſdem Beatae Virginis* coram ipſo Archiepiſcopo tueri non dubitaret. Cum de his omnibus a nobili viro Germano Mutina tranſeunte certior factus eſt Muratorius, ad *Rectorem* aut *Syndicum*, ut vocant, *Salisburgenſis Univerſitatis* illico litteras dedit, queis de injuriis ſibi illatis conquereretur, veramque ſuam doctrinam defenderet. Reſpondit ei *Syndicus* partim negans, partim imminuens, quae Muratorius ferebat aegrius, partim excuſationes praetexens, partim vero aperte confeſſus, praecipue quae ad librum *de moderatione Ingeniorum*, & ad alium *de piis Exercitationibus* pertinebant. Etenim quod ad alterum ſpectabat, Rector conquerebatur, *auctorem de Immaculata Dei Genitri-*

cis Conceptione sentire tam viliter, ut eam inter leves caussas abjecisset: quod vero alterum respiciebat, nullo modo ferendum a Catholicis affirmabat, quod *Devotio sive Invocatio Divini nostri Salvatoris, non autem Deiparae ac Sanctorum necessaria homini Christiano ad aeternam salutem esse* diceretur. Ad haec pro *Voto Sanguinario*, ad sententiam de Beata Virgine sine labe concepta omni tempore defendendam, seque suosque stare affirmabat. Aliam dedit ad eum *epistolam* Muratorius, ut suos libros veramque tueretur doctrinam. Primum illud omnino esse commentitium facile ostendit, cum potius Scotisticae sententiae sectatores Pritanius non uno laudet in loco, neque se amplecti contrariam affirmet unquam, aut aliqua ratione indicet. Quod pertinet ad *Votum Sanguinarium* eadem affert quae in aliis libris; quamobrem non ea fusius commemorabo. At de *necessitate colendae Beatissimae Virginis* verba faciens ita loquitur, ut equidem nesciam an clarius aliquid aut verius ab ullo Theologo possit afferri. Duo enim esse plane diversa bonos illos Monachos docet; *Cultum* sive honorem

Sanctis & praesertim Sanctorum Reginae debitum, atque *Invocationem Deiparae*, aliorumque Coelitum. Ultro fatetur esse Catholicae Fidei doctrinam, honorem habendum Sanctis, eorumque Reliquiis atque Imaginibus, ac multo majorem ipsi Deiparae, quae tot ex capitibus omni Sanctorum ordini antecellit. Ad *Invocationem Deiparae & Sanctorum* quod attinet, Ecclesiae Catholicae dogma esse concedit contra Haereticos veteres recentesque statutum, non solum licere, sed utile etiam ac bonum esse, eorum patrocinium apud Deum implorare. At Salisburgenses reprehendit Monachos, quod *Cultum & Invocationem* simul jungentes, utriusque *necessitatem* ad salutem tam confidenter atque animose praedicarent, & quidem e sacro etiam suggestu ad indoctum populum verba facientes. Ea quae illi sumerent, Ecclesiae Catholicae contraria videri subdit, necessariam sufficientemque ad salutem esse statuenti *Mediatoris nostri Jesu Christi Invocationem, ex quo omnia, per quem omnia. Neque huc*, inquit, *advocanda unquam erunt exorbitantia quaedam piorum hominum verba, quae ex affectus fer-*

vore ipsis exciderunt; sed ea, ut Theologum decet, emollienda, & ad saniores Theologiae leges temperanda sunt. Haec etiam ea ratione fusius affero, quod satis respondere plurimis videantur, quae post mortem quoque Muratorii contra ejus doctrinam, tum in iis quae jam commemoravimus, tum in aliis commemorandis operibus explicatam, allata sunt ab hominibus fortasse piis, at non satis eruditis. Incredibile autem dictu est quot absurda, cum sapientissima Muratorii monita minime teneant, effundere illi soleant, quoties Deiparae vel Sanctorum laudationes ad populum habent, aut litteris etiam libellisque consignant. Etenim ab alicujus aut aliquorum etiam ex Sanctis Ecclesiae Patribus oratorio quodam more pronunciatis, tanquam a certissimis Catholicae doctrinae principiis, nonnullas consecutiones eliciunt, quas videlicet horreat sancta mater Ecclesia, Haeretici universi rideant, & ex iis eidem Ecclesiae detrectandi occasionem rapiant. Ceterum Muratorius hac etiam in epistola illud fatetur, quod non dedeceat titulo *Mediatricis* sub aliqua ratione ornare Deiparam.

Verumtamen cum in ea voce palmarem illi ſuorum errorum rationem eſſe poſitam exiſtimarent, graviter admonet, non id ita poſſe dici, ut ſine *Mediatrice* Chriſtus *Mediator* noſter apud Deum eſſe non poſſit *. Cum haec & alia, quae omittimus, Muratorius ad Salisburgenſium Monachorum Principem ſcripſiſſet, nihiloſecius ad ſanam mentem calumniatores, & odio & ſuperſtitione peſſimis conſultoribus extimulantibus, nondum redire voluerunt. Perlectis etiam litteris Muratorii ſycophantae de ipſo per totam civitatem obmurmurabant. E ſacris quoque ſuggeſtibus homines alii religioſis ordinibus addicti, qui antea ſiluerant, pro *neceſſitate invocandi Sanctos ac praecipue Deiparam*, non ſecus ac ſi de ſumma Religionis ageretur, pugnare coeperunt, quin & *Decanus*, ut vocant, *Theologicae Facultatis Salisburgenſis*, coram frequentibus auditoribus, quidquid in libro *de moderatione Ingeniorum* contra *Sanguinarium* illud *Votum* aſſerebatur, refutandum

* Duas Muratorii *epiſtolas* ad *Syndicum*, & unam hujus ad illum videre potes ap. Sol. *in Append. I. ad vit. Murat.*

fuſcepit, eo etiam amentiae prolapſus, ut Muratorium *ſtulteſcentem auctorem ac temerarium* per ſummam injuriam appellaret. Tunc enimvero ponendum eſſe clementiae ac lenitati modum, neque haec amplius ſibi ferenda duxit ſapientiſſimus Thunius. Itaque & Monachum eum docendi munere privavit, ac publico cavit edicto, ne quis de controverſiis, quae Salisburgi fuerant excitatae, in poſterum loqueretur aut ſcriberet, jubens etiam omnes *de Invocatione Sanctorum* ea ſentire ac profiteri, quae Tridentinum Concilium ſanctiſſime conſtituerat. Poſt id de renovanda ſtudiorum ratione cogitavit, & *Univerſitatis Rectorem & Cancellarii gerentem vices* exauctoratos dimiſit. Ita Salisburgenſis Academia ſplendorem ſuum recuperavit clariſſimis viris, qui optimas excolerent diſciplinas ſub tanti Praeſulis ac Principis auſpiciis inſtructa. Neque vero is iniquo tulit animo, quod anno MDCCXLI. Coloniae libellus ederetur a Joanne Baptiſta Gaſpero exaratus, in quo & univerſa, quae Salisburgi acciderant, narrabantur, & vera *de Invocatione Sanctorum*, recitatis graviſſimo-

rum ex omnibus gentibus Theologorum teſtimoniis, doctrina propugnabatur *. Pertinent omnia, quae modo narravimus, ad Theologicum opus *de moderatione Ingeniorum*, quod alios conſcribendi libros occaſionem, aut potius neceſſitatem, adventante atque etiam urgente jam ſenectute, Muratorio detulit. Nunc ad viridiorem ipſius aetatem revolvi nos oportet, ut de Theologicis aliis ejuſdem operibus, nihil ad illud pertinentibus, narrationem inſtituamus; qua quidem in re deinceps accuratiorem temporum rationem ſervare poterimus. Ac primo quidem commemorandus eſt liber *de Charitate. Chriſtiana, quatenus eſt proximi amor*, vernaculo ſermone ſcriptus. Impreſſus eſt hic typis Mutinenſibus anno MDCCXXIII. quin & ſaepius alibi, & in Gallicum ſermonem a Vergyo docto pioque viro converſus. Huic libro *tres orationes* ſubjiciuntur eloquentiſſimi viri Franciſci Badiae, quae tum ſunt habitae Mutinae,

* Libelli titulus erat: ΑΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΟΣ ΦΙΛΟΡΩΜΑΙΟΥ *Vindiciae adverſus Sycophantas Jayavienſes*.

nae, cum Inſtitutum Societatis de qua verba fecimus, & ab ipſa caritate nomen etiam ac leges accepiſſe diximus, promulgatum eſt, quod quidem & hujus condendi libri occaſionem Muratorio ſuppeditavit. Cum ipſum magna diligentia compoſuiſſet, optavit etiam, ut Romae probaretur. Itaque Magiſter Sacri Palatii legit illum accurate, cumque nihil is afferre videretur homine Catholico non omnino dignum, facultatem ut imprimeretur typis, jam ſcripto conſignarat. Caſu accidit, ut homo, qui facultatem eam concedi pro Muratorio curabat, cum ſe ſerus contuliſſet, ſcriptum illud a Magiſtro Sacri Palatii recipere diſtulerit. Interea tota res Fontaninio innotuit. Is igitur tanta contra Muratorium ei Magiſtro inſuſurravit, ut hunc omnino terruerit, & ad lacerandum idem ſcriptum adegerit. Allato ea de re ad Muratorium nuncio, curavit is, ut ab inſignibus Theologis perlegeretur atque approbaretur opus; quos inter fuit Vincentius Gottius ex Ordine Praedicatorum, mox ob inſignem doctrinam ſacro Collegio Cardinalium adſcriptus. Hunc autem eumdem librum

dicavit Carolo VI. Caesari, a quo hanc ipsam ob rem anno MDCCXXVI. pretiosa imagine sua, nec non torque aureo donatus est. Ut aliquid *de Jejunio* scriberet Muratorius, occasio sic enata est. Episcopus Fidentiae (vulgo Burgi S. Domnini) anno MDCCXXXVI. cum ab Apostolica Sede indultum fuisset, ut populum sibi subjectum eo anno per quosdam hebdomadae dies in *Quadragesima* carnibus vesci concederet, eam tamen dispensationem ita largitus est, ut jejunium iisdem diebus servari praeciperet. Aliqui non id Episcopo licuisse causabantur. Itaque Alexander Mantegazzius Placentinus *Dissertationem* edidit eodem anno *de Jejunio cum esu carnium conjungendo*, ut quod Episcopus egerat, recte actum esse defenderet. Rogatus est Muratorius, ut quid ea de re sentiret, significare vellet. Ideo longam is Latinam *epistolam* Mantegazzio inscripsit, qua *potuisse Episcopum ea praecipere, & cum esu carnium jejunium posse conjungi*, satis apte demonstravit. Interea contra Mantegazzium *Diatribam* emisit Doctor quidam Petrus Cappellottius. Ille quo se se defenderet librum

edidit anno MDCCXXXVII. cui fusissimam illam Muratorii praefixit epistolam, qua quidem de re noster cum Mantegazzio leviter conquestus est. Quanquam enim ea utendi potestatem fecerat, si fuisset opus, Mantegazzio, non tamen hac in controversia primas partes agere voluisset. Hic etiam liber oppugnatus fuit, cum anno MDCCXXXIX. prodierit sine Auctoris nomine *Differtatio* in ipsum, quae *Theologica-Moralis-Critica* inscribebatur. Eidem *Responsio* fuerat praefixa *contra Muratorii judicium*. Hujus opusculi auctorem fuisse Herculem Montium Mutinensem e S. J. satis compertum sibi scribit Solius. Montio Muratorius minime respondit, sed pro Muratorio satis superque respondit Daniel Concina, homo non tam doctrina, etsi doctus ille quidem erat, quam magnis inimicitiis hac aetate nobilitatus. Verumtamen eum hac in re optimae caussae suscepisse patrocinium, quis tandem, dummodo veritatis, quam hominum studiosior esse velit, inficias ierit *? Sane, ut omittam hac in cauf-

* Vide *Cap. II. della Quaresima Appellante*. Vi-

ſa Montium, non ita magnae doctrinae hominem id auſum eſſe, ut Muratorii, quem omnino ſuſpicere debuiſſet atque vereri, eruditionem ipſam illiberalibus quibuſdam jocis doctrinamque contemneret, certe, quod caput controverſiae debuerat eſſe, *Jejunium cum eſu carnium poſſe conjungi*, poſt Benedicti XIV. ſapientiſſimas epiſtolas atque *Conſtitutiones*, univerſi, quod equidem ſciam, temporibus hiſce Theologi confitentur. Rationes autem, quibus adverſarii nitebantur, futiles omnino fuiſſe, & ex earum genere, quas *laxas* appellant, ex tanti Pontificis iiſdem decretis apparet. Poſt haec Muratorius librum edidit adverſus Thomam Burnetum Anglum, qui *de Statu Mortuorum & Reſurgentium* ita ſcripſerat, ut aſſereret Juſtis aeternae beatitatis coronam ad diem uſque *finalis*, quod vocamus, *judicii* differri. Cum id & Catholicae doctrinae refragaretur, & theologicam ſpei virtutem non leviter in Chriſtianis labefactaret, eum ſibi convincendum ſumpſit

de etiam *la Diſſertazione Apologetica* in fine Voluminis II. *della Storia del Probabiliſmo*; quae nimirum hiſtoria ab ipſo Concina conſcripta eſt.

Muratorius anno MDCCXXXIV. librumque adverſus eum compoſuit, cui titulus: *De Paradiſo Regnique coeleſtis Gloria, non expectata corporum reſurrectione, Juſtis a Deo conlata adverſus Thomae Burneti Britanni librum de ſtatu mortuorum &c.* Hunc librum intra tres menſes abſolvit, ex eoque conjici poteſt quantum auctor verſatus eſſet tum in divinarum Scripturarum, tum in SS. Patrum lectione, ex quibus plura collegit, quae ad ſovendam ſpei, quam dicebamus, virtutem pertinent; ſed totius operis ſcopus eſt, ut probet juſtis hominibus, dummodo, quae purgentur omnino, criminibus aut levioribus culpis minime premantur, plenam, quam Deus pollicitus eſt ſuis, beatitatem illico poſt corporis interitum in coeleſti regno conferri. Opus hoc evulgari typis Londini cupierat, quo certius haereſi in ea regione graſſanti medicamentum afferret. Id fieri poſſe Michael Maittaireius affirmabat, qui, licet eſſet e Proteſtantium numero, colebat maxime Muratorium ac ſuſpiciebat, eique operam ſuam ad illam rem pollicebatur. Sed deſtitit poſtea ab hac mente, ex quo factum eſt, ut liber

non ante annum MDCCXXXVIII. Veronae imprimentur. Inter Muratorii ſcripta de rebus Theologicis memoratur *epiſtola de Communione in Miſſa* ad Comitem Ferdinandum Scottium VI. Id. Septembris an. MDCCXLIII. data, quae ſimul cum aliis epiſtolis ad idem facientibus argumentum, tacito tamen urbis, in qua ſunt editae, nomine lucem vidit. Graviſſima controverſia, quae de re non levis momenti excitata, Luſitanorum praecipue ſacrorum Antiſtitum turbaverat animos, novo Muratorii libro occaſionem praebuit. Anno MDCCXLV. per Luſitaniam rumor increbuit, Sacerdotes quoſdam, cum *ſacras* Chriſtianorum *confeſſiones* exaudirent, ab iiſdem, quinam fuiſſent criminum complices, percunctari conſueſſe; nec non, qui parere nollent, a criminibus iiſdem abſolutos minime dimittere. Iis addebatur, eoſdem Sacerdotes ea notitia penes Regem uti, quo alios perditis moribus Sacerdotes, aut alios quoſvis homines, ut aliorum integritatem atque innocentiam vitae corrumperent, adlaborantes, poenis affici curarent atque coerceri. Ea fama permoti Cardinalis Almeida

Patriarcha Ulyſſipponenſis, & Cardinalis Acugna Inquiſitor in eo Regno Generalis, ut gliſcenti, quod opinabantur, malo occurrerent, publica edicta propoſuerunt. At hic alter ultra, quam par fuerat, ſine dubio progreſſus, edicto ſuo imperavit, ut, quotquot ea ratione fuiſſent a Sacerdotibus in *Poenitentiae Sacramento* interrogati, vel de aliis criminum adjunctis (*circumſtantias* vulgo dicimus) haud manifeſtandis interpellati, eorum nomina ad terribile illud *Sanctae Inquiſitionis* appellatione conſpicuum tribunal deferrent. Inquiſitoris judicium adeo praeceps ceteris totius Regni Archiepiſcopis & Epiſcopis non diſplicere non potuit. Primo quidem rumorem, de quo diximus, *omni Sacerdotum Ordini ſummopere injurioſum eſſe*, *neque veritate ullo modo niti* dicebant: deinde *ſuam ipſorum auctoritatem ac juriſdictionem* per illud edictum laeſam videri: poſtremo *nimis grave*, nullaque ratione ferendum ab *Inquiſitore onus Chriſtianorum imponi cervicibus*. Itaque cum non levis inter ſacros populorum Paſtores eſſe lis exorta videretur, res ut diſceptaretur ad Benedictum XIV. Romanum Pontificem delata

eſt. Hic Epiſcopis contra Inquiſitorem duabus *Conſtitutionibus* adjudicavit cauſſam, tam grave onus idemque minime neceſſarium, Chriſtifidelibus imponi vetans. Cum tamen controverſia nondum ſatis compoſita videretur, vir neſcio quis maximae auctoritatis Muratorium rogavit, ut aliquid ad Epiſcoporum Luſitaniae ac Pontificis Romani ſententiam defendendam litteris mandaret. Praeſtitit id noſter opere Latino Mutinenſibus typis in lucem edito anno MDCCXLVII. quod inſcribitur: *Luſitanae Eccleſiae Religio in adminiſtrando Poenitentiae Sacramento*. In eo demonſtrat *naturali juri adverſari*, ideoque *prorſus e medio tollendam eſſe novitatem*, quam praepoſterum pietatis religioniſque ſtudium invehendam cenſuerat. Pontificium vero Decretum non modo laudat, ſed & ab iis vindicat ratiunculis, quibus impetebatur. Cum liber hic in Luſitaniam perlatus eſt, ſimul nunciatum eſt ab Equite Ludovico Antonio Vernejo Luſitano Romae commorante fuiſſe conſcriptum. Cum in illo Regno plures a duobus illis Cardinalibus contra Epiſcopos in ea cauſſa ſtarent, incredibile di-

ctu eſt, quantae fuerint in ipſum turbae excitatae. Et Cardinales nimirum & alii *Sacrae Inquiſitionis* Miniſtri Vernejum *haereticum*, quod tantis, credo, judicibus nulli errori obnoxiis adverſaretur, appellare minime verebantur. Crevit in Vernejum invidia, quod auctor etiam in Luſitania creditus eſt alterius libri *de Methodo ſtudendi ſingulis diſciplinis ad intellectum Luſitanorum accommodata*; quem quidem librum, id jure ſine dubio mireris, doctiſſimus neſcio quis Cappuccinus elucubratus fuerat. Quamobrem Muratorius his de rebus certior factus anno MDCCXLIX. XV. kalendas Aprilis Mutinae dedit *ad Vernejum Latinam epiſtolam* * ut eum utroque crimine liberaret. Sed e Luſitanis ipſis minime defuerunt, qui *librum de Luſitanae Eccleſiae Religione* Muratorii, cujus gerebat nomen, eſſe revera foetum agnoſcerent. Inter eos fuit Dionyſius Bernardes de Moraes, qui ſtatim librum componere contra illum aggreſſus eſt. Vix eum abſolverat, cum diem ſupremum obiit. Im-

* Vid. apud Solium in Append. I.

pressus tamen is est typis Ulyssiponensibus anno MDCCXLVIII. Sed ne Muratorius quidem hunc librum vidit; cum & ipse, antequam eumdem Ulyssipone sibi missum acciperet, fato functus fuerit. His de caussis, cum ad Muratorii vitam proprie non spectet, mihi equidem temperabo, nec quae convicia, quas contumelias in sapientissimum senem conjecerit, cum & ejus librum *de Moderatione Ingeniorum*; & sententiam *de Voto Sanguinario*, & hoc praecipue, de quo modo loquimur, opus exagitandum sibi suscepisset, fusius hoc loco memorabo. Fingit enim Scriptor inverecundus, idemque & Dialecticae & Theologiae, & ceterarum artium libero homine dignarum expers a Muratorio pravam opinionem defendi, *quod liceat complicis nomen in Poenitentiae Sacramento exquirere*; quamvis hic disertissimis verbis non uno quidem in loco prorsus contrarium asseruerit. Hinc ea scribit, quae nescio equidem, an sobrius in Italia unus, ex iis saltem, qui vera germanaque doctrina excoluerint animum, non dicam scribere, aut ab alio scripta probare, sed omnino legere

patienter, ac sine stomacho possit. Sufficiat hic ex iis pauca describere, quae de illo libro litteris mandavit vir religiosissimus Andreas Gallandius sub Grandorgei (quod diximus) nomine delitescens *in praefatione* ad opus Muratorianum *de Moderatione Ingeniorum*: *ubique livorem spirat, ubique inscitiam suam prodit, adeo dicacitatis atque ignorantiae plena sunt omnia.... Peream, si legi quidpiam nigriori stylo exaratum. Meus animus fuit* (inquit pag. 588.) *neminem offendere, solumque Muratorio parcere non studui. Hominis os! Audistin improbum petulansque consilium? Ecquis porro aequo animo ferat ista effutire audentem? Nimius sim, si quod sentio scriptis pluribus persequi velim. Ergo facessat a me istiusmodi liber* *. *Amariorem enim me lectio facit, stomachor omnia*. Eodem anno MDCCXLVII.

* Quam ridiculam hic Auctor teneat scribendi rationem satis apparebit, si tantummodo ipsum titulum operis hic exscribam: *Coruscationes Dogmaticae universo orbi terrae pro recta Sacramenti Poenitentiae administratione refulgentes, in varios distributae radios, quibus noxia praxis detegendi Complices destruitur, atque variae propositiones tam Morini tum Muratorii dissipantur.*

librum edidit Muratorius Venetiis mole quidem exiguum, at vel propter optimam, quam tuetur, doctrinam, vel propter atroces, quibus impetitus est, adversariorum calumnias (quid enim res non suis appellem nominibus?) unum ex operibus Muratorii celeberrimis. Inscribitur autem *de recta hominis Christiani pietate sive devotione.* Lamindi Pritanii nomen & iste praefert, & Italica lingua conscriptus est. Rursus autem bis editus est Venetiis, totidemque Neapoli, ut de aliis editionibus Italicis sileam. Idem ab Hoffmannio Germanicam in linguam conversus Moguntiae, nec non quater Vindobonae typis impressus est, ac demum iterum Vindobonae praelum subiit, cum a Bernardo Lama, qui a Latinis erat epistolis Imperatricis Mariae Theresiae semper Augustae, Latinitate donatus esset. In hoc opere sibi scriptor proponit, ut, quae vera sit pietas homine Catholico digna, & quibus potissimum in rebus ab ea distinguatur, quae tantum virtutis habet speciem, nec satis a superstitione secernitur, ac proinde omnino commentitia dicenda est, optima in luce collocet. Mihi quidem videtur Au-

ctor praeceptum Concilii IV. Provincialis a Divo Carolo Borromaeo celebrati tenere diligenter: *Quantum in Religione ſtabilienda laboris ponendum eſt, tantum in ſuperſtitione ex hominum animis evellenda curae & diligentiae eſt impendendum*. Non omnia potuit dicere, quae dicenda ac monenda ipſi videbantur: quae tamen dixit, hujuſmodi ſunt, ut fere totidem in hoc eſſe libello aurea praecepta quot verba (fremant, per me licet, omnes ejuſdem obtrectatores) non modo mihi, qui facile decipi poſſum, ſed etiam viris & rerum ſcientia & vera pietate praeſtantibus videatur. Illud enim praecipue Chriſtianis Catholicis in memoriam revocat, quam neceſſaria ſit in Jeſum Chriſtum, qui *Mediator eſt inter Deum & homines*, pietas; & quanta injuria haec ab iis negligatur, qui tantillum *de cultu Sanctorum reliquiis aut imaginibus praeſtando* omittere, aut *de certis* quibuſdam *ad Beatiſſimam Virginem precibus* detrahere magnae ſibi religioni ducerent. Catholicam vero *de Cultu & Invocatione Sanctorum* doctrinam, ſi quis alius, vindicat, atque ita declarat, ut Proteſtantes, quibus imprudentes

quidam Catholici libellis anili superstitione plenissimis ansam reprehendendi, ac, si Superis placet, illudendi Ecclesiam praebuere, hoc libro facile convinci, ac, si velint, ad sanam mentem redire possint. Ut exemplum aliquod proferam, nihil homine Catholico verisque doctrinis exculto dignius proponi potuit, quam duae θεσεις post Muratorii mortem ab aliquibus Jesuitis, fortasse non satis easdem intelligentibus, oppugnatae. Altera est: *peccatorum nostrorum veniam a Deo postulandam esse & a Deo sperandam, quia ipse solummodo, non autem Sanctus aliquis potest a peccatis absolvere*: quo loco nihil meminisse necesse est, quod Muratorius sexcenties etiam hoc in libro fatetur, *Sanctos a nobis tum pie, tum utiliter exorari*, ut ipsi pro nobis a Deo vel ipsam nostrorum criminum veniam impetrent. Altera propositio est; *Gratias, quas dicimus, ac Miracula fieri a solo Deo per nos aut pro nobis per Sanctos exorato*. Sane qui propositionibus hujusmodi contradicat, anicularum, non Theologorum aut Ecclesiae sententias novit. Multa quidem habet Auctor in eos, qui studio colendae Beatae Vir-

ginis incensi nesciunt intra fines a vera pietate ac religione definitos consistere. Ea quidam homines ex eorum numero, quos devotos dicimus (utinam ex iis multi non aliquando veteres illos Pharisaeos imitarentur!) acrius insectati sunt, nec modo reprehensione, sed conviciis & contumeliis, nimirum sanctis, nimirum piis, nimirum Deo ac Deiparae gratis acceptisque, prosequi consueverunt. At ea si quis ex rationis religionisque regulis dijudicare velit, non aliam videbit referre doctrinam, quam illam Dionysii Petavii a Catholicis omnibus jamdiu probatam ac collaudatam: *Illud monere omnes audebo Cultores & Laudatores Virginis Sanctae, ut ne pietati ac devotioni suae nimium indulgeant, & ut veris contenti solidisque praeconiis ficta & commentitia repudient, quorum vel nullus possit, vel non idoneus Auctor afferri. Quod genus latentis, & insitae cordibus humanis, ut Augustinus ait, Idolatriae multum abhorret ab Theologiae, hoc est coelestis sapientiae, gravitate; quam quidem nihil sentire aut asseverare par est, nisi quod ad certam & exquisitam regulam sit exactum.* His quidem Petavii verbis

non abutitur Muratorius, ut non nemo ſcribere non dubitavit, ſed ad ea perpetuo videtur in hoc libro reſpicere, nec latum quidem unguem ab eis diſcedere. Omnino quoque falſum eſt, Muratorium quaedam hoc in opere arguere, ac more haereticorum, praecipue Joannis Clerici, ridere ſigna pietatis, quibus uti Catholici conſueverunt. Nolo mihi lectorem credere; breve opuſculum ipſe pervolvat; nihil hujuſmodi inveniet. Muratorius quidem *de ſacris Numiſmatibus*, *de Agnis Dei*, *de Sanctorum Imaginibus*, de iis, quibus *Carmelitae* aut *Dominicani* fidelium pietatem fovere ſolent, *de ſacris* ipſis *parvis Veſtibus*, de iis, quae *Scapulis* imponuntur, *Funiculis*, *Coronis*, nec non de *Sodalitiis*, aliiſque ſimilibus loquitur. At haec diſertis verbis ait eſſe *non modo licita*, *ſed etiam laudabilia*, quatenus videlicet ab Eccleſia probata ſunt, & ad alendam, quam diximus, praecipue populi non ſatis eruditi pietatem mirifice conferre poſſunt. Juriaeum & alios Calvini aſſeclas ille reprehendit, qui ſcilicet eas Eccleſiae conſuetudines cachinnis excipiunt.

Quid

Quid igitur sibi vult Muratorius? Ut quisque sit in iis finibus,

Quos ultra citraque nequit consistere rectum.

Quae cum ita sint, eos equidem Sacerdotes sacris etiam familiis addictos, ac nominatim quosdam Jesuitas laudare non possum, qui tantopere de hoc aureo libello, inter vivos etiam agente Muratorio, nescio qua de caussa, obloqui voluerunt. Et eos quidem Jesuitas in auctorem, a quo Societas non modo laudata, sed & defensa fuerat, ingratos extitisse, gravibus nonnullis hominibus ea de re conquestis, non assentiri non possum. Verumtamen alio etiam ex capite hic idem liber Muratorium carpendi occasionem praebuit. Etenim ea, quae afferebat Cap. XXI. ad commendandum ac defendendum Benedicti XIV. S. P. consilium de diebus festis diminuendis celeberrimo Cardinali Quirinio admodum displicuerunt. Id sane mirum videri debuit Muratorio. Etenim totam hanc de festis diebus minuendis tractationem, quod non poterat ignorare Quirinius, non ipse sua sponte susceperat, sed ut Benedi-

cto XIV. pareret, mentem suam aperuerat. Benedictus quidem anno MDCCXLII. scriptum evulgavit, quo faciliorem Episcopis festorum dierum imminutionem efficeret; scripti autem ejus exemplum ad Muratorium deferri voluit, eidemque per Cardinalem Tamburinium significari, sibi fore gratissimum, si, quid ipse de rebus iis opinaretur, edisseret. Sententiam illico suam litteris mandaverat Muratorius, ac per eumdem Tamburinium Benedicto scriptum idem transmiserat. Tamburinius autem cum mandata fecisset, Muratorio rescripsit Pontificem extemplo tum scriptum legisse, tum in ejus & auctoris ipsius, quem *magnum ac bonum* vocavit *virum*, laudem plura secum esse loquutum. Addebat etiam Pontificem tunc imperasse, ut Muratorio suis verbis salutem diceret, ipsique significaret, *scriptum illud Cynosuram sibi fore in iis omnibus, quae de festis diebus imminuendis esset constituturus*. Sed & ad Quirinium anno MDCCXLII. scripserat Muratorius, ut consilium Pontificis de diebus festis imminuendis ipse Cardinalis promoveret ad pauperum utilitatem. Cardinalis autem ea de

re cum ipſo Pontifice collocutus fuerat, Muratorii ſententias expoſuerat atque rationes; ac demum per litteras & ipſe a Muratorio quaeſierat, ut fuſius etiam de hac tota re quidquid opinaretur litteris conſignaret. At enim Cardinalis Quirinii animus eo tempore, quo Muratorii liber, de quo modo loquimur, imprimebatur, omnino commutatus erat. Nam contra Alexandrum Borgiam Firmanum Archiepiſcopum, qui ante alios veniam a Summo Pontifice pro diebus feſtis minuendis obtinuerat, multa conſcripſerat, quibus etiam Praeſul ille reſponderat, atque hinc nonnullæ ex utraque parte epiſtolae typis impreſſae fuerant. Itaque Cardinalis Quirinius, perlecto Muratorii libro, *epiſtolam* edidit *Abbati Diſentiſio* inſcriptam, qua rationes capite, quod jam diximus, a Muratorio propoſitas confutaret. Reſpondit Cardinali Muratorius libello, qui anno MDCCXLVIII. typis editus eſt Lucae cum libellis aliis ad hanc controverſiam pertinentibus *. Antequam il-

Z 2

* Titulus erat: *Difeſa di quanto ha ſcritto Lamin-*

lum ederet Muratorius, Pontificem Benedictum nomine ſuo rogari curavit, ut omnium Epiſcoporum & Catholicorum Collegiorum elenchus ſibi mitteretur, qui Feſtorum imminutionem ab Apoſtolica Sede petiviſſent, ac deinceps illud etiam, ut ſibi libellum eumdem publici juris facere liceret. Utrumque ſtatim a Benedicto obtinuit. Elenchum vero illum ad calcem novi libelli Muratorius appoſuit. Hic etiam libellus Cardinalem vehementer offendit quamvis admodum juſta de cauſſa Muratorius pro pauperibus pugnare videretur. Putabat Quirinius, eam controverſiam non ad *Eccleſiaſticam* tantummodo *diſciplinam*, ſed ad ipſum quoque δογμα pertinere. Hinc eos, qui Feſtorum imminutionem eſſe concedendam arbitrabantur, in eum errorem nolentes delabi putabat, ut Pontifices & Eccleſiam Catholicam in iis inſtituendis peccaſſe ſtatuerent. Itaque eodem

da Pritanio in favore della diminuzione delle troppe feſte. Extat in *Collectione*, quae inſcribitur: *Raccolta di Scritture concernenti la diminuzion delle Feſte di precetto*.

anno MDCCXLVIII. longam edidit *epistolam ad Italiae Episcopos universos*, qua Pritanii rationes confutandas evellendasque suscepit. Hac etiam vice Muratorius minime sibi tacendum duxit, eodemque anno, cum apud Marchionem Ludovicum Coccapanium rusticaretur, *Responsionem* aliam elucubratus est, qua Cardinalis argumenta diluit, addito pro pauperibus, ipsorumque nomine ad eosdem Italiae Episcopos libello supplici. Haec tamen altera ad Quirinium *Responsio* publici juris eo tempore minime fieri potuit, quod cum eam auctor misisset Romam, ut, siquid displiceret, corrigeretur, XVIII. kal. Decembris eodem anno MDCCXLVIII. Summus Pontifex Benedictus XIV. ea de controversia utrique parti silentium imposuit, Ecclesiasticas etiam censuras iis, qui minime parerent, comminatus. Eodem tamen decreto Pontifex controversiam ipsam non ad *dogma*, quod volebat Quirinius, verum ad *disciplinam* dumtaxat, quod Muratorius probaverat, pertinere edixit. Ex eo etiam tempore plures Episcopi, quin & integra regna *Pontificium Decretum pro Festorum dierum imminutione* petiye-

runt, atque obtinuerunt, ut hoc etiam ex capite Muratorio contra Quirinium adjudicata lis esse videatur. Verumtamen post indictum quoque silentium Quirinius in id adlaboravit, ut edita typis Lucensibus Muratorii Defensio Romae proscriberetur. Etenim causabatur, Auctorem damnare Festorum multiplicitatem a Summis inductam Pontificibus, ac verbis uti, quae contemptum aliquem Ecclesiasticae significarent auctoritatis. At id frustra tentavit. Integerrimi enim ac maxime pii sensus quique illius libelli deprehensi sunt. Postea Quirinius in id curam omnem animumque convertit, ut simultatibus universis de medio sublatis, vetus amicitia & familiaritas, quae Muratorio cum ipso intercesserat, omnino renovaretur. Tentavit id per Franciscum Rotam Abbatem ex Ordine S. Benedicti Venetiis gravissimum virum, qui negotium totum per epistolam cum Muratorio facillime confecit. Hinc Muratorii ad Rotam, & ad ipsum Muratorium Quirinii litterae leguntur apud Solium officii humanitatisque plenissimae. Ea vero doctissimorum hominum amicitia feliciter instaura-

ta egregiis officiis, & amoris atque existimationis omni significatione per annos, qui consequuti sunt, exculta fuit. Jam vero Muratorii liber de recta Devotione, non amplius ad mortem illius fuit acriter exagitatus. Postquam ea contigit, incredibile dictu est, quot in eum tragoediae excitatae fuerint. Pepius Jesuita, vir magnae apud plebem Neapolitanam auctoritatis, ita de libro & auctore loquutus est e sacro suggestu, ut stomachum universis cordatis hominibus in ea civitate moverit. Auctorem ejus libri *sine Sacramentis Ecclesiae mortuum esse, haereticum, aeternis poenis addictum*, opus vero *haeresibus plenum*, si pluribus ejus auditoribus habeatur fides, ad populum verba faciens ille praedicavit. At quoniam id falso fuisse nunciatum ipse Franciscus Pepius datis ad Solium litteris conquestus est, quas quidem litteras in Aretina commemorata saepius a nobis editione Solius ipse religiose recitat; etsi non admodum eis fidere se se demonstret, nihil in ea re nos immorari necesse est; praesertim cum in iisdem litteris Pepius de Muratorii eximia pietate singularique vir-

tute magnifice loqui ac sentire videatur. At certe Pepius (neque id aliquis negare audeat) *temerarias*, vel *haeresibus affines*, *falsasque propositiones* proprio marte per summam, ut levius dicam, excogitatas amentiam, eique libro tributas, acerbissimis consutare verbis in suis ad populum orationibus institit; neque vero antea furere destitit, quam ejus, cui parere cogebatur, auctoritate ad silentium adactus est. Narrant tamen ita tacuisse, ut ex eodem suggestu, *denique ad extremum sibi Diaboli filios, ne quid amplius de illo libro loqueretur, os obstruxisse* diceret. At Benedictus Plazza, & Salvator Mauricius ex eadem Societate homines libris quoque editis * contra Muratorii doctrinam pugnarunt,

* Plazzae liber est: *Christianorum in Sanctos Sanctorumque Reginam, eorumque Festa, Imagines, & Reliquias communis & propensa Devotio a praepostere Lamindi Pritanii Reformatione venerandae potissimum antiquitatis monumentis & documentis vindicata simul & illustrata*: Editus est hic liber anno MDCCLI. Anno autem MDCCLIII. prodiit Mauricii liber, cui titulus: *La Divozione dei Cristiani difesa dalla Critica di Lamindo Pritanio Dialoghi compilati da Salvatore Maurici della Compagnia di Gesù*: Hic auctor omnia fere, quae profert, e Plazzae libro mutuatus est.

quibus etiam plures Ordinum aliorum homines, praeter Jesuitas non ita paucos, adstipulati sunt, ille praesertim, de quo loquuti sumus, Carmelita, qui sub Josephi Antonii de Vera nomine delitescens infame illud opus ex tot contumeliis mendaciisque consutum contra Muratorium exaravit. Magnarum ii libri turbarum inter homines litteris deditos occasiones extitere, de quibus me multa scribere nihil necesse est, quod cum contigerint post Muratorii obitum, ad ejus vitam, quam suscepi describendam, proprie non spectent. Aliquid idcirco dico, quod & de libris ejus, ipsorumque librorum fortuna nonnihil dicere institui. Illud certe veritati me debere quodammodo sentio, ut clarius etiam apertiusque significem, quantopere Benedicti Plazzae liber, etsi doctissimum aliquem Jesuitam habuerit laudatorem atque patronum, mihi displiceat. Equidem cum quovis homine quovis sacramento contenderem, ne unam quidem ex temerariis aut audacioribus propositionibus a Plazza Muratorio tributis, atque hinc oppugnatis in

ipso Muratorii libro inveniri. Aerem verberat Plazza scribens in aureum illud opusculum, aut fingit potius hostem, quem feriat. Etenim fervidus hic Siculus eo se se furoris abripi sinit, ut & *Jansenistam & haereticum in postremis septem libri capitibus auctorem nostrum videri*, velit ostendere. Paullo moderatior est Mauricius: & ipse tamen eo saepius proclivis est, ut, quae Muratorius catholicam in sententiam scripsit, ipse in deteriorem partem accipiat, atque ita virgam censoriam in eum exerendi occasionem non tam sumit, quam ipse creat. Hi clamores fortasse effecerunt, ut Benedictus XIV. Muratorii librum ab iis, quorum hujusmodi munus est, ad examen vocari jusserit. Cunctis suffragiis judicatum est, nullam illi posse vel levissimam notam censoriam inuri. Rationem autem hujus rei Ricchinius, qui tum *Indicis*, ut vocant, *a Secretis* erat, eam fuisse, Cristophoro Migazzio Vindobonae Archiepiscopo scripsit, *quod illa, quibus auctor adversatur, quaeque criminationibus locum dederant, essent vel certae manifestaeque sacrarum rerum depravationes, vel insipientes ad superstitionem*

caeteroqui pronioris popelli Opiniones, *quas Catholica Ecclesia numquam probavit*. Hoc testimonio usus est optime Migazzius idem ad Muratorii librum contra Jesuitarum quorumdam, ac praecipue Schezii, criminationes defendendum. Hic enim in *Consessu Regio*, sic enim dicitur, *Censurae librorum pro tota domus Austriacae ditione* magnopere conquestus fuerat, quosdam Jesuitarum libros integerrimae doctrinae ab eo *Consessu* fuisse proscriptos, cum liber Muratorii *de recta hominum Christianorum devotione*, multa continens perniciem animabus allatura, esset in manibus hominum, nec quisquam de illo notando cogitaret. Iis quidem verbis Migazzius senserat, se potissimum peti. Etenim is non modo laudaverat librum, sed & Augustae Mariae Theresiae ac filiabus ipsius lectionem ejusdem commendaverat. Itaque per Simeonem Stockium ex ejus *Consessus* Theologis unum Schezio indici curaverat, ut pronunciati sui rationem intra tres hebdomadas produceret, &, quid in Muratorii libro non satis homine Catholico dignum esset, ostenderet. Conditionem Schezius accepit. Verum-

tamen, quae post dies quindecim ad eum *Consessum* attulit, tam infirma gravissimi viri deprehenderunt, ut omnium suffragiis iterum Muratorius fuerit absolutus. Accidit id anno MDCCLIX. Migazzius postmodum ad eum *Consessum* litteras Ricchinii misit, ac *Monitum* vel *Germanae* vel *Latinae Muratoriani Operis Interpretationi* praefigi curavit, quo de Romanorum Patrum judicio omnes edocerentur. Ea ratione turbae quieverunt, quae Viennae fuerant a quibusdam, praesertim Jesuitis, contra aureum, de quo loquimur, Muratorii opusculum excitatae. Aliquid hoc loco etiam contra Constantinum Rotignyum ex Cassinensibus Monachis dici oporteret, qui volumine Venetiis edito an. MDCCLI. * magnam voluit invidiam creare Muratorio, quod is Molinae doctrinam *de Gratia Dei* in eodem illo opusculo sequi visus fuerit. Sed Rotignyo satis respondet Maffejus non semel honoris caussa in Muratorii vita nomi-

* Titulus est: *Trattato della Confidenza Cristiana* sub nomine Alethophili Sacerdotis.

nandus *. Ceterum res hujusmodi non erat, ut vel objurgationis, vel defensionis argumentum deberet esse. Etenim nec, quod Rotignyus confidenter sumpsit, vere significaverat Muratorius, nec, siqua ratione significasset, ab eo, qui vellet his in rebus Pontificum Summorum stare decretis, fuisset ullo modo vituperandus. Ceterum non defuerunt huic etiam Muratorii libro strenui fortesque defensores. Eorum sane libri maxima essent laude digni, nisi aliquando longius fortasse quam par fuerat ab ira sine dubio justa, semper tamen a sapienti viro coercenda, se se abripi passi essent. De iis consulere potes Solium, qui multa in iis, quae in *Aretina editione Vitae Muratorii* adjecit, contra tum sui, tum avunculi obtrectatores habet, ex quibus non omnia probet pacatus lector, non omnia rejiciat. Equidem non possum, quin hoc loco magnopere laudem Ambrosium Manchium ex Ordine Augustiniensium, qui Neapoli commorabatur,

* Cap. VIII. oper. cui titulus *Il Giansenismo Nuovo*. Venet. anno 1752.

hominem & doctrina & modestia omnino singulari. Is enim auctor est operis, quod *Lamindi Pritanii Redivivi Epistola Paraenetica ad P. Benedictum Plazza &c.* inscribitur; quo quidem opere quidquid in Muratorii librum, de quo loquimur & quaerimus, allatum est ab acerrimo ejus adversario dissolvitur atque refellitur. Manchius quidem postea *Dialogos* vernaculo sermone composuit *contra Mauricium*. Ii quidem an lucem viderint, nondum rescire potui. Confutaverat etiam scriptis aliis alios ejusdem aurei opusculi calumniatores, ab iis tamen edendis de gravissimi viri consilio abstinuit, ne nimis obscuros contemptosque scriptores honore non merito afficere videretur. Ceterum in ea epistola facile invenias quidquid omnibus respondere debeas saepe laudatum Muratorii librum injuste carpentibus. Defessi jam sumus Muratorianis operibus commemorandis. At egregius ille senex & morbis & aetate admodum ingravescente pressus non tamen in operibus ipsis conscribendis se se defessum profitebatur. Jam ergo de postremo ejus opere Theologico, quod unice jam superest

exponendum, tandem aliquando verba faciamus. Summus Pontifex Benedictus XIV. *epistolam* dederat *ad Episcopum Augustanum de quadam Sanctimoniali*, quae nimirum in oppido, quod *Causbira* dicitur a Germanis, magna fuit sanctitatis gloria, quamvis postea detectum sit, superstitiosis omnia fraudibus constitisse. Ea epistola fuerat an. MDCCXLVII. multis argumentis oppugnata per Christianum Ernestum de Windheim religione Protestantem, gente Germanum. Hic quidem ea scribens alias etiam Benedicti sententias in opere *de Canonizatione Sanctorum* positas labefactare aggressus fuerat. Muratorius itaque ei respondit *Dissertationem* typis Lucensibus anno MDCCXLIX. in lucem edens, cui titulus erat: *De Naevis in Religionem incurrentibus, sive Apologia Epistolae a Sanctissimo D. N. Benedicto XIV. Pontifice Maximo ad Episcopum Augustanum scriptae*. Ea demum *Dissertatio* Augustae etiam praelum subivit. Benedictus autem, cum ipsam a Cardinali Tamburinio accepisset, gratias auctori per epistolam humanissimam egit, quam Solius recitat. Verumtamen hoc in opere praeter

Summi Pontificis defenſionem, rem aliam non levis momenti praeſtat. Etenim ex iis, quae de muliere illa acciderant, occaſionem nactus, & libertate uſus, quae Catholicum eumdemque honeſtum deceat ſcriptorem, naevos aliquos aut vitia, quae non Eccleſiae ſunt, aſt in Eccleſia detegit, praeſertim in iis, quae pertinent ad pietatis cultum. Etenim hoc etiam in libro demonſtrat, leves aliquos viros, nedum leviores mulierculas, eo ſaepiſſime progredi, ut a vitio ſuperſtitionis aut parum, aut etiam nihil abeſſe videantur. Neque vero doctiſſimi hominis ingenua confeſſio Proteſtantes in erroribus confirmavit, ut ſeveriores quidam Theologi verebantur, at optimae cauſſae non parum profuit. Ii quidem etiam eo deliniti ſunt, quod Muratorius contra Windheimium ſcribens, qui regnantem Pontificem non levi laceſſiverat impudentia, humanitatis atque urbanitatis regulas univerſas conſtantiſſime tenuerit. Nempe non tam quid illi audiendum, quam quid ſibi dicendum eſſet, Muratorius cogitabat. Accidit, ut quondam cum eo ſermonem de illo libro habens homo

mo nescio quis religioso cuidam Ordini adscriptus eam scribendi rationem, *ut nimis dulcem atque suavem* improbaret. Nempe hujusmodi homines omnia ferro flammaque misceri vellent, cum de rebus agitur ad Catholicam Fidem, vel quod ipsi Catholicae Fidei nomine intelligunt, aliqua ratione spectantibus, & eas tragoedias, ubi possunt, agunt, quae nimium quantum a Christi Domini ac Salvatoris nostri clementia & mansuetudine abludunt. Cui Muratorius illico respondit; nunquam fore, ut ejus rei se quidem poeniteret: persuadendo, non objurgando, eum proficere debere, qui convincendos haereticos refutandosque suscipiat. Muratorium ex vero totam eam rem aestimasse vel ex iis constat, quae, libro *de Naevis* perlecto, Augustani Protestantes aperte confessi sunt. Sane Joannes Baptista Bassius Augustae Canonicus datis ad Muratorium litteris V. kal. Maii anno MDCCXLIX. testatus est, doctissimos Protestantes prae se tulisse, si cum hominibus Muratorio similibus agendum esset, magnum illud negotium optatae pacis inter Catholicos & Protestantes ineun-

dae facillime per se se susceptum iri. Ea de re, ut obiter id dicamus, cogitaverat jamdiu noster, quin & Quirinium suis etiam consiliis ad id juverat, ac stimulos currenti addiderat, ut eam tractationem cum Protestantibus quibusdam & doctrinae & honestatis laude florentibus tandem aliquando susciperet. Itaque lectis iis Bassii litteris, vehementer laetatus est, quod rem aliquando fieri posse viderit, simulque vehementius indoluit, sibi aetatem ingravescentem, ac non satis firmam valetudinem impedimento esse, quominus iter in Germaniam ad rem ita praeclaram exequendam arriperet. Verumtamen, quod proprius huc pertinet, liber *de Naevis* per Italiam etiam & Galliam cordatis hominibus ita probatus est, ut gravissimum in eo Theologum a studio partium, & a praejudicatis opinionibus alienum se se admirari dicerent. Haec de singulis Muratorii operibus dicta sufficiant. Aliqua nos missa fecimus ex iis, quae reliquit inedita; quamvis & ea Aretini *Muratorianorum Operum Editores* publici juris facienda susceperint. Ea quidem hujusmodi esse novimus, ut non

admodum nos in iis omittendis aut pigere necessitatis, aut alicujus etiam negligentiae poenitere debeat. Restat ut cum de singulis dixerimus Muratorii libris, & quid de iis aut ab aequis judicibus, aut ab adversariis pronunciatum sit exposuerimus, aliquid etiam de judiciis dicamus, quae de operibus iisdem universis fecerunt homines invidia praesertim in Muratorium, aut odio, aut alia quavis animi perturbatione laborantes. Nam si de iis dicendum esset, qui universa laudarunt, multo difficilius esset orationis ejus exitum quam initium invenire. Tota mihi potius compellanda esset Europa, cum nemo fere sit etiam extra fines Italiae vir litteris deditus, quin de iis magnifice loquatur ac sentiat. Ille litigiosus accusator Cennius vel ex ipsa Muratorianorum operum multitudine detrahendi opportunitatem arripit *. Quid? Rationibus etiam initis fieri nullo modo potuisse conatur ostendere, ut vel brevi tempore, quo testatur Solius, ali-

* Vid. *Giornale di Roma* anno 1760.

qua conſcripta fuerint, vel omnia ſine multis adjutoribus elaboraverit. At enim Cennio facile reſpondeas, non modo Solium, ſed & fere omnes ex ea civitate ſummopere litteris ac litteratis hominibus abundante de ſingulari quadam atque alias inaudita, quae Muratorio fuit, ſcribendi libroſque condendi celeritate dicere teſtimonium, quod certe non ſine magna temeritatis nota repudies. Iidem ſane Mutinenſes, quinam adjutores Muratorio fuerint in Eſtenſi bibliotheca nos edocent, innumerabiles nimirum libri, quibus etiam in tabula, ſuper qua ſcribebat, adapertis quandoque circumfuſus ſumebat ille quidquid erat opus, & in rem ſuam derivabat; non ita tamen, ut alienis ſe ſe pennis exornaret, quod levioribus quibuſque ſcriptoribus ſolemne eſt, ſed ut judicium ſuum ſane graviſſimum & maximum adhiberet. Ceterum illud equidem voluiſſem Cennius conſideraſſet maturius, non eodem modo, quod pertinet ad eam rem, de Muratorio ac de ceteris etiam doctis hominibus bonorumque librorum auctoribus eſſe judicandum. Si duodenas per ſingulos fere

dies, paucis quibusdam annis exceptis, horas eum liberalissimis studiis impertiri consuesse, Cennius in memoriam revocasset; si qui fuerint Muratorio ingenii motus ad excogitandum acuti, ad investigandum celeres, ad explicandum uberes, ad memoriam vero quam maxime firmi atque diuturni cogitasset; si tantopere Muratorium studiis iisdem delectatum fuisse, ut non alio, si tantum demas officia religionis, mentis acerrimae vires facultatesque converteret, Cennius idem secum animo reputasset, nae facile vidisset non ita multis adjutoribus hominem sapientissimum opus habuisse. Ceterum si quando Muratorius aliorum opera debuit uti, debuit autem saepius, quod & ipsi suo loco narravimus, nunquam id admisit, ut in aliquem ingratus aut esset, aut ullo modo videri posset. Alia quaedam in Muratorianos libros Cennius habet, quae facile per se quisque refellat. Nescio autem quam hic scriptor ipse sibi constet, cum non modo *eruditum*, aut *doctum*, aut *magnum* eumdem Muratorium appellat, sed librorum auctorem fuisse fatetur, *cui certe invidere posteritas poterit, non*

autem ad ipsius laudem ullo modo pervenire: Fuit qui conquereretur acerbius Franciscum Antonium Zachariam minus aequum se se censorem in Muratorium saepenumero praebuisse. Equidem non diffiteor, eum ita quandoque de tanto viro scribere, ut minus ei studere, neque admodum ejus gloriae favere videatur. Sed quibus de caussis id factum fuerit, quis non facile sentiat? Attamen nemo negare ausus fuerit, Muratorium Zachariae summum fuisse virum, & iis aliquando celebratum laudibus, ut hujus animadversiones in libros Muratorianos fortasse minus aequae facile compensentur, aut certe admodum emolliantur. Quid jam de quibusdam ego Scriptoribus pronunciabo, qui magni videlicet ingenii, ad veritatem inveniendam facti, gloriam Muratorio denegarunt? Ita certe desipuerunt Archangelus Ballatius Carmelita * & Joachimus Gabardius e S. J. **; & ii quidem addiderunt,

* In Vita Italice scripta *S. Monicae* Senis anno 1757. in lucem edita.

** *Vid. Saggio Critico di Letteratura Straniera P.I. T. II. p.* 10. Ibi enim hujus de Muratorio judicium refertur.

pravis & absurdis opinionibus Muratorium *implevisse libros*, & alia similia, quae scilicet sine maximo fastidio nemo perlegat, nisi qui fere nihil de liberalissimis disciplinis audiendo quaerendove cognoverit. Mihi quidem verba non suppetunt, quibus tantam inconsideratorum hominum temeritatem exagitem atque proscindam. Fateor equidem Muratorium fuisse hominem, fateor in quibusdam hallucinatum fuisse, fateor errasse. At quis plurima dicat in ejus libris *absurda, summique viri doctrina prorsus indigna* reperiri, nisi caput omnino gerat tribus Anticyris insanabile? Non enim, qui levissime sapiat, absurda vel prava vocare debeat, a quibus ipse dissentiat. Probabilia dicenda sunt, quae doctorum hominum, atque prudentum assensum movere possint, etsi nobis eadem a veritate aberrare satis idonea ratione persuasum fuerit. Quaenam est autem ex opinionibus Muratorianis, iis praesertim, quas ille fusius ac data opera propugnavit, quae non plurimos habeat assensores gravissimos viros quavis eximia laude florentes? Jam vero quî potest summum ingenium homini

denegari, qui maximarum, earumdemque inter se distitarum omnino rerum scientiam animo complexus, ita de iis disputaverit, ut nova multa protulerit, multa prolatis addiderit, & ad veritatem inveniendam avia saepissime loca nullius ante trita solo peragraverit? Etenim in iis vel maxime rebus admirabilis ingenii vis exeritur. Cetera memoriae, vel ejus, quae φαντασία dicitur, viribus, vel ipsa exercitatione, vigiliis, ac laboribus perfici possunt. Verum consilii mei me jam poenitet, quod hujusmodi retulerim censuras, & parum absuerit, quin ipsas refellendas hoc loco susceperim. Quid sit de iis dijudicandum quisque non illitteratus & ingenio subacto lector facile statuit. Muratorii autem gloria ita est in tuto posita, ut non modo eam nulla levissimorum Scriptorum dicacitas, sed ne ulla quidem vetustas, aut posteritatis oblivio obscuratura esse videatur. Jam igitur haec relinquamus, & ad ea commemoranda pergamus, quae de Muratorii Vita dicenda restant. Etenim illud superest, ut de morbo ejus extremo, ac demum de morte non immatura quidem,

ſed tamen bonis omnibus luctuoſa narrem, quod memoriae proditum accepi. Ex ipſa rerum narratione conſtabit, quid ſit de iis omnino ſtatuendum, qui Muratorium tum coecitate, tum morte poenas Deiparae, propter *Sanguinarium* illud *Votum* oppugnatum, luiſſe ſparſerunt in vulgus, ac litteris etiam conſignare non dubitarunt. Equidem niſi de tanto viro tam gravi contumelia affecto ageretur, nihil ad riſum excitandum aptius afferri potuiſſe dicerem. Quid enim levius enunciari poteſt, quam coeleſti prodigio tribuendum, quod homo, cujus aetas ac valetudo libris qua legendis qua componendis contrita fuerat, cum octavum ſupra ſeptuageſimum vitae annum attigiſſet, & oculis tandem fuerit captus, & ſupremum diem in ſuo lectulo jacens poſt longum ſane morbum obierit? Italiae profecto dedecus eſt, in ea homines inveniri, qui vel in concionibus vel in libris iſta effutiant, neque fere omnium auditorum aut lectorum conviciis excipiantur. Illud multo liberalius & homine Catholico dignius, idemque facetum, quod in eos nebulones, ut equidem

interpretor, ludens Lamius scripsit: divinitus factum videri, ut x. kalend. Februarii Muratorius obiret, quo meritorum suorum in Deiparam, die Deiparae sacro, coronam corporeis vinculis exsolutus acciperet. At, quod instituimus, absolvamus. Quamvis tenui valetudine Muratorius vel ab adolescentia futurus videretur, & exercitatione corporis, praesertim in deambulando, & a noxiis voluptatibus, quin & a cibis paullo copiosioribus, abstinentia ita eam confirmaverat, ut praeter morbum anni MDCCXX. de quo diximus, & alium anni MDCCXXXVI. quo non leviter ob tumorem in pede laboravit, morbis tentatus haud fuerit nisi levibus, iisdemque minime longis. Anno tamen MDCCXLVI. & eo, qui consequutus est, per Septembrem febre, quam *tertianam duplicem* appellant medici, correptus fuit, ac demum anno MDCCXLIX. per hiemem in genibus magnam debilitatem passus est non sine tumore ac dolore aliquo. Mentis etiam vires ita eum defecerunt, ut nihil per totam hiemem litteris mandare potuerit. Tunc quidem S. *Joannis Chrysostomi* lectitabat *homilias*,

quibus, ut ſupra narravimus, mirum delectabatur in modum. Ineunte vere eaſdem vires recuperavit, ac librum *de populari eloquentia* conſcripſit. Verum gravioribus ex eo tempore valetudinis incommodis affectus eſt: qua de re medici, ut jus viperae ſumeret, auctores eidem fuere. Paruit Muratorius; at nullo modo potuit adduci, ut in lectulo eſſet, magiſque, ſtudiis intermiſſis, curaret valetudinem. Huc acceſſit, quod eodem anno per Majum, quin & per majorem Junii partem frigidior eſſet aer ob nimias pluvias, quam eo tempore ſoleat. Hinc factum eſt, ut ex quo remedio proficere debuiſſet, non parum ejus valetudo laederetur. Itaque noxius humor, qui conſiſtere consuerat in genibus, ſupernas partes non ſine acribus doloribus petiit; ex quo contigit etiam, ut dexterae manus uſum per plures menſes amitteret. Ad haec proſtratio virium ac nauſea ciborum adjungebatur. Aliquantulum ſe ſecuri per Autumnum relevari ſenſit, ſed menſe Novembri vis morbi admodum ingruit, cum etiam capitis vertigines, queis videbat res omnes duplices, pateretur. Quamobrem

VII. kalend. Decembris die Catharinae Virgini ac Martyri ſacro, cum ſibi mortem propius imminere ſentiret, vitae ſuae culpas univerſas Catholico ritu Sacerdoti, pietatis religioniſque ſignis haud levibus editis, confiteri voluit. Ad V. kalendas improviſo inter ſcribendum oculo dextero ſe ſe captum eſſe deprehendit, cum ſiniſtrum forte occluſiſſet. Accidit hoc vi paralyſis, qua paullo ante viſum omnino amiſerat, ac deinde, quod in morbis id genus non ſolet ita raro fieri, recuperaverat. At pridie non. Decembris etiam ſiniſtrum amiſit oculum, ex quo tempore non amplius ad mortem videre potuit. Homini tantopere libris dedito nihil moleſtius potuiſſet accidere. Fortiter tamen, ne dum patienter, id pertulit. Crudelius etiam per eum menſem morbo doloribuſque tentatus fuit. Tandem omnibus Chriſtianae Fidei ſacramentis pridie kal. ipſisque kalendis Januarii, procurari voluit. Ad diem prid. id. vis morbi ſemper in deterius vergere viſa eſt, quo etiam tempore noſter non modo virtutes univerſas homine Chriſtiano dignas prae ſe tulit, ſed amicos ac

necessarios ipse consolabatur, ut, quod sibi conditione naturae accidebat, leviter ferrent. Cum triduo ita melius habuisset, ut jam convalescere videretur, litteras etiam ad Tamburinium Cardinalem, & ad Maffejum dictare potuit. Quod pertinet ad eas litteras, unum est, quod silentio minime praetermittendum esse duco. In epistola, quam ad Maffejum dictavit, duabus ex caussis fieri dicebat, quominus opinionem illius, quod neque veri magi, neque sagae sint, amplecteretur. Altera erat, quod ab ea sententia Sacrarum Scripturarum auctoritate deterrebatur; altera quod, cum ad ea tempora nullum ex suis operibus fuisset ab Ecclesia damnatum, ne damnari quidem aliquod voluisset in posterum. Verum ad x. kal. Februarii, cum pridie magno dolore ad partem cordis afflictatus esset, sed tranquillum in speciem ea nocte somnum habuisset, repente crudelissimi, quo correptus fuerat inter dormiendum, συμπτώματος indicia dare mane coepit, ac paullo post, adstante Solio ejus sororis filio, quem saepe laudavimus, & Catholicis ritibus ea omnia peragente,

quae per tempus peragi potuerunt, ſpiritum emiſit, cum annos LXXVII. menſes III. dieſque II. abſolviſſet aetatis. Ita mortuus eſt Ludovicus Antonius Muratorius, cujus nomen tamdiu ſine dubio vivet, quamdiu litteris erit ac bonis artibus apud homines honor. Juſta fuit ſtatura ejus; corpus quadratum, quod tamen ad pinguedinem vergeret; alta frons ac lata; coerulei oculi; longior naſus; quin & ipſa facies oblonga, & colore plerumque ſano. Gravitas in illa ſimul ac neſcio quae ſuavitas exiſtebat, ut omnes ad amorem ſui ac reverentiam facile alliceret. Quamvis omnino paucorum eſſet verborum, affabilis erat & humanus & hilaris; quin & hilarium hominum, praecipue juvenum, dummodo ii ſervarent in omnibus verecundiam, ſocietate delectabatur. Nihil eo modeſtius, nihil etiam demiſſius fuiſſe narratur. Eam enim animi virtutem, quam Ethnicis fere incognitam Chriſtiani *Humilitatem* appellavere, ita coluit, ut ipſam in actibus omnibus, in ipſo inceſſu atque veſtitu prae ſe ferret. Nunquam enim ſericis, at laneis dumtaxat veſtibus, in quibus nihil, praeter

munditiem, magnopere laudaffes, uti voluit. Gloriae appetentior, nisi in juventute, minime fuiffe dicitur, cum ad finem multo nobiliorem quidquid agebat aut fcribebat, referre videretur. Catholicam enim Religionem non modo dictis, fed & tota vivendi ratione ita profeffus eft, ut nunquam omnino, quin ea divinitus tradita fit hominibus addubitare visus fuerit. Hinc reliquis etiam omnibus enituit virtutibus, quae Catholicum virum, praecipue facris addictum, vel maxime decent. Multa de illius in Deum Fide, multa de Spe, multa de Charitate in Deum & in homines commemorat Solius, a quibus equidem afferendis, praefertim quod ex reliquis a me narratis intelligantur fatis, ut brevitati aliquando confulam, abftineo. Manfuetudo vero atque patientia, qua plerumque pertulit injurias, tametfi natura fervidus effet, ac facile fanguis ipfius, quod vel ex vultus colore agnofcebatur, exardefceret, fuerunt omnino fingulares. Ut paucis omnia complectar, non modo fcriptorem eximium in Muratorio univerfus terrarum

orbis, ſed virum omnino bonum, ac Sacerdotum ordine ſuo digniſſimum civitas Mutinenſis, & quotquot cum illo egerunt unquam familiarius admirati ſunt. Corpus ejus poſtridie quam ille deceſſit, non ſine magnis honoribus in S. Mariae de Pompoſa elatum eſt, Epiſcopo Mutinenſi cum Parochis omnibus, aliiſque Sacerdotibus ex principibus civitatis pro eo ſacra facientibus. Sed & alias Muratorio parentatum eſt non ſine rara quadam illoque digna magnificentia. Etenim Meſſanae docti homines, qui Muratorium tanquam unum ex fundatoribus Academiae ſuae venerabantur *, cum nuncius de morte ejus eſſet allatus, memoriam tanti viri funebri oratione, pluribuſque carminibus, ad ejus imaginem floribus redimitam, in ipſa Senatorum Meſſan'enſis civitatis aula, celebravit, & Mutinae x. kalend. Februarii anno MDCCLI. cum dies recurreret ipſius obitus juſta denuo ſolemni ritu, majore etiam cum pompa ei perſoluta ſunt, elegantem ora-

* *I Pericolanti Peloritani.*

orationem in ejus honorem Jacobo Alberto Leporatio ad frequentiſſimum populum habente. Ille quidem teſtamento caverat, ut ſine ulla funeris pompa, quin & ſine capſa conderetur in tumulo, quem ipſe ſibi paraverat cum epigraphe

LUDOVICUS ANTONIUS MURATORIUS
SIBI AC HAEREDIBUS PARABAT
ANNO MDCCXXI.

Sed Solius aliquid dandum ſuae pietati celebritatique avunculi putavit. Itaque illi duo marmorea monumenta cum elogiis in eadem Eccleſia poſuit.

INDEX OPERUM

Cum singula saepius praelum subierint, ut brevitati consulamus, locum dumtaxat & annum primae editionis apponemus.

Anecdota Latina ec. T. I. Mediol. 1697. II. ibid. 1698. III. & IV. Patavii 1713.

Vita e Rime di Carlo M. Maggi. In Milano 1700. Tomi V.

I primi Disegni della Repubblica Letteraria d'Italia ec. In Napoli (Venezia) 1703.

Prolegomena ec. in librum, cui titulus: Elucidatio Augustinianae de divina Gratia doctrinae. Coloniae 1705.

Lettera ai generosi e cortesi Letterati d'Italia, senza data. In Venezia 1705.

Della Perfetta Poesia Italiana ec. To. II. Modena 1706. colle Note del Salvini in Venezia 1723.

Lettera in difesa del March. Gio. Giosesso Orsi ec. Bologna 1707.

Introduzione alle Paci Private. In Modena 1708.

Riflessioni sopra il buon Gusto ec. sotto nome di Lamindo Pritanio. In Venezia 1708. e colla II. parte in Colonia (Napoli) 1715.

Osservazioni sopra una Lettera intitolata. Il Dominio temporale della Sede Apostolica sopra la città di Comacchio ec. In Modena 1708.

Epistola ad Jo. Albertum Fabricium ec. 1709.

Anecdota Graeca Patavii 1709.

Supplica di Rinaldo I. D. di Modena alla S. Cef. Maeftà ec. per le controverfie di Comacchio. In Modena 1710.

Queftioni Comacchiefi. In Modena 1711.

Epiftola ad Leibnitium de connexione Brunfuicenfis Familiae cum Eftenfi. Edita T. III. Scriptorum Brunfuicenfia illuftrantium ejufdem Leibnitii.

Lettera di Lamindo Pritanio ad uno degli Autori del Giornale d'Italia. Modena 1716.

Vita e Rime di Francefco Petrarca. In Modena 1711.

Vita del P. Paolo Segneri Juniore, ed Efercizj Spirituali ec. Tomi II. Modena 1720.

Piena Efpofizione dei Diritti Imperiali ed Eftenfi fopra la città di Comacchio. In Modena 1712.

Governo della Pefte ec. Modena 1714. e colla Relazione della Pefte di Marfiglia. In Modena 1721.

De Ingeniorum Moderatione in Religionis negotio. Parifiis 1714.

Antichità Eftenfi P. I. in Modena 1717. e P. II. 1740.

Difamina d' una Scrittura intitolata: Rifpofta a varie Scritture in propofito della controverfia di Comacchio. In Modena 1720.

Epiftola ad Cl. V. Davinium de potu vini calidi. Mutinae an. 1720. & 1725. inter ejufdem Davinii Tractatum.

Della carità Criftiana ec. In Modena 1723.

Rerum Italicarum Scriptores Volumina XXVII. ab anno 1723. ad 1738. Mediolani.

Vita ed Opere Critiche di Lodovico Castelvetro. In Lione (Milano) 1727.

Motivi di eredere tuttavia ascoso ec. il sacro corpo di S. Agostino. In Trento [Lucca) 1730.

Lettera al Zeno sulla dimora di Torquato Tasso in S. Anna di Ferrara. To. X. dell' Opere del Tasso cominciate a stampare in Venezia nel 1732.

Votum circa Dissertationem de Jejunio cum esu carnium conjungendo. Est in libro, cui titulus: Giudizio del dottissimo ec. Muratori ec. intorno la Dissertazione Latina de Jejunio ec. Parmae anno 1737.

Vita Caroli Sigonii: in fronte dell' Opere di questo stampate in Milano nel 1732.

Vita del Marchese Gio. Gioseffo Orsi: in Modena 1735.

Dissertazione sopra una Iscrizione trovata nella città di Spello. Nel To. XI. degli Opuscoli del P. Calogerà.

La filosofia Morale. In Verona 1735.

Primo Esame della Eloquenza Italiana di Monsignor Fontanini, senza il luogo della stampa 1737.

Dissertazione sopra l' Ascia Sepolcrale. In Roma 1738. nel To. II. dei Saggi di Dissertazioni dell' Accademia Etrusca di Cortona.

De Paradiso ec. Veronae 1738.

Antiquitates Italicae Medii Aevi To.VI. Mediolani ab anno 1738. ad 1743.

Vita di Alessandro Tassoni. In Modena 1738.

Novus Thesaurus Veterum Inscriptionum ec. Tom. IV. Mediolani ab anno 1739. ad 1743.

Vita Raynaldi I. Ducis Mutinae: inter Memorabilia Italorum Lamii To. I. Florentiae an. 1742.

Vita Francisci Torti praemissa ejusdem Operibus. Venetiis an. 1743.

De superstitione vitanda ec. Mediol. (Venetiis) an. 1742.

Dei Difetti della Giurisprudenza. In Venezia 1742.

Epistolae sub nomine Ferdinandi Valdesii ec. Mediolani (Venetiis) anno 1743.

Il Cristianesimo Felice ec. P. I. in Venezia 1743. e P. II. nel 1749.

Dissertazione sopra un' Iscrizione spettante alla città di Frejus in Provenza. Nel To. XXXI. degli Opuscoli Calogeriani 1744.

Delle Forze dell' Intendimento umano ec. In Venezia 1745.

Della Forza della Fantasia. In Venezia 1745.

Lusitanae Ecclesiae Religio in administrando Poenitentiae Sacramento. Mutinae 1747.

Della Regolata Divozione dei Cristiani, sotto nome di Lamindo Pritanio. In Venezia 1747.

Vita di Benedetto Giacobini. Padova 1747.

Dissertazione sopra i Servi e Liberti antichi. Nel T. I. delle Memorie della Società Colombaria di Firenze 1747.

Placitum Ravennae apud Classem habitum a Silvestro II. P. M. & Ottone III. Aug. & a Muratorio illustratum. In Vol. V. Symb. Gorian. Florentiae 1747.

Liturgia Romana Vetus. T. II. Venetiis 1748.

Risposta sotto nome di Lamindo Pritanio al Sig.

Cardinal Querini nella Raccolta delle Scritture circa la diminuzion delle feste. In Lucca 1748.

De Naevis in Religionem incurrentibus ec. Lucae 1749.

Della pubblica Felicità ec. Lucca (Venezia) 1749.

Della Insigne Tavola di Bronzo spettante ai Fanciulli e Fanciulle Alimentarj di Trajano ec. In Firenze. 1749.

Omittimus utpote res minoris momenti, cum de tanto agatur viro, plures epistolas ejus ab amicis, ipso inscio, in aliis libris impressas, aut certe breviores; quamvis inter has postremo loco commemoratas emineant, epistola ad Scottium *sopra la Comunion nella Messa*, epistola ad Imbonatium in laudem Puricellii quae legitur ante hujus carmina, epistola ad Cl. Bandinium *sopra l'Obelisco di Campo Marzo ec.*

OPERA POSTHUMA.

Dei pregj dell'Eloquenza Popolare. Venezia 1750.

Dissertazioni sopra le Antichità Italiane Tomi III. Milano (Venezia) 1751.

Opera, quae aut edi noluit, aut de quibus edendis nunquam visus est cogitasse.

Dissertatio de Barometri depressione.

Panegyricus Ludovico XIV. ec.

Sette Dissertazioni Accademiche sopra varj argomenti recitate in Modena.

Dissertatio de Graecae Linguae Usu & Praestantia.

Dissertatio de primis Christianorum Ecclesiis.

Dissertatio de Sacrarum Basilicarum apud Christianos origine & appellatione.

Lezioni di Filosofia Morale per istruzione di un Principe.

Sette Discorsi spettanti agli Ecclesiastici, recitati in occasione degli Esercizj Spirituali.

Discorsi delle Novene del Natale per gli anni 1718. e 1719.

Dissertatio de Codice Carolino, sive de novo Legum Codice instituendo Ad Augustissimum Carolum VI. Imperatorem.

Dissertazione sopra un antico documento del Monastero dell' Avellana.

Esposizione del Pater Noster.

Parafrasi de' Salmi, ma non compiuta.

Lettera scritta in nome d' una Signora Inglese Cattolica ad un Inglese Protestante suo congiunto.

Risposta seconda all' Eminentissimo Querini intorno alla diminuzione delle Feste.

Varie Poesie Italiane e Latine.

Haec opera fere omnia partim impressa sunt typis magnifico sane luxu, partim imprimenda essent in editione universarum Muratorii operum, quae Aretii pluribus ab hinc annis coepta sub auspiciis amplissimi viri Angeli Franceschi Episcopi tum Aretini in plurima jam volumina excrevit. Cum, eo ad Archiepiscopatum Pisanum translato, ea editio substitisset, audio per hos dies esse, qui serio cogitent de illa ad umbilicum ducenda; quod certe, non cadere non potest in litterarum bonum.

ANGELUS FABRONIUS

MICHAELI ANGELO JACOMELLIO

S. P. D.

Meminiſſe debes quae tu mihi aliquando narraſti de Franciſco Lorenzinio, quocum tibi ſummus uſus & conjunctio fuit. Quam multa de illius praeſtantia in poeſi, de celebritate nominis, deque moribus ejuſdem! Ex eo tempore in animum induxi meum illius vitam litteris mandare, idque praeſtiti proximo Sextili menſe, quo fui in Monte Albano caloris Urbani declinandi cauſſa. Hoc, *quid quid eſt, ad te mitto, mi ornatiſſime Jacomelli; & ſi forte tale erit, quod poſſint tuae etiam aures tritae jampridem notandis generibus horum ſcriptorum non omnino improbare, velim tibi perſuadeas praeclariſſimo viro majora me fuiſſe daturum, ſi per vires licuiſſet. Quod ſi ſecus rem eſſe cognoveris, quantum me amas, & quantum tribuere potes cariſſimo illi capiti, ſtilo ne parcas. Nihil enim magis opto, quam a tui ſimillimis corrigi & moneri. Jam tibi non improbari gaudeo multorum ſententiam, qui de poeſi actum fore*

clamant, nisi coarguatur eorum audacia, qui magnos se aemulari poetas putant, cum versus sublimes ructant, & ubique furentis animi signa edunt. Fuit robustus & grandis Lorenzinius, & vividis sane coloribus sua carmina infecit; sed cum ipse natura & arte ad poesin instructus optime nosset

Quid deceat, quid non, quo virtus, quo ferat error,

vivent ejus carmina, dum stabit honos Italicis Musis. Eum quidem Michaeli Angelo Bonarrotio libenter assimilaverim, qui in hoc praesertim elaboravit, ut figurae, quas scalpebat pingebatque, magnum semper quiddam ostentarent; quare vehementes corporum motus consectabatur, sicque venae, ossa, musculi, qui vix apparent in operibus ceterorum magni nominis artificum, adeo extant in figuris Bonarrotii, ut eorum initia, cursus atque exitus facile notare possis. Quod similes ei esse voluerunt plures consequentium temporum pictores atque sculptores, qui neque divino illo praediti erant ingenio, neque paria quaesiverant adjumenta anatomicae doctrinae, effecerunt sane, ut eorum impudentiam ri-

deremus, qui, dum ipsorum opera dura ac rigida ingrato quodam animi sensu adspicimus, cogimur fateri tantum illos arti, quam profitebantur, detraxisse, quantum se addidisse falsa magnitudinis specie existimarunt. Sed ut ad Lorenzinium redeam, is quidem ajebat, poesin, quae admirationem non habet, nullam se judicare; quare hae illi fuerunt artes grandia invenire, & cum ampla verborum majestate inventa exprimere. Admirari enim ea praesertim consuescimus, quae verum sic repraesentant, ut non solum habeant quaedam verborum & sententiarum insignia, sed quae animum audientis sic afficiant, ut supra se elatus vix se ipsum agnoscat. Sed fieri solet distinctio sublimitatis imaginum & sensus. Per illam quidem magnifice res aliqua pingitur, sed minime commotiones vehementes animorum excitantur. Quis non admirabitur (pace Macrobii dixerim) famae descriptionem in IV. Aeneidum libro, minimeque fatebitur nihil unquam sublatius fuisse dictum?

. . . . mox se se attollit in auras;
Ingrediturque solo, & caput inter nubila
condit.

Neque minus mihi arrident in hoc ſublimitatis genere Horatiana illa.

Juſtum & tenacem propoſiti virum
Non civium ardor prava jubentium,
Non vultus inſtantis tyranni
Mente quatit ſolida; neque auſter
Dux inquieti turbidus Adriae,
Nec fulminantis magna Jovis manus;
Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae.

Profecto quid potuit excogitari majus univerſi terrarum orbis, qui corruit, fragore, & juſti hominis tranquillitate propriaeque virtutis conſcientia, quae in hac tanta ruina neque pavet, neque commovetur? Jam vero ſi ex ipſo Virgilio ſumere exempla volumus alterius generis ſublimitatis, quam ad ſenſum & cor pertinere diximus, illa Niſi mortem ab Eurialo avertere conantis eminere mihi videntur.

Conclamat Niſus, nec ſe celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:

ME ME: adſum qui feci: in me convertite ferrum
O Rutili, mea fraus omnis: nihil iſte, nec auſus,
Nec potuit: caelum hoc & conſcia ſidera teſtor;
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.

Quis non pavet amicorum, quibus nihil unquam fuit conjunctius, periculum, quis non ſuſpicit animi magnitudinem in Niſo, quis demum non vehementiſſime dolet utriuſque ſortem, qui in flore juventae indigniſſimam mortem occubuere? Alia hujuſmodi plura reperiuntur in Virgilio, ceteriſque praeſtantioribus epicis poetis, ut & in tragicis, ſed rariora ſunt in lyricis, quod ab ode actio ſoleat abeſſe. Neque deſunt exempla in Virgilio ipſo, quae utramque ſublimitatem tum mentis, tum cordis continere facile dixeris. Ut ſortem miſeramur Aeneae ceterorumque Trojugenum, quando coacti ſunt diverſa exilia & deſertas quaerere terras! Ut valent ad commovendum animi ſenſum, & ad magnum quiddam exprimendum verba illa

Littora tum patriae lacrimans, portusque relinquo
Et CAMPOS, ubi Troja fuit.

Nihil mea quidem sententia sublimius illo verbo campos, *quo uno tanta repraesentatur vastitas ac solitudo, ut nec rudera, nec parietinae inspectantium oculis se se objiciant, & ne ad deplorandum quidem Trojae nomen, atque ad lamentandam tantae urbis calamitatem ullus relictus esse videatur. Quapropter non immerito dixit Macrobius* (lib. V.) *Virgilium paucissimis verbis maximam civitatem hausisse atque absorpsisse. Ille quidem mihi par esse Superis videtur, qui grandia & sublimia exprimere novit, qui rapit auditores lectoresque suos, sive verum vel in caussa vel in effectibus ad vivum repraesentat, sive res, voces, actus ob oculos ponit, sive copia imaginum eamdem rem mirabiliter augentium, ut illa de Neptuno apud Homerum, magnum aliquid exhibet, vel paucis plura ad memoriam revocat, ut celebre illud jusjurandum Demosthenеum per caesos in Marathone ac Salamina propugnatores, vel denique (non enim nunc propositum est nobis omnes sublimitatis fon-*

tes indicare) vehementi commotione animos afficit. Non dubito autem quin ad id assequendum plurimum valeat lectio & imitatio antiquorum scriptorum, per quam, ut ait Longinus, eodem modo animabimur, atque ii, qui ad Apollinis specum accedebant, qui divino quodam spiritu implebantur, caelestique mentis afflatu agitabantur ad fundenda consulentibus oracula. Id expertus est Lorenzinius, qui cum vellet eminere illo sublimitatis genere, quod ad imagines pertinere diximus, diurna nocturnaque manu Propheticos libros praesertim versabat, a quibus tanto ingenii aestu se inflammari affirmabat, ut procul a terra abreptus atque in altum a conspectu pene omnium abstractus sibi esse videretur. Sed nolo te pluribus morari, doctissime Jacomelli; & cum de Lorenzinii in poesi virtutibus, me differentem audis, talem me existima, ut ii, qui ad picturam probandam adhibentur, qui etiamsi sint inscii faciendi, cum aliqua tamen solertia judicare videntur.

Romae IV. Id. Septemb. MDCCLXV.

Franciscus Maria Lorenzinius

Franciſcus Maria Laurentinus, ſeu Lorenzinius (utroque enim modo ſe appellavit) filius Sebaſtiani Florentini, & Urſulae Mariae Neriae Bononienſis, Romae natus eſt IV. non. Octobres an. MDCLXXX. honeſta quidem familia. Haec enim plures edidit doctrinae laude illuſtres homines. Pater ejus inter domeſticos fuit Chriſtinae Svecorum Reginae, gratiamque illius tenuit non minus propter mores, quam propter magnam corporis dignitatem, quae non minimum commendat. Is filium inſtituendum dedit hominibus S. J. tum in humanioribus litteris, tum in philoſophia, quibus in ſtudiis & naturae bono, & diligentia adeo profecit, ut nobilis inter aequales ferretur. Quo factum eſt, ut iidem Religioſi viri huic roganti, ut in eorum Societatem reciperetur, quamvis aetate paullo grandiori eſſet (agebat enim viceſimum ſecundum aetatis annum) libentiſſime ſint obſecuti. Suſceptae tamen

vitae rationem undecim fere post menses propter valetudinis caussam abrumpere coactus est. Huic cum integra esset potestas constituendi quo in genere studiorum potissimum versaretur, diu secum multumque dubitavit juris prudentiae ne, an litteris politioribus totum se dederet. Ad has sua illum voluntas deducebat, ad illam multitudinis impellebat judicium, cum quae majori parti pulcherrima videantur, ea saepe soleant homines amplecti. Movet autem, ac prope stupidum vulgus detinet non scientiae nobilitas, sed privati commodi ratio, cum videat haec juris prudentiae studia vendibiliora, cetera autem plerumque algere atque esurire. Prudenter igitur se gessit Lorenzinius, qui cum re familiari laboraret, forensem illam viam delegit, in qua adeo processit, ut brevi potuerit esse in eorum numero, qui consilium suum fidemque Cyriaco Lancettae litibus judicandis XIIviro praestabant. Sed quotidie, quae jam a pueritia valde illum delectarunt mansuetiores Musae ac philosophia, tantum ingenium juris prudentiae invidentes ad se se advocabant, quarum vocibus tandem sic ille

ille paruit, ut omni alia cura abjecta, in earum finu complexuque fe abdiderit. Florebat id temporis quam qui maxime Arcadum coetus, quem quatuordecim viri interioribus litteris praediti anno MDCXC. inftituerant ad profligandam immanem illam ac intolerandam barbariem, quae adeo poefin infufcaverat, ut omne fuum decus amififfet. In quem coetum cum cooptatus fuiffet Lorenzinius anno MDCCV. idibus Juniis nomine Philacidae Eliaci (nam quod poftea Philacides Lucinianus dici voluerit, id qua ratione factum fit opportuniore in loco narrabimus) toto pectore incubuit, ne manerent ulla illius peftis veftigia. Qua quidem in re tanta felicitate ufus eft, ut fi affentiri nolimus propriam ejus laudem effe gloriofum hoc opus ad exitum perduxiffe, fateri certe debeamus aeque meritum de poefi, quam qui conditores illius coetus fuerunt. Erant hi in ea fententia, inverecundas translationes, tumidos & inflatos dicendi modos, ceteraque vitia, contra quae ipfi bellum fufceperant, ex eo praefertim capite fluxiffe, quod Petrarcha vulgo contemptui haberetur;

quare hunc unum esse praedicabant, unde salubritas poeticae dictionis, & incorruptus color & succus petendus esset. Non diffitebatur Lorenzinius, Petrarchae versus suavitatis plurimum habere & dignitatis, & variis ingenii atque etiam artis luminibus refertos esse, & animum saepe permovere atque impellere, ut de Amoribus ne Graecus quidem quisquam melius: sed verebatur ne si hunc unum homines intuerentur, & exemplar sibi proponerent, in eumdem illum languorem reciderent, quem plerisque poetarum saeculi XVI. attulisse videtur plane servilis illius Poetae imitatio. Quare aliam viam insistendam putavit, qua ad id, quod omnes volebant, feliciori eventu perveniri posset. In hac ducem sibi Dantem praesertim elegit, cui cum libenter condonaret, quas in eo dicunt esse maculas nimium fortasse severi Censores, nihil magis optabat quam illius se persimilem esse in iis praesertim singularibus ac prope divinis virtutibus tum granditatis, visque verborum ac sententiarum, tum evidentiae, quibus consecutus est, ut cum delectatione aculeos

tiam relinquat in animis lectorum, & ante oculos esse, non narrari ea quae legas videantur. Profecto in hoc difficili itinere hanc gloriam obtinuit Lorenzinius, ut sanum quoddam sibi efformaverit stili genus, in quo dicas ex Petrarchae lenitate aliquid ad vim Dantis influxisse, & ex hac vi non parum animi inflammatum esse illi lenitati. Neque solum Italicas Musas, sed etiam Latinas coluit hoc tempore. Namque aliquot sunt ejus *Melodramata* (ita appellabantur sacra poemata, quae in quibusdam religiosis locis cani statis temporibus solita erant) e quibus impressa fuere *Athalia*, *Bethsabea*, *Jahel Sisarae debellatrix*, *Mater Machabaeorum*, *Sedecias*, *Thamar vindicata*, *S. Magdalena de Pazzis*, quod postremum etiam Italicis carminibus reddidit. De his vero poematibus hoc unum dicam, satis eleganter ea scripta fuisse, neque aliam laudem praeter hanc elegantiae ex iis quaesiisse Lorenzinium. Quibus rebus cum illius nomen multum Romae floreret, accidit, ut oriretur celebris controversia inter Crescimbenium & Gravinam, quae totam distraxit Arcadiam. Posita haec erat in in-

terpretatione tertiae legis Arcadicae, quae de de creandis duodecim Collegis, * qui Custodi adesse debent, rogata est. Nam Gravina adversus Crescimbenium contendebat, hanc esse vim hujus legis & verborum *sex in orbem eligito*, ut non liceret semel functum munere suo Collegam, praeteritis aliis idoneis, iterum eligere. Placuit rem ad concilium Pastorum referri; ac nullus erat qui non videret, si Graviniani superiores discessissent, Crescimbenium de Custodis gradu dejectum, ejusque in locum Lorenzinium suffectum iri. Erat enim ille harum partium, omniumque hujus dignitatis gloria maxime dignus existimabatur. Sed res aliter evenit. Nam plerique Arcadum secundum Crescimbenium pronuntiarunt, seque eum defensuros palam professi sunt, dictaeque etiam graves sententiae in Gravinam ejusque sectatores,

* Sic se habet lex. Custodi Vicarius & Collegae duodecim adsunto. Eorum singulis annis Custos, consulto universo Coetu, novos sex in orbem eligito; sex veterum retineto. Administros sibi duos adsumito. Praeter haec alia munera publica ne sunto. Patronus nullus esto.

quod miscere & turbare omnia viderentur. Quae contumelia non fregit eos, sed erexit. Nam cum sibi Custodem creassent Braccianensium Ducem Livium Odescalchium, fidem inter se dant, omni ope atque opera enisuros, ut adversarios e laudis possessione exturbarent; & quoniam se solos esse conservatores & custodes legum Arcadicarum gloriabantur, omnem penes se redactam esse potestatem affirmabant. Nihilo segnius, qui erant alterius partis, caussam suam agebant, cumque ceteros *Exarcades* judicassent, eorum nomina albo Pastorum erasere. Memorabilem ego hanc controversiam existimo, quia litteratissimi homines non magis de dominatu Arcadiae, quam de principatu Poesis inter se contendebant. Qua in contentione magnum profecto fuit nomen Lorenzinii, quem etiam Braccianensium Dux Vicarium suum habuit. Non defuere amplissimi viri, qui rem ad otium deducere tentarunt. Sed id ne fieret maxime obsistebant Graviniani, dicentes non privati odii caussa, aut amore discordiae a ceteris se avertisse, sed uti sartas tectas leges Arcadiae conservarent;

utque se & Arcadiam paucorum factione oppressam in libertatem vindicarent. Non est praetereundum hoc loco, Dominicum Octavium Petrosellinium adolescentem ad poeticam natum, qui a Gravina stabat, materiem ex hac controversia sumpsisse poematis ita varii, ita morati, ita concinni, ut nihil fieri possit elegantius. In hoc summis laudibus effertur Lorenzinius, cujus in intima familiaritate ille versabatur. Tali dum pugnatur modo, moritur Braccianensium Dux; cumque in dies, se fortuna inclinante, intelligerent Graviniani se pares amplius adversariis esse non posse, statuerunt aliquid sibi novi consilii capiendum esse. Suasit Gravina, ut sua adversariis relinqueretur Arcadia, novamque sibi instituerent Academiam: Quod & fecerunt. Id tamen non probavit Lorenzinius, qui in ea fuit sententia, aut cum adversariis concordiam reconciliandam, aut in suscepta contentione perseverandum. Quid enim erat Arcadiam relinquere, nisi turpiter se fateri victos, & fidem datam illius dignitatis se fore custodes, frangere? Hanc si ipsi negligerent, se pro-

fecto servaturum. Itaque tertio anno, postquam a veteri Arcadia discesserat, ad illam reversus est, datique ei fuere agri Luciniani, unde nomen sumpsit Philacidae Luciniani: nam Eliaci, quos initio possederat, quosque amisit, ubi *Exarcas* cum ceteris Gravinianis judicatus fuit, in alterius potestatem venerant. Hujus discessum vehementer doluere Graviniani, quod ab nullo se plus adjuvari posse intelligebant ad novae Academiae gloriam comparandam; quodque non dubitabant plures fore, qui illius moti auctoritate & exemplo se Arcadiae conjungerent. Sed id non tam conatus est Lorenzinius, quam ne ullae superessent simultatis reliquiae. Haud tamen res plane tranquillatae sunt nisi ex obitu Crescimbenii, qui malis Arcadiae licentiaque audacium non movebatur solum, sed etiam rumpebatur, sic ut ejus odia non sorberet solum, sed etiam concoqueret Lorenzinius. Sed erant curae graviores, quae hunc sollicitarent angerentque vehementer. Nam propter inopiam & propter negligentiam, qua parvam rem suam dilabi sinebat, in egestate coepit esse. Illud quo-

que accessit calamitatis, quod non defuerunt, qui in ejus vitam maledicta conjicere auderent, quibus tantum quidem tribuit Alexander Falconerius, qui severe & juste Urbi praeerat, ut hominem ad se accersierit. Sed statim vidit inimicorum, quos multos habebat Lorenzinius, iniquitatem & perfidiam; ejusque admiratus ingenium, & miseratus fortunam, voluit, ut pincernae loco apud se esset. Quo beneficio tanquam ad aspiciendam lucem vocatus, potuit studia litterarum ardentius colere. Haec enim hilaritatem quamdam desiderant, quam in summa inopia frustra quaeras. Sic nullus dies erat, quo non faceret versus, & nunquam non aderat ἐνθουσιασμὸς, quo commoveretur ad ea, quae Maecenas suus optabat, canenda. Quod omnes grandiloquo dicendi & exprimendi genere superabat, vel ipsas levitates amatorias magniloquentia vestiebat, & nihil tam pavebis quam ultoris Cupidinis iras, ut unam rem exempli caussa ponam, canente Lorenzinio *. Ne tamen credas, cum de amore saepe locutus fuerit Lorenzinius

* *Capitolo*, cujus initium: *M' avea la bella vision &*

in suis carminibus, quasi mores poetae effingere orationem. Nihil enim ab illo aberat longius hujusmodi juvenilibus ineptiis. Eodem tempore Latinas excolebat Musas, & miraberis fortasse ipsum vim ingenii, qua praeter ceteros pollebat, consumpsisse interdum in Latinis, & praesertim Plautinis comoediis in Italicum convertendis. Raro enim qui per se aliquid potest interpretis personam suscipit. Ut vero Falconerium sibi magis magisque conciliaret, cujus amore unice delectari videbatur, scribere aggressus est vitas ejus gentilium B. Alexii atque B. Julianae, quarum unam anno MDCCXIX., alteram anno MDCCXXXVII. typis commisit. In hoc etiam sibi favisse fortunam dicebat, quod gratiam inierit Ottobonii Cardinalis, cui ut rem gratam faceret, non ut Musis serviret, pleraque ejusdem *Melodramata* Italicis carminibus composita Latina fecit. Neque in una poesi conquievisse Lorenzinium existimabis. Multam enim & diligentem ope-

amore. Libenter mentionem feci illius generis carminum, quae nos Itali dicimus *Capitoli*, quod in his, meo quidem judicio, virtus Lorenzinii poetica praesertim enitet.

ram dabat anatomiae, cujus flagrans studium eum impulit, ut socium se adjungeret Cajetano Petriolio, qui tum chirurgiam magna cum ingenii laude Romae exercebat. Mirum tantam solertiam eos contulisse ad noscendam admirabilem fabricam membrorum animantium, ut potuerint quaedam nondum ab aliis animadversa deprehendere! Eligebant ea, quae notatione & laude digna erant, eaque librario transcribenda dabant ea mente, ut postea in vulgus ederentur. Sed fuit qui suo nomini ex horum laboribus libare laudem voluit. Nam turpi largitione corrupto librario, scripta ab eo abstulit, iisque opus quoddam suum ornavit, quod inscripsit: *In Tabulas Anatomicas Bartholomaei Eustachii, Chermesii de Fulget Commentarii*. Tantum crimen non ferendum putavit Lorenzinius. Itaque Dialogum * compo-

* Huic titulus est. *IL CARDO. Dialogi d' Ignazio Carletti, ne' quali si discorre dei Comentarj di Chermesio di Fulget sopra le Tavole Anatomiche di Bartolomeo Eustachio. Tav. IX. Dialogo primo: a Leyda per Gio. Pavovele* 1728. Nomine *Chermesii de Fulget* occultari Antonium Cocchium, qui in Archigymnasio Romano Botanicam docebat, aperte in Dialogo declaratur.

ſuit vulgavitque, in quo & furti reus ille convincitur, & errata quaedam ipſius falſiſſime exagitantur. Qua re illi vehementer offenſus toto ferebatur animo ad inſectandum Lorenzinium. Sed ne ſtatim faceret, continuit gratia, qua ille plurimum apud Falconerium pollebat. Itaque hoc vita functo, in vulgus emiſit Sermonem quemdam Latinum, in quo plane evomuit virus acerbitatis ſuae. Sed forte non intellexit quocum ſibi certamen inſtitueret. Nam Lorenzinius non ſolum paria paribus retulit, edito nomine Quinti Attilii Serrani Sermone, quem non dubito laude Latinitatis Q. Sectani ſatyris anteponere, quemque ipſe Italicis verſibus reddidit, ſed etiam epigrammata in eum fecit eo ſapore Latino condita, ut cum antiquitate certare videantur. In his praeter plagiarium illum, alii quoque, qui illius ſe fore acerrimos defenſores palam ferebant, omnibus contumeliis lacerantur. Quibus veluti fulmine illi percuſſi, ne hiſcere quidem amplius auſi ſunt. Haec epigrammata inſcribuntur: *Analecta variorum Paſtorum Arcadum*, quos defenſionem ſui arripuiſſe fingit

Lorenzinius. Et aequum videbatur, cum munus Custodis sustineret: quod qua ratione ei delatum fuerit, breviter explicabimus. Mortuo anno MDCCXXVIII. Mario Crescimbenio, Arcades creando successori convocantur, suffragia feruntur, renuntiantur, pleraque nomen Lorenzinii habere inveniuntur. Aliqua tamen deerant ad justum implendum numerum, quem lege quarta Arcadiae de creando & removendo Custode, sancitum est duas esse ex tribus partes. Illius fautores postulant rem ad suffragia revocari. Obsistunt adversarii, praetexentes satis haud superesse diei. Latum deinde ad Arcades de abroganda lege, quod iisdem adversariis usque eo visum est indignum, ut statim a concilio discesserint, denuntiantes, testificantes, jurantesque per omnes poeticos Deos quidquam se tale nunquam probaturos. Qui superfuerunt Arcades scitum fecerunt, ut abrogaretur lex, omnesque Custodem declararunt Lorenzinium. Seges hinc atque materies magnarum discordiarum. Ad Magistratus quoque aditum est, ut quod factum erat, id irritum juberent esse. Sed cum Lorenzi-

nius se munivisset benevolentia multorum; potuit adversariorum conatus prohibere, seque suo in munere, quoad vixit, tueri. Quo in munere haud pauca praeclara gessit. Nam Colonias quinque constituit, Truentinam Asculi in Piceno, Fanestrem Fani, Parmensem Parmae, Icneuticam Foro Livii, & Incultam Romae in Collegio Nazareno: in morem induxit ut octavo quoque die Arcades privatim convenirent: effecitque ut in locum publicorum coetuum, qui magna in discordia Pastorum haberi non poterant, scena succederet. Nam cum instituisset quosdam adolescentes ad agendas fabulas Plauti ac Terentii, has spectandas dedit tanto quidem cum plausu, ut nihil potuerit supra. Id assequebantur actores industrii, ut ii etiam, qui bene linguam Latinam non callerent, facile tamen ad poetae sensum penetrarent. Quare minime est mirandum, si omnium ordinum virorum magnus ad eos fiebat concursus. Voluit & esse spectator Fridericus Christianus Poloniae Regis filius, qui argenteo numismate singulos actores muneravit. Neque solum Plautinas ac Terentianas fabu-

las, ſed etiam dialogos Ciceronis de Amicitia & de Legibus, contentionemque Ajacis & Ulyxis ab Ovidio mirabiliter deſcriptam in ſcenam produxit Lorenzinius. His vero exercitationibus plurimum faviſſe Clementem XII. ex hoc intelligi facillime poteſt, quod eas tutelae Cardinalium Gentilii & Corſinii commendavit; ac ſaepe Lorenzinium ingenti pecunia donavit, qua & theatrum inſtruere, & ſibi proſpicere poſſet. Nam, mortuo Cardinali Falconerio, iterum in egeſtate coeperat eſſe. Huic quoque ſubventum eſt a Cardinali Franciſco Burgheſio, qui illum in numerum retulit ſuorum nobilium familiarium, tantaque in illum uſus eſt indulgentia, ut ſtipendium homini ſemper erogaret, operam nunquam exigeret. Inter haec Lorenzinius Parrhaſium nemus, quod fuerat decennio clauſum, rurſum aperuit. Data hinc occaſio plurimis adoleſcentibus, quos ipſe in poetica inſtituerat, in lucem prodeundi. Et ſiquos ex iis ingenio minus valere videbat, non patiebatur inglorios eſſe; ſua enim & libenter & facile iis concedebat. Quo factum eſt, ut quaſdam carminum

collectiones habeamus, e quibus si Lorenzinius auferret quod suum est, haud paucos similes superbo illi graculo omni ornatu nudatos videremus. Idem nobiles juvenes, qui in Collegio Germanico Latinas tragoedias a Josepho Carpanio scriptas agerent, gestum docuit atque ad scenam instituit. Nemo autem fuit, qui operam ab eo exposceret, cui ipse libentissime non satisfaceret. Quod non praestabat natura solum, sed etiam doctrina: *nam*, ut ait ille, *principum philosophorum ita percepta habuit praecepta, ut iis ad vitam agendam, non ad ostentationem uteretur*. Non semper tamen homines in se aeque liberales expertus est; & post excessum Clementis XII., cum magnis subsidiis caruisset, neque idcirco sumptus minuisset, quos in theatrum praesertim faciebat, in aes alienum incidit. Metuens ne hujus magnitudine opprimeretur, anno MDCCXLI. omnem suam de Latinis fabulis curam abjecit; relictaque domo, quam conduxerat prope templum SS. Laurentii & Damasi, Burghesianas in aedes habitatum venit. Quoniam hic tantum habebat otii, quantum ei nunquam antea contigerat, plura scri-

psit tum Italicis, tum Latinis carminibus: In his sunt aliquot ejus Sermones, in quibus Persii stylum imitandum sibi proposuit, non illum durum & obscurum, sed salsum, acrem, & brevi, ut ipse ajebat, jugulantem mucrone. Sed praesertim ad sacrarum litterarum studia traduxit animum, sumpsitque hoc sibi, ut librum Job, & cantica Prophetarum versibus Italicis redderet, non ut interpres, sed ut παραφραστὴς. Quibus in rebus cum esset acerrime occupatus in febriculam incidit, quam initio ipse & medici, quamvis ventris profluvium accederet, contempserunt. Sed cum nunquam plane decederet, morbus ingravescere coepit. Id ut sensit Lorenzinius, Josephum Carpanium, quem paullo supra commemoravimus, & quocum sibi vetus erat familiaritas, ad se accersiri jussit, sibique ut adesset rogavit. Plurima quidem in hac diuturna, gravique extremo praesertim tempore aegrotatione dedit ille testimonia constantiae ac pietatis. Dicitur, cum ei morti proximo allatum esset sacrum & salutare Domini nostri Corpus, aestu ingenii sui divinoque amore abreptum
fudisse

fudiffe ex tempore carmen illud, quod incipit;

Un Dio nelle mie stanze? Ah non son degno ec.

Sed falso ei tributum fuiffe, & ftilus, ab ejus confuetudine abhorrens, & qui domum ejus frequentabant, fidem faciunt. Diem extremum obiit poftridie id. Junii an. MDCCXLIII. eique honeftum funus in Templo S. Nicolai *de' Perfetti* Cardinalis Burghefius faciendum curavit. Ibidem conditus eft, tumuloque triennio poft haec infcripta fuere.

D. O. M.
FRANCISCO LORENZINI ROMANO
LITTERARII ARCADUM COETUS
CUSTODI GENERALI
DOCTISSIMO VIRO POETAE SUMMO
MICHAEL JOSEPH MOREI
ARCADIAE CUSTOS
DECESSORI CLARISSIMO
ARCADUM CONSULTO
POSUIT
ANNO MDCCXLVI.
OBIIT ANNO MDCCXLIII.

Deberi quoque Arcades hoc a ſe tanto viro putarunt, ut mortem illius carminibus deflerent, hocque elogium Parrhaſio in nemore inciderent.

Θ C. V. C.
PHILACIDAE LUCINIANO
ARCADIAE CUSTODI GENERALI
COETUS ARCADUM
VIRO MAXIMO
OLYMP. DCXXX. AN. III. AB. A. I.
OLYMP. XIV. AN. II.

Praeclara haec quidem ad diuturnitatem gloriae; ſed his perenniora erunt elegantiſſima illius carmina. Pauca quidem ſunt in manibus, ſi numerus ſpectetur eorum, quae ſcimus condidiſſe. Nec omnia propria illius dicere debemus, ſi ea excipias, quae leguntur decimo in volumine *delle Rime degli Arcadi*. Utinam aliquis reperiretur, qui vera a falſis diſtingueret, qui quae ſunt alieno nomine vulgata, ſuo auctori reſtitueret, quique plura ab hoc relicta ſedulo perquireret, omniaque in lucem proferret. Profecto huic

Italica poesis non parum deberet, ut plurimum certe debet Lorenzinio, quod inter primos Romae viam muniverit ad genus scribendi nervosum, grande atque magnificum. Idem etiam, si res posceret, dulcis erat, suavis & venustus. Sed praesertim in eo altero genere excellebat. Habet ille quidem multa & praeclara summorum hominum judicia, sed mihi unus instar est omnium Vincentius Gravina, qui solitus erat dicere, Lorenzinium alterum esse Homerum. Ejus domum quoque comparabat modo equo Trojano, ex qua scilicet non belli duces, sed egregii poetae plurimi in apertum prodirent; modo antro Apollinis, unde, qui ingrederentur, poetae redirent. Libet hoc loco referre jambum ejusdem, quem scripsit in quodam libello carminum Lorenzinii, quae ipse collegerat.

Petrarcha primus temperavit Italam
Lyram, sed usus artibus Scholasticis,
Quas illius ferebat aetas squallida.
Post cultiores prodiere litterae
Sacri Leonis a favore provido,
Qui versiones provocans, Grajum novas

Exsuscitavit, & Latinas Gratias.
Hos anteire cum studeret Ciampolus
Musarum adulter, & Marinus impudens,
Et qui Petrarcham nominarunt aridum,
Inane murmur, spumeosque turbines
Stulti dedere, & dum cavent communia,
Feruntur imprudenter ad contraria.
Qua peste multi saniores territi
Stylo Petrarchae muniuntur sobrio:
At cum Poetae verba misso spiritu
Texant, neque ultra quam Petrarcha prodeant
Per cantilenas, perque eorum nenias,
Vox vana sensu destituta circuit.
Sed qui POETA paganis istis canit,
Parique quisquis educatur sidere
Ab aridis declinat atque turgidis,
Dircaea tutus dum pererrat flumina.

Sed quemadmodum laudatores quamplurimos habuit Lorenzinius, ita obtrectatores (quod fatum est clarissimorum virorum) ei non defuerunt, qui illius scribendi genus non ipsius viribus, sed imbecillitate sua metientes, dixere saepe plus aequo efferri, ac etiam turgescere, nec varietatem quamdam habere.

Sed hos confutare neque necesse est, neque est hujus loci. Tantum monere volumus eos, qui se Lorenzinianos profitentur, stulte errare, si ex eo, quod pauca verba illius sint imitati, hoc nomen mereri putant. Sunt multo plura & majora, ad quae aspirare non possunt nisi ii, qui natura valent, & mentis viribus excitantur, & quasi divino quodam spiritu afflantur; qui in scriptis veterum studiose & multum sint volutati; quique judicio summo sint praediti, ut intelligant, qui sunt recti fines, dum illum feliciter audentem consectari volunt. Noverat optime Lorenzinius, quod

Scribendi recte sapere est principium & fons:

quo factum est, ut nunquam intermiserit studia philosophiae: sacris vero litteris tantum operae navavit, ut non facile reperire possis quid ei fuerit incognitum. Neque leviora studia contempsit: nam non solum de signis, picturis, aedificiis rectissime judicabat, sed etiam pastillis haud ineleganter pingebat. Ob quam rem a nonnullis harum ar-

tium peritis mirifice colebatur, eosque multum consilio suo juvabat. Fuit autem procero corpore, formaque ad dignitatem apposita; sed sui & omnis munditiae ita despiciens, ut Cynicum dixisses. Jocis & conviviis plurimum delectatus est. Idem suspicax, pronus ad iram, & paullulum turbulentus. Etiam machinatio, & illa astutia, quae vult illa quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea distatque plurimum, haud raro visa in eo est. Adversam vero fortunam moderate tulit; divitias non expetebat, ac saepe oblata sibi a Cardinali Gentilio Clementis XII., ut vocant, Datario sacerdotia constanter recusavit. Quod non tantum moderationi, quam religioni tribuendum est. Intelligebat enim, Ecclesiae bona iis solum deberi, qui ad ministerium illius a Deo sunt vocati. Fide fuit singulari, ac liberalitate in amicos, ut possit judicari, omnia ei cum ipsis fuisse communia. Plurimum valebat in genere dicendi gravi, aptoque ad persuadendum, quod saepe fervor quidam inflammabat. Nunquam de se gloriosius praedicavit, levisque animi esse dice-

bat quaerere laudes hominum, quasi mercedem meritorum. Nihil ei optabilius & jucundius erat quam impertire ceteris, quam ipse consecutus fuerat, praestantiam doctrinae. Ex quo factum est, ut ejus domus, tanquam ludus quidam, semper patuerit industriis adolescentibus.

OPERA EDITA

Rime. Non uno in loco impressa sunt carmina Italica Lorenzinii, videlicet Mediolani, Venetiis, Neapoli, Praeneste, & Foro Livii. Romae vero edita fuere cum carminibus Italicis aliorum illustrium Arcadiae Pastorum. Separatim a reliquis volitant per manus hominum παραφρασις Canticorum Moysis, quae sic incipiunt: *Audite Coeli, quae loquor*, & *Cantemus Domino gloriose*: Debbore: *Qui sponte obtulistis*: trium Puerorum: *Benedicite omnia opera Domini*; atque Ode sane nobilissima, quam dixit in aedibus Cardinalis Ottobonii, cum Marcellus musicus docuisset canere ad harmoniam Psalmos Davidicos.

Melodramata varia. Haec sunt:

---- *Jahel Sisarae debellatrix*: Romae apud Joannem Franciscum Buagnum 1701. in 4.

---- *Athalia*: apud eumdem 1703. in 4.

---- *Sedecias*: apud eumdem 1704. in 4.

---- *Mater Mackabaeorum*: apud eumdem, eodemque anno, in 4.

--- *Thamar vindicata*, apud eumdem 1706. in 4.

--- *Diva Maria Magdalena de Pazzis*; Italice & Latine apud eumdem Buagnum 1707.

--- *Bethsabea*: apud eundem 1708.

Melodramata Cardinalis Ottobonii a *Lorenzinio* in *Latinum versa*.

Vita del B. Alessio Falconieri. Roma presso Francesco Gonzaga 1719.

--- *della B. Giuliana Falconieri: Roma nella stamperia del Komarek.* 1737.

Il Cardo. Dialogi d' Ignazio Carletti, nei quali si discorre dei commentarii di Chermesio di Fulget sopra le tavole Anatomiche di Bartolomeo Eustachio. Tav. IX. Dialogo Primo: a Leyda per Gio. Pavovole 1728.

Sermo Quinti Attilii Serrani. Latine atque Italice editus.

Epigrammata in eumdem Chermesium. Inter *Analecta varia Pastorum Arcadum*.

INDEX RERUM

NOTATU DIGNIORUM, QUAE IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

N

O

P

Q

R

S

T

V

Z

INDEX VITARUM

QUAE IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

Pag.	lin.	ERRATA	CORRIGE
4.	17.	ut eas	ut eae se
11.	9.	quo	ex quo
120.	ult.	Sane vidimus	Sane quod vidimus
175.	ult.	tribuendum	tribuendum esse. Alteram hujus
182.	22.	vitiis careat	vitiis haud careat
ibid.	23.	majoris momenti	*adde* res attulerunt
288.	10.	nero	neque vero
292.	11.	deceptos, decipientes	deceptos, aut decipientes
293.	20.	in rep. de iis	in rep. litterarum de iis
342.	8.	imprimentur.	imprimeretur.
348.	11.	totidemque	*adde* vicibus'

